

FRYSLÂN

500



FRYSLAN

Nieuwsblad voor geschiedenis en cultuur

4e jaargang nr. 1, mei 1998

Fryslân is een uitgave van het Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Het verschijnt vier keer per jaar en wordt toegezonden aan de leden van het Fries Genootschap

Eindredactie:

Meindert Schroor

Redactie:

Johan Frieswijk
Evert Kramer
Yme Kuiper

Vaste medewerkers:

Wiebe Bergsma, Onno Hellinga,
Goffe Jensma, Johanneke Krolis,
René Kunst, Gilles de Langen,
Hans Mol, Rita Mulder-Radetzky,
Harm Nijboer, Lourens Oldersma,
Jacob van Sluis, Hotso Spanninga,
Tineke Steenmeijer-Wielenga,
Oebele Vries

Redactiesecretariaat:

Kopij, recensie-exemplaren enz. zen-
den aan: *Fryslân*, Postbus 6091,
8902 HB Leeuwarden/Ljouwert.
Telefoon/fax: 058-2665309

Ledenadministratie:

Fries Genootschap

Turfmarkt 11

8911 KS Leeuwarden

058-2123001

(Alleen telefonisch bereikbaar op dins-
dagmorgen tussen 10.00 en 12.00,
mevr. H.B. Dekkinga)

Ontwerp omslag en lay-out:

Klazien Schroor-Dijkstra

Druk:

Grafisch Bedrijf Hellinga, Leeuwarden

Het Fries Genootschap van Geschied-,

Oudheid- en Taalkunde, opgericht

26 september 1827, met als

Beschermvrouwe H.M. de Koningin,

heeft als doel het onderzoek naar en het
vergroten van de kennis omtrent al het-
geen de geschiedenis, oudheid- en taal-
kunde van Friesland betreft.

U kunt zich verzekeren van regelmatige
toezending van *Fryslân* door lid te wor-
den van het Fries Genootschap. Gebruik
daartoe de bijgevoegde antwoordkaart.

Losse nummers: f 7,50

ISSN: 1383-6560

In dit nummer

De bijdragen in dit eerste nummer van *Fryslân* in 1998 staan vrijwel alle in het teken van *Fryslân 500*. In een uitvoerig commentaar op de volgende pagina's gaat de redactie in op het hoe en waarom van dit informatieve themanummer, dat voor deze gelegenheid een nogal internationaal (viertalig) tintje heeft. De nadruk ligt op de periode kort vóór en kort na 1498. Egbert van der Werff neemt ons mee langs de grote expositie die het Fries Museum aan de jaren 1498-1515 wijdt onder de titel 'Saksisch bestuur in Friesland 1498-1515'. Paul Noomen en Hans Mol belichten in een tweetal bijdragen de periode daarvoor, die van de zogeheten Friese Vrijheid. Noomen geeft een tot op heden ongebruikelijke kijk op de zogeheten vetemaatschappij. Mol schetst de veranderingen in het krijgsbedrijf in relatie tot '1498'. Het zwaartepunt van de bijdrage van Janet Sjaarda Sheeres ligt eveneens in de vijftiende eeuw. Als afstammeling van Edwer Syaerda gunt zij ons een blik op deze vooraanstaande Friese hoofdelingenvrouw, die haar woonstee, het Sjaerdemaslot in 1498 moest afstaan aan de kersverse Saksische stadhouder Von Schaumburg. Op de bouw-historie van dit slot wordt door Alexander Jager en Meindert Schroor ingegaan. Naar aanleiding van het in juni te houden historische congres, 'Friesland, staat en macht 1450-1650', wordt door Hans Mol, Wiebe Bergsma en Yme Kuiper een portret geschetst van de drie voornaamste inleiders: Wim Blockmans, A.Th. van Deursen en Jan de Vries. A.H. Huussen geeft een overzicht van de betekenis van het Hof van Friesland, een Saksische creatie, die het tot 1811 uithield. Op verschillende aspecten van het begrip Friese Vrijheid wordt ingegaan door Onno Hellinga in een bijdrage over Karel Roorda, Doeke Martena en een onbekende Friese dichter en door Johan Frieswijk die de ideeën van Douwe Kalma daaromtrent onder de loupe neemt. Martha Kist gaat in op de enig bekende autograaf van de Friese vrijheidsstrijder Jancko Douwama uit 1515. Harm Nijboer tracht de vraag te beantwoorden in hoe-verre de komst van een centraal gezag impulsen gaf aan de economische ontwikke-ling van Friesland. In het kader van *Fryslân 500* geeft Geart de Vries een 'prijwke' van een zesdelige TV-serie die *Omrop Fryslân TV* voorbereidt over het veranderende Friese platteland. Tot slot en zonder aan de andere artikelen tekort te doen, zijn wij zeer ingenomen met een bijdrage - door bemiddeling van Bearn Bilker - van de hand van de laatste, rechtstreekse afstammeling van de hoofdrolspeler in 1498, Dr. Albert Prinz von Sachsen, Herzog zu Sachsen, econoom en historicus. Hij gaat in op de betrekkingen van zijn zestiende eeuwse voorvaderen met Friesland en hun positie in het Europa van kort voor en tijdens de reformatie. De buitenlandse bijdragen zijn - teneinde de strekking en inhoud ervan zoveel mogelijk te handhaven - in de oor-spronkelijke taal (Engels, respectievelijk Duits) opgenomen.

Redactie

Inhoud:

In dit nummer	2
Fryslân 500: Herdenken en vieren	3
Tentoonstelling in Fries Museum: Saksisch bestuur in Friesland 1498-1515	6
Anarchie of recht? Vete in middeleeuws Friesland	10
Haadlingen en hierlingen: Militêre innovaasje en de oanrin ta 1498	13
Edwer Syaerda, a Frisian fifteenth century noble-woman	17
Het Sjaerdemaslot te Franeker	21
Die Albertinischen Wettiner und ihre Kontakte zu Friesland	24
Het Hof van Friesland, 1499-1811	29
Centraal Gezag en Commercieel Gewin: Politiek en economie in Friesland in de 16e eeuw	32
Een autografische brief van Jancko Douwama uit 1515 nader belicht	34
Fryske frijheid en de Nederlânske Opstân	35
Douwe Kalma's beeld van de Friese geschiedenis	37
Wetenschappelijke duizendpoot: Europees historicus Wim Blockmans	39
De historicus Van Deursen	40
Prof. dr Jan de Vries: Van boeren, boedelbeschrijvingen en trekschuiten	41
"It Fryslân fan.....": Zesdelige tv serie over het veranderde Friese platteland	44
Fryslân 500	46
Nieuws van het Fries Genootschap	47
Agenda	48

Fryslân 500: Herdenken en vieren

Redactie

Honderd jaar geleden werd in Franeker graaf Willebrord von Schaumburg, de Saksische stadhouder opnieuw binnengehaald. Volgens de *Franeker Courant* van 4 september 1898 werd hij verwelkomd door het heerschap Douwe Sjaerdema en de leden van de stedelijke regering: waarnemend burgemeester Jan Dirks, Douwe Rodmorsma, Hessel Martena, Jarich Hottinga en Jan Claesz. In de raadszaal van het stadhuis deelde de graaf mee, dat hij door zijn vorst en heer Albrecht, Hertog van Saksen, Landgraaf van Thüringen en Markgraaf van Meissen, gezonden was om de regering over deze gewesten te aanvaarden.

Hij voegde daar aan toe: 'Het is de uitdrukkelijke wil en wensch van mijn grootmachtigen Heer en Gebieder, dat alle woelingen en partijschappen, die eene reeks van jaren dit van natura zoo rijk gezegend land hebben geteisterd, een einde nemen, om plaats te maken voor een toestand van orde en vrede, waardoor de algemeene welvaart zich kan ontwikkelen, tot groot profijt voor de inwoners dezer landen..'

De stadsbestuurders leegden tezamen met de stadhouder de beroemde Globe-beker op het welzijn van 'het algemeene Vaderland'.

De historische optocht, waaraan deze scene is ontleend, was het hoogtepunt van de Franeker kroningsfeesten bij de troonsbestijging van koningin Wilhelmina in september 1898. Het geheel was bedacht door Dominicus Cannegieter, notaris te Tzum en iemand die tal van publicaties over de Friese geschiedenis op zijn naam had staan.

Anarchie en orde

Inderdaad, orde en vrede, zoals ook het bij de feestelijkheden behorende programmaboekje niet naliet te beklemtonen. Vóór de komst van de Saksers anarchie, 'de vrijheid, waarop de Friezen van oudsher, en met recht, zoo prat waren geweest, (...) door hen te schande gemaakt op eene zoo weerszinwekkende wijze, dat er geene woorden voor te vinden zijn, om deze verontwaardiging genoegzaam uit te drukken'. Thans echter was 'een geordende toestand geboren, rust en veiligheid keerden in dit gewest terug'.

Nee, 'niemand zou op redelijken grond kunnen betwisten, dat het voor ons gewest een zegen was, toen er aan deze anarchie een einde werd gemaakt, zij het ook ten koste van die eens zoo hoog gewaardeerde vrijheid!' Tot zover 1898.



Dominicus Cannegieter (1842-1909), notaris te Tzum was omstreeks 1900 een verdienstelijk amateur-historicus

Huizinga

Het beeld dat bewoners van hun woongebied en/of geboortestreek hebben wordt traditioneel vooral bepaald door datgene wat zij via ouders en onderwijs krijgen aangereikt. Soms is het ook een wandelend beeldverhaal, een historische optocht, zoals de hierboven beschreven 'blijde incomste'. Bekend is dat Johan Huizinga op zevenjarige leeftijd de 'weg tot de historie', insloeg, dankzij de in 1879 nagespeelde intocht van de Oostfriesse graaf Edzard in de stad Groningen in 1506. 'De optocht was het mooiste wat ik ooit gezien had (...) Daarna hernam het leven zijn gewonen gang, maar ik had mijn eerste contact met historisch verleden beet, en dat zat diep en vast', aldus Huizinga in 1943.

Debat

Ooit waren het vooral mondelinge overleveringen, gesproken verhalen die onze identiteit kleurden. Naderhand leverde

het - al dan niet ideologisch gekleurde - gedrukte woord de informatie.

De visie op het verleden is sedert de Renaissance meer en meer het domein van vakhistorici geworden. De dikwijls uiteenlopende ideeën die zij daaromtrent koester(d)en, vonden hun weer-slag in het onderwijs en de opvoeding. Geschiedenis is humaniora, humaniora is debat, continu debat, want het gaat over mensen met hun eeuwige tegenstellingen en onhebbelijkheden. Bovendien bepalen individuele of collectieve belangen en achtergronden de visie die personen of groepen op het verleden hebben. Zo bekeken is geschiedenis net als haar zusterdisciplines, voorzover zij zich niet bezig houdt met het beheren van archivalia, het tellen en registreren, geen wetenschap, maar meer een soort wereldbeeld.

Herdenken en feestvieren

Als het bij het beheren en registreren van het verleden bleef zou er ook nauwelijks een probleem zijn. Historici zouden op zijn best een winkel uitbaten met tweede- of zoveelstehands spullen, en daarmee is de kous af. Het probleem is dat we die spullen nodig hebben, want ze vertellen ons iets over onszelf en het schijnt dat je er als individu of als groep je plaats in de wereld mee kunt legitimeren. Mensen delen hun leven en dat van hun voorgangers in aan de hand van mijlpalen. Een van die mijlpalen keert wekelijks terug in de vorm van de inmiddels omstreden zondag. Tussen de werkzaamheden en beslommeringen door bestaat met een zekere regelmaat behoefte aan herdenken en feestvieren, aan bezinning of uitbundigheid. Herdenken en feestvieren horen bij het leven, zoals religies en ideologieën, ze geven antwoord en invulling aan zingevingsvragen, die bij individuen en groepen leven.

Spiegelbeeld

De bewoners van de huidige provincie Friesland kunnen we in zekere zin als zo'n collectief opvatten. Zij, we noemen ze gemakshalve Friezen, wonen in een met name in de periode 1506-1579 vastgelegde, duidelijk omlinjnde territoriale eenheid en het gros der inwoners heeft een gemeenschappelijk verleden.

FRANEKER'S KRONINGSFEESTEN!

op Woensdag 31 Augustus en Donderdag 1 September 1898.

Woensdag 31 Augustus.

Schoolfeesten, Kinderspelen enz.

opgeluisterd door het Stedelyk Muziekkorps.

's Avonds 8 uur,

GROOT FEESTCONCERT

in De Koornbeurs,

waaraan deelnamen de Zangverenigingen EUPHONIA, IMMANUEL, HALLELUJA, HARMONIE en het R. K. ZANGKOOR, benevens de Orchestervereniging CRESCENDO, versterkt met eenige Muzici van elders.

Samen ruim 200 personen.

Directeur de heer K. VISSER.

Entrée f1.-.

N.B. Plaatsbespreking op Dinsdag 30 Augustus, van 10-12 uur 's voormiddags, à 10 cents extra voor iedere plaats. Voor liefhebbers van buiten belast zich daarmee de heer Tj. STEENSMa, bij tijdige opgaaf.

Donderdag 1 September.

's Morgens 9 uur,

VOLKSSPELEN

in het Stersse Stetland en aan de Zuiderkade.

opgeluisterd door Twee Muziekkorpsen.

's Namiddags 2 uur,

1498 Groote Historische Optocht! 1898

voortellende

De vestiging der Saksische Regeering in Friesland te Franeker, in het jaar 1498.

Naar een ontwerp van den heer D. CANNIGETER te Tzum.

N.B. Deze Optocht, waaraan kosten noch moeiten worden gespaard, zal zoo zuiver historisch mogelijk worden voorgesteld, wat betreft de rijke Costumes, Vaandoels, Praalwagens, montierung Paarden enz.

's Namiddags 4 uur:

a. VOLKSCONCERT op de Broedeplaats, door het Muziekkorps der d.d. Schutterij van Harlingen;

b. MATINÉE in den tuin van het Stations-Koffiehuis door het Muziekkorps der d.d. Schutterij van Franeker. Entrée 25 cents.

's Namiddags 5 uur,

GEMEENSCHAPPELIJK DINER, in het Stations-Koffiehuis à f2.50 per Couvert.

Aankomst hiervoor vóór of op 29 Augustus a.a.

's Avonds 8 uur,

Herhaling van den Optocht

EN

SCHITTERENDE VERBLICHTING

in de Versierde Stad.

's Avonds 10 uur,

GROOTE REUNIE

in de versierde salen van de KOORNBEURS.

Opgeluisterd door MUZIEK en een sloop BAL met verrassingen.

Entrée f0,75.

Zie voor bijzonderheden den FEESTGIDS, 92 pagina's groot en verkrijgbaar in den Boekhandel, ad 25 cents.

Extra Trein en Tram op Donderdag 1 September.

Een verleden dat getuige het discours van de laatste anderhalf jaar naar aanleiding van *Fryslân* 500 vragen oproept, althans omstreken is. In historisch-geografisch opzicht vormt Friesland het spiegelbeeld van buurwest Holland. Dankzij een voorspoediger economische en eenduidiger politieke ontwikkeling is het laatstgenoemde gewest - dat het zuidwestelijke deel van het middeleeuwse Friesland omvat - uitgegroeid tot het hart van de Nederlandse eenheidsstaat: Holland als 'pars pro toto' voor Nederland. Men zou kunnen zeggen dat er van een door progressie gekenmerkt geschiedbeeld sprake is.

Regressie

Nu Friesland. Het staat vast dat het met deze naam aangeduide deel van West-Europa vroeger veel groter was. Ooit strekte het zich uit van het Zwin tot de Wezer, weer later van het Vlie tot aan de Deense grens. Een van de delen daarvan, de huidige provincie Friesland onderscheidt zich in de eerste plaats door de aanwezigheid van een oude, vergeleken met de omliggende dialecten, vroeg gecodificeerde taal, het Fries. In cultureel en sociologisch opzicht kan vrijwel de gehele Waddenkust, met voorbijgaan aan de ruimtelijke en historische details, een Fries karakter niet worden ontzegd. De identiteit ervan was vanouds gebaseerd op zijn agrarisch-maritieme oriëntatie. Het insulaire karakter maakte dat dit gebied vanaf de late middeleeuwen uiteenviel en werd 'beflapt' onder verschillende staatkundige verbanden met een meer continentale basis. Toen Albrecht van Saksen in 1498/99 tot gouverneur en potestaat werd benoemd was dat nog over - en voor het laatst - geheel Friesland van Vlie tot Denemarken. Maar het was al te laat, het oorspronkelijke Friesland zou niet meer als Noordzeestaat herleven, hoogstens in de vorm van het romantisch ideaal dat in de negentiende eeuw werd uitgevonden, goed voor wetenschappelijke congressen en gezellige uitwisselingen. Van dit Frisia magna behield de Nederlandse provincie Friesland nog het langst een zekere mate van autonomie. Terwijl Friesland als geheel economisch marginaliseerde en contractie en desintegratie meer en meer de kenmerken werden van zijn geschiedenis ontstond een alleszins regressiever historisch 'wereldbeeld'.

Mythen

Het decentrale karakter en de late integratie van de Friese streken in grotere staatkundige verbanden had nog een, door sommigen als vervelend beschouwd, neveneffect. We bedoelen het, vergeleken met de omringende gebieden, schreeuwende gebrek aan contemporaine historische bronnen. Meer dan in de aangrenzende streken werd de geschiedbeoefening in Friesland een romantisch puzzelen.

In het drielal eeuwen daarvoor hadden kroniekschrijvers zich reeds 'fernovere' over de als merkwaardig ervaren 'groot-friese' staatkundige structuur, die zich ogenschijnlijk niets van de toenmalige praktijk scheen aan te trekken. Friesland leek op het op zichzelf staande Gallische dorp van Asterix en Obelix, dat zijn vrijheid en onafhankelijkheid voortdurend legitimeerde met een beroep op een overoud van keizer Karel de Grote verkregen privilege. Deze kunstmatige constructie zou gedurende eeuwen als reëel worden ervaren. Intussen werden na 1498 jarenlang pagina's volgeschreven over wat een en ander nu werkelijk had betekend. En, van de Friese geschiedenis werden de verloren fragmenten sterker dan elders door mythen ingevuld. Fries werd in veel opzichten synoniem met vrij. Die 'Friese vrijheid' werd ook de ideologie voor de Fries-nationale beweging in het Interbellum. De historicus kreeg in Friesland pas met de komst van een centraal gezag met zijn kanselarij en klerken vaste grond onder de voeten: 1498 werd symbool van orde en regelmaat, van een alsdan vast te leggen verleden. Cannegieters' bovengenoemde brochure bejubelde die orde; het tegenwoordige provinciebestuur ziet haar wortels eveneens in deze staatkundige 'Umbruch', nu 500 jaar geleden: 500 jaar centraal gezag in Friesland, 500 jaar provinciaal bestuur in Friesland. We vinden de benaming terug in de titels van sommige *Fryslân 500*-activiteiten.

Nieuw materiaal

Aanleiding tot dit geheel van herdenken en feestvieren was de herontdekking van meer dan 10.000 bladzijden archiefmateriaal in de oude hoofdstad van Saksen enkele jaren geleden. Men had lang verondersteld dat deze archiefschat in het 'stenen bruidsbed' dat het geallieerde bombardement in februari 1945 van Dresden maakte, tenonder was gegaan, zoals talloze archiefstukken en kunstschaten destijds. Zoveel nieuw materiaal uit de periode die een einde

maakte aan de Friese vrijheid op de grens van wanorde en orde nodigde uit tot nader onderzoek en het formuleren van nieuwe inzichten. Wat lag meer voor de hand dan een van de ontdekkers de gelegenheid te geven op deze vondst te promoveren en rond de verschijning daarvan een historisch congres te organiseren? Zo zouden op een prudente wijze nieuwe inzichten naar voren kunnen worden gebracht rond het aloude thema centraal gezag en Friese vrijheid.

Omstreden

Provinciale bestuurders, de commissaris der koningin voorop, zagen er in het zicht van 1998 een schone gelegenheid in om Fryslân door middel van een volksfeest eens goed op de kaart te zetten. Een minderheid in de Staten en het gros van hele en halve spraakmakende Friezen zag er, getuige de 'hege weagen', in de media weinig heil in. Hun kritiek spitste zich toe op het elitaire karakter (veel manifestaties voor bobo's) en op het feit dat met *Fryslân 500* eigenlijk het einde van de Friese vrijheid wordt gevierd. Aan de discussie werd een inhoudelijk argument toegevoegd, dat erop neer komt dat '1498' als beginjaar van de provincie Friesland niet deugt en er een reeks alternatieve, geschiktere data te bedenken valt: 1506-1515-1579. Al met al is *Fryslân 500* een feest, waarvan naar de mening van deze critici aanleiding, noch opzet, noch de feitelijke datum deugen.

Optocht

Dit nummer verschijnt op de drempel van de tot volksfeest gepromoveerde herdenking van een datum uit de Friese geschiedenis. De redactie van *Fryslân* heeft er de afgelopen twee jaren voor gekozen zich nadrukkelijk buiten deze discussie over 'volksfeest' contra 'einde vrijheid' te houden. Voor haar staat vast - en daarover zijn vriend en vijand het eens - dat 1498 een van de mijlpalen in de Friese geschiedenis was. In het kader van de manifestatie *Fryslân 500* vindt bovendien een aantal belangrijke historische activiteiten plaats. Wij willen daaraan een bijdrage leveren met een informatief nummer van ons blad, waarin de gebeurtenissen rond 1498 centraal staan. Zo'n vijfhonderd jaar geleden werd iets in gang gezet wat de geschiedenis van Westerlauwers Friesland een andere wending gaf. Dat verdient te worden herdacht en daartoe leent '1498' zich goed. Zo bekeken kan, in de

Historische Optocht!

Alle Deelnemers aan den HISTORISCHEN OPTOCHT, zoowel te paard als te voet, worden beleefd verzocht om Zaterdag 5^{1/2} uur aanwezig te zijn in het Stations-Koffiehuis.

Stijgbeugels kunnen Donderdagavond, tusschen 7 en 8 uur, worden afgehaald bij den heer A. KUIJPERS.

Getrouwe opkomst noodzakelijk, omdat het de laatste Repetitie is.

's Avonds 8 uur VERGADERING van alle Deelnemers, bij Van der LEIJ in het Posthuis.

HET BESTUUR.

Uit: Franeker Courant 28 augustus 1898

woorden van Martin van Amerongen, 'elk jubileum worden aangegrepen voor een feestje, want wat de aanleiding ook is, het leidt wetmatig tot jubileumboeken, deftige symposia en mooie beschouwingen in de krant, zaken waar iedereen wijzer van wordt'. Die beschouwingen hebben we tot op heden ruimschoots gehad, de jubileumboeken en symposia komen er aan. Wij trachten in dit themanummer door middel van een vijftiental informatieve bijdragen terug te keren tot 1498 en de verschillende betekenissen van dat symbolische breekpunt in de geschiedenis van Friesland.

We hopen dat onze historische optocht, even stimulerend is als vele van haar liefelijke voorgangers.

Tentoonstelling in Fries Museum

Saksisch bestuur in Friesland 1498-1515

Egbert van der Werff

De tentoonstelling over de Saksische tijd die het Fries Museum deze zomer organiseert in het kader van de manifestatie 'Fryslân 500', wordt gehouden in een passende omgeving: de benedenzaal van de Kanselarij aan de Turfmarkt. Het imposante gebouw, dat in 1995 werd opgenomen in het Fries Museum, is in 1566-1571 gebouwd als gerechtshof in opdracht van de toenmalige landsheer, koning Philips II. Het geldt als het oudste, nog bestaande monumentale gebouw in Leeuwarden waaruit de macht van het centrale bestuur in Friesland blijkt.



Albrecht van Saksen (1443-1500), olieverf op eikenhout van een anonieme Vlaamse of Noordnederlandse meester (Gemäldegalerie, Dresden)

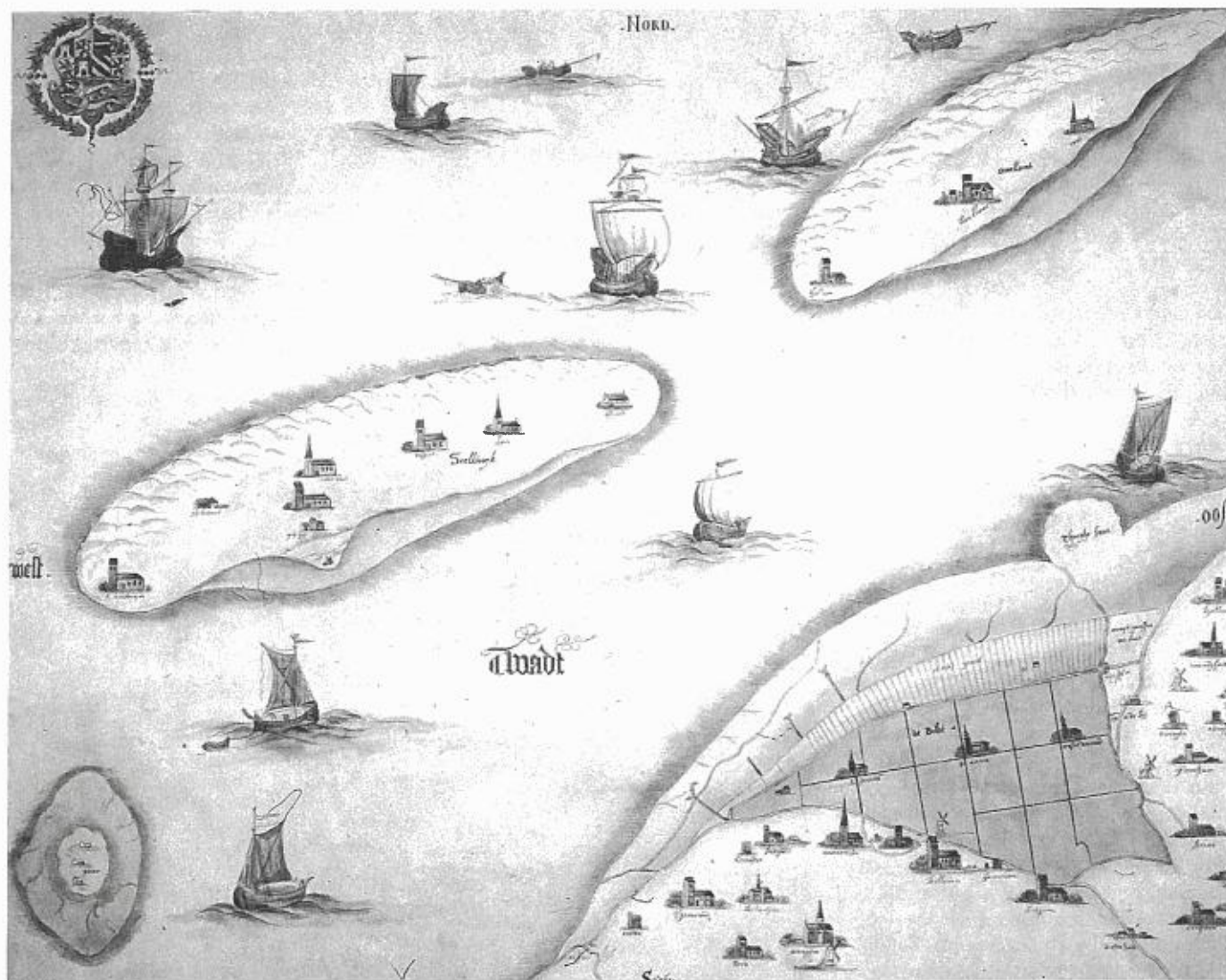
Friesländische Sachen

De Saksische tijd (1498-1515) was een weliswaar korte maar niet onbelangrijke periode in de geschiedenis van Friesland. Toen werd de eerste stap gezet in de overgang van een decentrale middeleeuwse samenleving naar een maatschappij met een voor die tijd modern centraal bestuur. Tot voor kort was deze periode onderbelicht bij gebrek aan bronnen. Maar hierin kwam verandering na de val van het IJzeren Gordijn en de daaropvolgende Duitse eenwording. Onderzoek in het Sächsisches Hauptstaatsarchiv te Dresden leidde tot de herontdekking van een grote verzameling, door de oorlog verloren gewaand, laat-middeleeuws archiefmateriaal in het archief van de hertogen van Saksen met betrekking tot hun bestuur in Friesland.

In Friesland zijn nagenoeg alle bronnen van de lagere bestuursorganen verloren gegaan, terwijl van de hogere organen wel enige archiefstukken bewaard zijn gebleven. Daarentegen is in het archief van de hertogen van Saksen een omvangrijke verzameling (meer dan 3000 stukken) 'Friesländische Sachen' bewaard gebleven. Daarin bevinden zich de uit Friesland ingekomen stukken, zoals afrekeningen en brieven; de afschriften van naar Friesland verzonden brieven en concepten van bestuurlijke stukken. De Rijksarchieven in Friesland en Groningen besloten in samenwerking met de Fryske Akademy dit archief integraal op microfilm te zetten en te inventariseren.

Schat uit Dresden

Indirekt is de herontdekking en de ontsluiting van deze bronnen de aanleiding tot de manifestatie en de tentoonstelling. Het bestuur van de provincie Friesland realiseerde zich dat daarmee de bronnen voor 500 jaar centraal bestuur in Friesland werden aangevuld en meende daarom dat de gebeurtenissen in 1498 niet ongemerkt voorbij mochten gaan. De historische 'vondst' groeide daarmee uit tot een omvangrijke manifestatie 'Fryslân 500' ter promotie van Friesland in het herdenkingsjaar 1998. En daarbij moet ook de 'schat' uit Dresden worden getoond.



In 1545 werd het Bildt door de landmeter en kaarttekenaar Jacob Heeres gemeten en in kaart gebracht. De kaart toont de noordwesthoek van Friesland met de eilanden Griend, Terschelling en Ameland. Aan de buitenzijde van het in 1505-1508 bedijkte Oud-Bildt was inmiddels flink wat 'Buytenbildt' (het in 1600 bedijkte Nieuw-Bildt) aangeslibt (Algemeen Rijksarchief, Den Haag)

Veel van de in de tentoonstelling gepresenteerde objecten komen uit archieven en musea in Dresden. Zo wordt van de Gemäldegalerie in de Zwinger het portretpaneel van hertog Albrecht (1443-1500) geleend en stelt de Skulpturensammlung in het Grüne Gewölbe een reliëf met een beeltenis van hertog George (1471-1539) beschikbaar. Het veldharnas van hertog Hendrik (1473-1541) evenals zijn door Cranachs atelier geschilderde portret zijn afkomstig uit de Rüstkammer in de Zwinger. Deze stukken werden nog niet eerder in Friesland getoond.

Rijksonmiddellijk

De tentoonstelling omvat vier delen. Allereerst komt de situatie van Friesland in de late middeleeuwen aan bod, dus vóór de komst van de Saksen. Thema's

die daarin spelen zijn de verhouding tot het Heilige Roomse Rijk, de Friese vrijheid en de partijschappen. In Friesland was er vanaf ongeveer 1200 geen sprake van enige vorm van effectief landsheerschap. Het gebied viel de facto rechtstreeks onder het Heilige Roomse Rijk en gold derhalve als 'Rijksonmiddellijk'. De Friezen zelf werden zich vanaf het midden van de dertiende eeuw langzamerhand bewust van hun landsheer-vrije positie, zoals blijkt uit het in Friese kring circulerende 'Karelsprivilege', dat ook op de tentoonstelling te zien zal zijn. Karel de Grote zou namelijk in 802 aan de Friezen als dank voor hun hulp bij de verovering van het opstandige Rome de vrijheid hebben gegund. Deze fictie is eveneens verbeeld op het zegel van de rechters van het distrikt Franeker uit 1313. Op het zegel

is Karel de Grote afgebeeld, als een vorst gezeten op een troon, terwijl voor hem de Friezen buigen. Het Latijnse rand-schrift luidt in vertaling: 'Karel maakt de Friezen vrij'.

Albrecht's aanstelling

De realiteit van de Friese vrijheid had in de late middeleeuwen echter weinig weg van een rechtvaardige boerenmaatschappij, maar leidde in feite tot een vetemaatschappij. Daarin traden gaandeweg twee elkaar bestrijdende facties op: Schieringers en Vetkopers, die aan het einde van de vijftiende eeuw beiden hun steun zochten buiten Friesland. De Vetkopers verbonden zich met stad Groningen en de Schieringers van Westergo riepen de bescherming en hulp in van Albrecht van Saksen. Verscheidene archiefstukken zijn hier-

over bijeengebracht. Het grootste deel van de tentoonstelling omvat de periode van het Saksische bewind. Dit onderdeel volgt de loop van de geschiedenis vanaf de benoeming van Albrecht. De aanstellingsbrief (commissie) van hertog Albrecht van Saksen door rooms-koning Maximiliaan I uit 1499 is een van de tentoongestelde archiefstukken. Albrecht kreeg daarbij het kustgebied opgedragen dat zich uitstrekte vanaf de Zuiderzee tot aan Denemarken. Ook de stad Groningen, de Ommelanden en Oost-Friesland vielen onder zijn benoeming. Maar Albrecht moest deze gebieden wel eerst veroveren, te beginnen in Westerlauwers Friesland. Eind oktober 1498 werd hij door alle Friezen (uitgezonderd Stellingwerf, dat in 1500 volgde) aangenomen als gubernator en potestaat (zeg maar: bestuurder en stadhouder).

Friezenketting

Al in 1500 kwamen de Friezen massaal in opstand tegen het bewind van Albrecht's zoon hertog Hendrik en belegerden hem in Franeker. Vader Albrecht kwam over met een rijksleger, ontzette Franeker en maakte vervolgens een einde aan de opstand. Pronkstuk van de tentoonstelling is het 1,90 meter hoge veldharnas van hertog Hendrik waarop de zogenaamde 'Friezenketting' is bevestigd. Het harnas komt uit de wapenverzameling van de Saksische hertogen. Aan de 'Friezenketting' zit een verhaal vast. Volgens overlevering hadden de Friezen deze wagenketting gesmeed om hertog Hendrik aan op te hangen. Maar in plaats daarvan nam Hendrik de ketting mee als oorlogstrofee. Terug in Saksen vertelde hij nog jaren later wat hem in Friesland was overkomen.

Saksische invloed

Op 25 juli 1499 had hertog Albrecht een college van raadsheren benoemd dat zijn zoon Hendrik in de regering van het land moest bijstaan. Deze Hoge Raad wordt gezien als begin van het latere Hof van Friesland. De Saksische raden in dit college waren vooral betrokken bij bestuurszaken; de Friese raden vormden samen met de Saksische kanselier het Hofgerecht. De kanselier had tevens het toezicht over de kanselarij waar belangrijke stukken werden uitgevaardigd en het hertogelijk zegel werd bewaard. De leiding over de financiën werd opgedragen aan een rentmeester-generaal, die tevens als muntmeester optrad. Met de instelling van overkoepelende instanties

wilde de hertog van Saksen belangrijke taken overnemen, die tot dusverre toekwamen aan lagere Friese bestuursinstellingen. Daarnaast wist de hertog ook op directe wijze greep te krijgen op de lagere colleges. Grietmannen werden door de hertog aangesteld en waren daarmee ambtenaren geworden. Later wist de hertog ook zijn invloed te vergroten op de stadsbesturen door de aanstelling van ambtmannen en de benoeming op voordracht van de stedelijke functionarissen. De zetel van het bestuur was

aanvankelijk gevestigd in Franeker in Westergo. Eind 1503 verplaatste het Hof met de Kanselarij zich, na enige tijd in Harlingen gevestigd geweest te zijn, naar Leeuwarden. Dit gold ook voor het Hofgerecht. De rekenkamer van de rentmeester-generaal bleef echter te Franeker gevestigd.

Eén rechtsstelsel, één munt

Vanaf 1504 bouwde hertog George het centrale bestuur uit aan de hand van een reeks ordonnanties op het gebied



Keizer Maximiliaan I (1459-1519) en de Rijksdag verleenden Albrecht van Saksen op 20 juli 1498 het stadhouderschap over Friesland. Naar een houtsnede van Albrecht Dürer

van bestuur (ordonnantie op de raad en kanselarij), rechtspraak (Saksische ordonnantie) en financiën (ordonnantie op de munt). De belangrijkste van deze was stellig de Saksische ordonnantie van 3 juli 1504. Daarmee werd de lokale verscheidenheid in juridische procedures vervangen door één voor geheel Friesland geldend rechtsstelsel. De oudste gedrukte exemplaren, afkomstig uit de Stadsbibliotheek in Haarlem en het Gemeentearchief in Leeuwarden, worden tentoongesteld. Ook het muntwezen werd gecentraliseerd en gestandaardiseerd. Voorheen sloegen verschillende steden, zoals Franeker, Bolsward, Sneek en Workum, hun eigen munten. Onder Saksisch bestuur werd die bevoegdheid toegewezen aan de Saksische muntmeester. De tentoongestelde munten komen deels uit de eigen verzameling van het Fries Museum en deels uit de collectie van het Rijkspenningkabinet te Leiden. De nieuwe centrale overheid hield zich ook bezig met waterstaatkundige maatregelen. Het meest bekende project is de in opdracht van de Saksische hertogen uitgevoerde inpoldering van het Bildt. Het oudste schetskaartje van het Bildt is in het archief in Dresden bewaard gebleven.

Hessel van Martena

De bestuurlijke organisatie groeide in de navolgende jaren uit tot een gedifferentieerd en professioneel ambtenarenapparaat. De belangrijkste functies, zoals stadhouder en kanselier, werden altijd uitgeoefend door niet-Friezen. Dit gold doorgaans niet voor de lagere ambten, waaronder dat van grietman. Aan één Friese ambtenaar, Hessel Martena, zal nadere aandacht worden besteed. Hessel was een trouwe aanhanger van het Saksische bewind. Hij legde hem geen windeieren. Hij kreeg vele ambten tijdens het Saksische bestuur: onder meer grietman in Menaldumadeel en Franekeradeel en lid van de Hoge Raad. Zijn portret, afkomstig uit het door Hessel gebouwde Martenahûs in Franeker, zal te zien zijn op de tentoonstelling.

Gedwongen verkoop

Het einde van het Saksische bestuur was onder meer het gevolg van de strijd met graaf Edzard van Oostfriesland. Edzard trad formeel op als stadhouder van de hertog van Saksen in de Groninger gebieden, maar voerde in de praktijk een zelfstandige politiek. De Saksische po-



Hessel Martena was een van de trouwste bondgenoten van het Saksische bewind en gedurende de jaren 1499-1515 verschillend malen raadsheer in het Hof van Friesland. Martena overleed in 1517

gingen om daaraan een einde te maken, mondden uiteindelijk uit in een nieuwe oorlog in 1514-1515, met hoge kosten. Noodgedwongen verkocht hertog George zijn erfelijke rechten in de Friese gebieden in 1515 aan Karel V. Portretten van zowel Edzard als Karel V worden op de tentoonstelling gepresenteerd, evenals eigentijdse berichtgeving over de strijd in de vorm van pamfletten, afkomstig uit de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en de Universiteitsbibliotheek in Leiden.

Register van den Aanbreng

Het derde onderdeel van de tentoonstelling behandelt wat Friesland aan de Saksische periode heeft overgehouden. Dat blijkt vooral uit het voortbestaan van enkele centrale bestuursinstellingen en bepalingen. Van die laatste noemen we de 'Saksische ordonnantie' uit 1504. De ordonnantie werd in het begin van de zeventiende eeuw verwerkt in de 'Landsordonnantie', het wetboek van Friesland, dat tot aan de Bataafse tijd van kracht bleef. Naast de munten werden ook maten en gewichten door de Saksers gestandaardiseerd. Buitengewoon modern was een soort 'pre-kadastrale' opname: het Register van den Aanbreng uit 1511, waarin iedere Fries zijn onroerend bezit en pachten moest aangeven, opdat er belasting geheven kon naar oppervlakte en huurwaarde. Het register bleef door de eeuwen heen, hier en daar geactualiseerd, in feite de grond-

slag voor de naderhand in kohieren per grietenij en klokslag opgetekende floreenbelasting. Landsordonnantie, Register van den aanbreng en floreenkohieren worden bewaard in het Ryksargyf yn Fryslân.

Geschiedschrijving

Het laatste deel van de tentoonstelling behandelt de wijzen waarop er in de loop van de tijd is geschreven over de Saksische periode. Daarbij wordt de lijn, via de zestiende-eeuwse kronieken van Worp en Peter van Thabor en de geschriften van Keimpe van Martena en Jancko Douwama, doorgetrokken naar het heden. Worp van Thabor, prior van het bekende gelijknamige Augustijnerklooster, beschreef de geschiedenis van Friesland tot 1523 in vijf delen. Het vierde deel beschrijft de partijstrijd in Friesland en het vijfde deel behandelt de jaren 1499-1523. Zijn kroniek geeft op veel punten een uitvoerig exposé van de gebeurtenissen. Keimpe van Martena schreef in opdracht van de Staten van Friesland het 'Landboek', de officiële geschiedenis van de periode 1498 tot 1530. Het 'Boek der Partijen' van de Vetkoperse hoofdeling Jancko Douwama, ademt daarentegen een anti-Saksische sfeer. De meeste van deze kronieken komen uit de collectie van de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden.

Anarchie of recht?

Vete in middeleeuws Friesland

Paul Noomen

Toen meer dan een jaar geleden het idee werd gelanceerd te vieren dat 500 jaar geleden in Friesland een centraal gezag werd ingevoerd, gaf dit aanleiding tot veel commotie. Inmiddels lijken de gemoederen wat bedaard, maar toch vormt de discussie die destijds werd gevoerd een goed uitgangspunt enkele thema's van de Friese middeleeuwse geschiedenis nader te bekijken.

Door één der initiatiefnemers tot de viering, commissaris van de koningin L. Hermans, werd benadrukt dat het jaar 1498 herdenking verdiende, omdat het een keerpunt was, waardoor een einde kwam aan 'aan de Friese vrijheid die het gewest al lange tijd meer schade dan gewin bracht'. Zijn tegenstanders zagen het als een verloochening van de Friese identiteit om te vieren dat de vrijheid verloren ging: 'Het wordt geen feest van het Friese volk, maar het feest van de wan-Friezen, de heulers met de vijanden van Friesland'.

Twee soorten bronnen

Twee tegengestelde meningen dus. Opmerkelijk is dat de voorstanders van de herdenking hun argumenten kracht bijzetten door een zeer negatief beeld te geven van de politieke situatie in het vijftiende-eeuwse Friesland, voordat hertog Albrecht van Saksen een centraal bestuur vestigde. De tegenstanders lijken minder zwaar te tillen aan de vele vetes en oorlogjes tussen adellijke families, steden en dorpen; aan de particuliere geweldsuitoefening dus, die kenmerkend was voor de veertiende en vijftiende eeuw. Zij waarderen deze periode vooral als de tijd waarin nog sprake was van een Friesland dat zichzelf bestuurd volgens de eigen tradities en waarin ook de Friese taal nog de meest gangbare voertaal was op alle niveaus van de samenleving.

Als we ons tot de historische bronnen wenden om beide standpunten op hun waarde te schatten, lijken we op het eerste gezicht weinig verder te komen. Het leven van alledag kunnen we leren kennen uit verschillende soorten geschriften. Globaal zijn ze te onderscheiden in verhalende bronnen, zoals de kronieken uit het klooster Thabor, en in stukken die de neerslag vormen van juridisch handelen, zoals testamenten, verkoopbrieven van land, huwe-

lijkscontracten en boedelscheidingen. Opvallend is dat uit het eerste soort bronnen een heel ander beeld van de Friese samenleving naar voren komt dan uit de laatste.

Belegering

Laat ik als voorbeeld een gebeurtenis beschrijven die dit voorjaar precies vijfhonderd jaar geleden plaatsvond. In de kroniek van Worp van Thabor lezen we dat begin maart 1498, dus vlak voordat hertog Albrecht hier zijn gezag wist te vestigen, de 'knechten' of soldaten van de Vetkoper hoofdeling Tierck Walta uit Tjerkwerd de stins van de Schieringer edelman Sybeth Taedez (Thedema) in Pingjum belegerden. Veel van de rijkste boeren uit de omgeving hadden zich daarop teruggetrokken uit angst voor de knechten. Toen de laatsten het huis opeisten, werd vanaf het huis met een kanon of geweer geschoten. De knechten werden hierdoor zo boos dat ze het huis bestormden. Hoewel de gracht om het huis droog was, lukte het hen aanvankelijk niet het huis in te nemen, want het had dikke muren en sterke ijzeren deuren. Bovendien werden vanaf het huis stenen naar beneden geworpen. De knechten plaatsten nu een houten afdak tegen het huis, waar zij onder konden schuilen. Daardoor waren ze in staat een gat in een dichtgemetseld venster te slaan. Daarachter was een bedstee. Door het daarin aanwezige stro in brand te steken, zetten zij het hele huis in vuur en vlam. De mensen in het huis wilden zich nu overgeven, maar het was al te laat. Toen ze zagen dat ze zouden sterven 'ende datter gheen genaede noch barmherticheit was', lieten ze hun kinderen met touwen naar beneden zakken. Ze bonden hun zilveren riemen en gordels om in de hoop dat de knechten het zilver zouden nemen en de kinderen in leven laten; hetgeen geschiedde.

De volwassenen echter verbrandden voor een deel, terwijl anderen op de vlucht voor het vuur naar beneden sprongen. De knechten vingen hen op met hun hellebaarden en spiezen en sloegen hen voor het huis dood, voorzover ze dat nog niet waren.

Worp's chaos

Ik parafraseer deze episode niet omdat zij uitzonderlijk zou zijn. Worp van Thabor beschrijft - hoewel meestal minder uitgebreid - voor de vijftiende eeuw tientallen en nog eens tientallen van zulke belegeringen van stinzen van Friese hoofdelingen. Voortdurend trekken, in telkens wisselende combinaties en bondgenootschappen, hoofdelingen tegen elkaar op. Vaak eindigt een vete met een verzoening, maar vroeg of laat laat hetzelfde of een ander geschil weer op. Het negatieve beeld van de Friese vrijheid is in hoge bepaald door Worp van Thabors verhalen over deze twisten onder de Friese adel. De vijftiende eeuw zou in Friesland voornamelijk chaos zijn geweest; de komst van de hertog van Saksen bracht eindelijk rust en orde.

Rijkdom en rechtszekerheid

Opmerkelijk is het contrast met de andere categorie bronnen die ons ter beschikking staan. Indien wij de vier delen van de Oudfriesche oorkonden en de recente tekstuitgave van de Friese testamenten opslaan, is het beeld dat wij van de Friese samenleving in de vijftiende eeuw krijgen radicaal anders. De meeste van deze acten ademen geen sfeer van oorlog, geweld en rechteloosheid. Integendeel: wat opvalt is de rust, de rijkdom en de rechtszekerheid. Edellieden, maar ook boeren en burgers maken hun testament. Precies regelen zij welke kerken en kloosters schenkingen ontvangen en welke kinderen welke roerende en onroerende goederen zullen erven. Bij huwelijkscontracten is het niet anders: er is sprake van rijk grondbezit, zilveren sieraden en nauwkeurige bepalingen over en weer. De hele vijftiende eeuw door vinden we in dergelijke oorkonden bovendien melding gemaakt van

recent gestichte vicarieën, prebenden en heiligenbeelden in de parochiekerken. Dat er geen sprake kan zijn van een selectieve vertekening door de overgeleverde bronnen, blijkt ook uit het feit dat er andere aanwijzingen zijn die getuigen van de bloei en de vitaliteit van de Friese samenleving. Zo werden als gevolg van nieuwe vormen van devotie verschillende kloosters gesticht en andere hervormd, soms in dezelfde jaren en in dezelfde streek als waarin Worp van Thabor vreselijke vetes beschrijft. Veel parochiekerken werden uitgebreid. En juist in deze eeuw zette de economische en demografische groei en de institutionele ontwikkeling van de meeste van de Friese steden krachtig door. De kronieken die spreken van talrijke oorlogen en veten lijken derhalve een geheel ander beeld van het middeleeuwse Friesland te schilderen, dan we uit andere bronnen kunnen afleiden.

De vetemaatschappij

Toch is van een tegenstrijdigheid slechts in schijn sprake. Het fascinerende van het middeleeuwse Friesland was nu juist dat het een samenleving was, waarin grote welvaart en rechtszekerheid gelijktijdig met geweldsuitoefening en dreigen met geweld door particulieren voorkwamen. Of, om het nog pregnanter uit te drukken, waarin geweld onontbeerlijk was voor de rechtsvinding. Ter verduidelijking is het nuttig nog vijf eeuwen verder in de geschiedenis terug te gaan. Friesland verschilde rond het jaar 1000 minder van andere streken dan het in de vijftiende eeuw deed. Geheel West-Europa in die tijd kan men als vetemaatschappij typeren. Dit houdt in dat

er weliswaar sprake was van een staat, met de keizer aan het hoofd, maar dat deze staat geen geweldsmonopolie had. Iedere vrije man had het recht zijn 'eer' en zijn belangen te verdedigen door het gebruik van of de dreiging met geweld. De overheid garandeerde dus geen recht, maar het recht werd gevonden in de openlijke confrontatie tussen de betrokkenen. Indien de bedreigde toegaf of in een vete het onderspit dolf, kwam er uiteindelijk vroeg of laat een verzoening, een 'zoen', tot stand waarin de nieuwe machts- en rechtsverhoudingen werden vastgelegd en waardoor de vriendschap werd hersteld. Vaak werd deze zoen bekrachtigd door het sluiten van een of meer huwelijksverbintenissen tussen de nieuwe vrienden.

Regels

Vanzelfsprekend kon in de praktijk niet iedere vrije zich het voeren van zulke vetes veroorloven. Meestal maakten alleen de rijksten, aanzienlijksten en invloedrijksten van hun veterecht gebruik. In vele streken werd het veterecht daarvoor feitelijk een prerogatief van de edelen. Alleen zij beschikten immers over machtige verwanten, vrienden en ondergeschikten die hen in de vete konden bijstaan en alleen zij waren in staat om voldoende vetehelpers te bewapenen en te onderhouden en om de vaak aanzienlijke geldsommen op te brengen die bij de zoen over en weer betaald moesten worden om de schade te vergoeden. De kern van iedere vete-partij werd dus gevormd door een veteleider en vetehelpers uit zijn verwantschapskring. Door het gewoonterecht was de praktijk van de vetevoering

aan bepaalde regels gebonden. De belangrijkste daarvan was de openbaarheid. Het begin van een vete werd gemarkeerd doordat de vrede en vriendschap door een van de partijen aan de andere werd opgezegd. Ook de militaire operatie moest openlijk geschieden: niet door in het geheim, bijvoorbeeld door vergiftiging de tegenstander uit te schakelen. Dat gold als oneervolle 'moord', dit in tegenstelling tot eervolle doodslag. Een andere regel was dat de veteleider en zijn verwantschapskring financieel aansprakelijk waren voor de daden van hun vetehelpers. De overheid had bij dit alles een - zij het beperkte - rol. Vanouds stimuleerden de keizer en de graven in hun gebied dat conflicten zoveel mogelijk door bemiddeling en verzoening werden opgelost en verboden zij vete en geweld op bepaalde feestdagen, ten aanzien van bijzondere plaatsen (zoals kerken, kloosters en markten) en personen (zoals geestelijken, weduwen, wezen en handelaren). De kerk stimuleerde uiteraard deze beperking van het vetewezen.

Onontbeerlijk vetewezen

Door dit alles zou het onjuist zijn te stellen dat in de vetemaatschappij recht ontbrak. Recht bestond zeker, maar het werd niet ondersteund door een geweldsmonopolie van de overheid. Het beste kan men de toestand vergelijken met het huidige internationale recht, dat vooral normatief is, maar moeilijk afdwingbaar; men denke slechts aan het negeren door Israël en Irak van de resoluties van de VN. De positie van de vetepartijen benadert, zo gezien, die van de huidige nationale staten. Pas in

Vete tussen Schieringers en Vetkopers naar een voorstelling van R. Dozy uit 1925





Ruïne van een 'klassieke' stinstoren, Aebingastins te Hijum, naar een afbeelding van Jacob Stellingwerf uit 1723 (Fries Museum)

de loop van de dertiende, veertiende en vijftiende eeuw begon Friesland zich in dit opzicht van de omringende streken te onderscheiden. Niet doordat zich in Friesland bijzondere ontwikkelingen voordeden, maar doordat elders de grafelijkheid zich begon te ontwikkelen tot een centraal bestuur waardoor het vetewezen geleidelijk zijn functie verloor. Omdat Friesland, met name na 1345, geen graaf meer erkende en een krachtig centraal bestuur hier niet tot ontwikkeling kwam bleef het vetewezen hier een onontbeerlijk systeem van conflictoplossing. De door Worp van Thabor beschreven vetes verschillen in hun ontstaan en hun praktijk dan ook in niets van de vetes die de kronieken van Friese kloosters voor de dertiende eeuw beschrijven.

Beperkte conflicten

Worp, die na 1500 vanuit het perspectief van een kloosterling zijn kroniek schreef en gruwde van geweld, legt de nadruk vooral op de nadelige gevolgen van de vetes, de vele doden en het ongerief voor de plattelandsbevolking. Toch valt uit zijn kroniek op te maken dat ook in de vijftiende eeuw de vetes meestal volgens de spelregels werden gevoerd. Van twisten de hele eeuw door tussen dé Schieringer en dé Vetkoper partij was dan ook geen sprake. Integendeel: steeds gaat het om beperkte conflicten tussen personen en families, bijvoorbeeld om de hegemonie in een bepaalde streek, de heerschappij in een stad, een doodslag of een belediging. Deze conflicten waren geen uitvloeisel van het bestaan van grotere 'partijen', maar omgekeerd waren de partijnamen slechts verzamelnamen waarmee gemakshalve, in tijden dat in Friesland

meerdere vetes tegelijk werden uitgevochten en de daarbij betrokkenen onderling bondgenootschappen hadden gesloten, deze grotere allianties werden aangeduid.

Wisselende bondgenoten

Doordat ook binnen één verwantschapskring herhaaldelijk vetes uitbraken (zoals binnen die van de Harinxma's-Donia's in 1458 en die van de Juwina's-Walta's in 1479) en doordat na beëindiging van een vete voormalige vijanden, mede door het aangaan van huwelijksbanden (zoals tussen Aylva en Siaerda in de eerste decennia van de vijftiende eeuw en tussen Albada en Jongema rond 1475) voor lange tijd weer vrienden werden, wisselden de grotere bondgenootschappen voortdurend van samenstelling en is het onmogelijk één familie gedurende langere tijd met eenzelfde partijnaam gelijk te stellen.

Worp van Thabor maakt dan ook zorgvuldig onderscheid tussen de aparte vetes, hoewel zij soms een tijdlang in de gewelddadigheden parallel werden uitgevochten: van ieder conflict vermeldt hij wanneer het ontstond, tussen wie, waarover en wanneer de verzoening tot stand kwam. Hiermee wordt tegelijk duidelijk waarom een onderzoek naar de middeleeuwse machtsposities in hun geografische en prosopografische samenhang - ik denk dan met name aan de stinzen en stinswieren van de adel en aan de kloosters en hun bezittingen - voor het vijftiende-eeuwse Friesland meer is dan onderzoek naar adel en kerk alleen: het betekent tevens het traceren van de ontwikkeling van de politieke macht op het platteland en in de verschillende steden.

Strijd naast voorspoed

Heeft het vetewezen van de vijftiende eeuw Friesland nu meer schade dan gewin toegebracht? Het lijkt me een anachronistische vraagstelling. Vast staat in elk geval dat vete geen inbreuk op het recht was, maar een onderdeel daarvan. Zoals tegenwoordig beurskoersen en verkiezingen gelijktijdig de neerslag zijn van veranderingen in machtsverhoudingen en deze veranderingen tevens reguleren, zo waren in een maatschappij zonder geweldsmonopolie van de overheid de vetes en de daaropvolgende zoenen dat. Uiteraard vielen bij vetes doden. Het turven van aantallen doden is een cynische vorm van geschiedbeoefening; de geschiedenis van na 1498 leert evenwel voldoende dat ook in een staat met een centraal bestuur talrijke doden kunnen vallen bij publiek en privaat geweld. Werdt het dagelijkse leven ernstig door de vetevoering gehinderd? Ook dit lijkt mij niet het geval. De hierboven genoemde voorbeelden van welvaart en bloei getuigen allerm minst van een ontwrichte maatschappij. Beter lijkt het mij de door Worp van Thabor en andere kroniekschrijvers beschreven vetes niet als tegenstrijdig te zien met deze blijken van voorspoed, maar als complementair. Met andere woorden: juist doordat rond plaatsen als Bolsward, Nijland, Franeker, Minnertsga en Ferwerd in de vijftiende eeuw vetes werden uitgevochten, bleven de machtsverhoudingen duidelijk en kon er voldoende vertrouwen in de toekomst bestaan om in al deze plaatsen een kolossale nieuwe kerk te bouwen.

Een mooie beschrijving van de Friese edelman als veteleider geeft I.H. Gosses in 'De Friesche hoofdeling' in: **Verspreide Geschriften** (Groningen, 1946), 402-450. Een klassiek werk over vetevoering in de late middeleeuwen is: Otto Brunner, **Land und Herrschaft**, 5e druk (Wenen, 1965). Recente literatuur bij J.W. Marsilje e.a., **Bloedwraak, partijstrijd en pacificatie in laat-middeleeuws Holland** (Hilversum, 1990).

Militêre innovaasje en de oanrin ta 1498

Hans Mol

'Fryslâns ûndergong': sa wurdt de komst fan Albrecht fan Saksen nei Westerlauwersk Fryslân faak oantsjut. Dat is dan net sasear om it Saksysk bestjoer te diskwalifisearjen, as wol om te ûnderstreekjen dat de Friezen troch it erkennen fan in frjemde lânshear sjen lieten sels net by steat te wêzen har eigen lân te regearjen. Fryslân en de Friezen soene har politike frijheid en tenei ek har eigen taal, alteast as publyk kommunikaasjemiddel, troch twaspjalt ûnderinoar ferlern hawwe.

De skuld foar dit dûbele drama wurdt almeast by de haadlingen lein. Haadlingen wiene, neffens in noch hieltyd populêre fyzje, omheech fallen boeren, dy't har mei har stinzen en privee-legerkes ta rôfridders ûntwikkelen. Har slachtoffers wiene de stêden, yndividuele keaplju, kleasters, tsjerken en, net te ferjitten, de 'húslju': de hierders en lytse eigenerfde boeren dy't yn it agrarysk Fryslân it grutste part fan de befolking útmakken. Trochdat de fetes fan de haadlingen op in totale gaos útrûnen, koe in frjemde machthawwer profitearje en hjir syn hearskippij fêstigje, sa is de konklúzje.

Dútske hiersoldaten

De kweadoggers wurde trouwens ek wol mei namme en tanamme oanwiisd.

Kronykskriuwer Petrus fan Thabor twi-felet bygelyks gjin momint: it wie troch de neven Goslick en Juw Juwinga, dy't elkoar op libben en dea de macht yn Boalsert bestriden, dat 'die hartoch van Sassen in Vrieslant is ghecomen'. Feitlik is dat ek net iens ûnwier. Troch grutte kontingenten Dútske hiersoldaten út Albrecht syn leger yn it lân te bringen, spile Goslick Juwinga de Saksyske hartoch yn de kaart en soarge hy derfoar dat Albrecht fêste foet oan de Fryske grûn krige. Mei tanksij Goslick syn aksje koe de hartoch op simpele wize syn plan foar de fêstiging fan in twadde lânshearlikheid, bûten Saksen, foar syn soans realisearje. Albrecht waard dêrby holpen troch de omstannichheid dat de troch de Friezen as haad fan it Hillige

Roomske Ryk erkende keizer Maximiliaan syn ambysjes wol stypje moast om't er foar in grut bedrach by him yn 'e skuld stie fanwege de oarlogen dy't Albrecht as fjildhear yn Hongarije, Frankryk, Flaanderen en wêr al net foar him fierd hie.

De feitlike ûntjouwings moatte lykwols goed fan de eftergrûnen en djippere oarsaken ûnderskieden wurde. Wat it 'haadlingenprobleem' oanbelanget, hat Paul Noomen hjirfoar al oanjûn dat it byld fan de troch de haadlingen feroarsake anargy oan fernijing ta is. Der kin wol praat wurde fan in troch de adel dominearre fetemaatskippij yn it Fryslân fan de fyftjinde ieu, mar dy docht bliken har spulregels hân te hawwen. It sosjale en ekonomyske ferkear waard lang sa ernstich net troch de haadlingestrideraasjes fersteurd as faak foarsteld wurdt.

Boerenrepubliekjes

Hoe soene yn dy perioade oars de bysûnder moaie let-goatyske tsjerkegebouwen fan bygelyks Boalsert, Frjentsjer, Snits en Nijlân ta stân kommen kinnen



Sechstjinde-ieuske houtfyk wêrop de fjouwerkante striidformaasje fan pikeniers goed te sjen is. De foarein dêrfan is kleardernôch ynmakke

hawwe, hannelsbuerten útgroeid ta stêden en in grut tal nije kleasters stichte? Dêr komt by dat wy ús gjin idealistyske foarstelling fan it pree-haadlinge-tiidrek meitsje moatte, as dat der al west hat. De romantyske idee fan in oarspronklike proto-demokratyske maatskippij fan frije en gelikense boeren dy't harsels yn mini-steaten bestjoerden - tige populêr by de Fryske Beweging en ûnopsetlik befoardere troch de ekonomysk-histoarykus Slicher van Bath dy't de term 'boerenrepubliekjes' yntrodusearre - kin as in myte ôfdien wurde. Der is troch tawaan fan de haadlingen net soks as in Frysk Paradys ferlern gien. De Fryske lantsjes (*terrae*), goën en dielen waarden yn de trettjinde en fjirtjinde ieu al behearske troch de foarfaars fan wat letter haadlingen hjitte. Is dan it fete-wêzen oan de ein fan de fyftjinde ieu net út de hân rûn? Jawol, mar de oarsaken dêrfoar binne mar foar in part binnen Fryslân sels te sykjen. Sawol de sechtjinde-iesuske kronykskriuwers Worp en Petrus fan Thabor as party lettere histoarysy hawwe, om de gong fan saken yn 1498 te ferklearjen, allinnich sjoen nei wat der yn Fryslân barde en ûnderkommen waard. Fryslân wie doe lykwols likemin as hjoeddedei in alhiel fan de bûtenwrâld ôfsletten gebiet. It liket dêrom in goed ding en sjoch hjir ek ris oer de Tsjonger om de ûntjouwingen yn in rommer ferbân te pleatsen, yn it bysûnder foar de jierren tachtich en njoggentich fan de fyftjinde ieu. Dêrby wol ik yn it koart de gefolgen fan de evolúsje yn it Europeeske kriichsbedriuw foar de steatsfoarming yn Fryslân neigean. Soks ûnder de trefwurden 'militêre innovaasje', skaalfergrutting en belêsting. Earst folge lykwols noch in tal opmerkings oer de politike ûntjouwing fan Fryslân fóar sirka 1480.

Spulregels

De hiele Midsieuwen troch spilen geweld en driigjen mei geweld in wichtige rol yn Fryslân, lykas nammers ek yn gâns oare gebieten. Oant sa likernôch 1400 wiene de militêre konfrontaasjes hjir lykwols betreklik lytsskalich, as de lju teminsten net mienskiplik tsjin de greve fan Hollân of oare bûtenlânske hearen oplûke moasten. Foar it hantavenjen fan har macht en ynfloed hiene de Fryske eallju trochstrings genôch oan inkelde beropssoldaten yn fêste tsjinst, 'ruters' neamd. By grutte fetes en strideraasjes namen se har hierders mei en safolle mooglik oare striidbere mannen út har doarp of gritenij, as dy

derby belutsen wurde koene. De spulregels by militêre ekspedysjes yn it ramt fan in fete wie dat de lieder ferantwurdlik steld waard foar de kapitalisearre skea dy't út sa'n konfrontaasje fuortkaam. Eltse ynsleine skedel en ôfsleine tomme koste by wize fan sizzen jild. It foarútsjoch op sokke betellings hâlde de omfang fan it geweld yn prinsipe tusken de perken. De measte skelen waarden dêrom fia al as net komplekse soenprosedueres ôfwikkele.

Konflikten tusken stêden

Yn de rin fan de fyftjinde ieu feroaret it fete- en partijwêzen yn Fryslân stadichoan, yn dy sin dat it dan de opkommende stêden binne dy't ûnder lieding en mei stipe fan eigen haadlingen it omringjende plattelân yn 'e besnijing besykje te krijen en de ferkearswegen beskermje, dêr't har hannel lâns rinne moat. Hja stribje dêrby gauris nei in monopoalje. Om dat doel te berikken binne se derop út sawol de machtsposysjes fan lêstige doarpsaadlingen as dy fan konkurrearjende stêden út te skeakeljen, foarsafier't dy al net foar de gelegenheid mei elkoar ferbûn binne. Sa hie Boalsert, dat foar syn seegeande skipfeart fan de farwei nei Makkum ôfhinklik wie, der yn 1454 alle belang by om ûnder lieding fan syn stêdsaadling de stins fan Jackle Feddama yn Allingawier yn brân te stekken en om te smiten. Om soartgelikense redenen kamen Ljouwert en Snits, dy't elkoars keaplju yn it eigen efterlân behinderen om tsiis en bûter op te keapjen, geregeld tsjin elkoar yn aksje yn it Boarngebiet, by Raard, Jirnsum en Akkrum, dêr't gâns stinzen lâns de farwegen troch mei har ferbûne haadlingen beset wiene. Op dy wize besjoen, liket de saneamde Donia-oarloch yn 1462 earder in polityk-ekonomysk konflikt tusken Ljouwert en Snits west te hawwen as de rige út de hân rûne haadlinge-rûzjes dy't Worp fan Thabor der fan makket.

Haadling en stêd

De partijstriid tusken Skieringers en Fetkeapers waard, alteast yn dy perioade, net sasear bepaald troch in tsjinstelling stêd-plattelân, as wol troch wikselsjende konfrontaasjes tusken stêden en de mei har learre haadlingen ûnder elkoar. Der is wol sein dat de symbioase fan haadlingen en stêden yn it Fryslân fan de fyftjinde ieu net geunstich wie foar de ûntjouwing fan de stêden, mar dat kin betwifele wurde - allinnich al as we

sjogge nei de groei en bloei fan stêden as Snits, Boalsert en Frjentsjer yn de perioade dat se behearske waarden troch respektivelik de Harinxma's, de Juwina's en de Sjaarda's, letter Hottinga's. Ofsjoen fan Ljouwert nei 1480 hiene dy lân-stêden yn opkomst haadlingen nedich om har militêr by te stean, wylst de wichtichste haadlingen har realisearren dat hja de grutste macht ûntwikkelje koene fanút har stinzen yn de stêden. Dat betsjut dat wy yn dy tiid haadlingen mear en mear fanwegen komme sjogge as lieder fan (noch lytse) stêsmilysjes, oanfolle mei eigen 'ruters' en folk út de buorskippen en doarpen dy't fierder noch ûnder har kontroale stiene. Fierders kin waarnommen wurde dat se geregeld frjemde hiersoldaten of 'droesen' ynsette, lykwols noch net yn grutte oantallen.

Militêre profesjonalisearring

Yn de militêre technyk hat dan ûnder tusken de artillery syn yntree dien. By belegerings fan stienhúzen wurde kanonnen of 'bussen' meinommen: wapens dy't net troch yndividuele haadlingen mar wol troch steedlike mienskippen betelle wurde kinne. Yn de kroniken wurdt dêrom praat fan de 'Franeker grote busse' en de 'Sneker grote busse'. De fêstingbou-technyk wurdt dêr nei ferrin fan tiid ek op ôfstimd: de lju fertrouwe mear en mear op bolwurken mei ierden wallen, ynstee fan op stinzen. Dy ûntjouwing makket dat it belang fan de stêden allinnich mar grutter wurdt. Salang't eltse stêd har efterlân beskermje en de eigen rûte nei see behearskje koe (Boalsert fia Makkum, Snits fia Takosyl en Starum, Ljouwert fia Dokkum, ensfh.), wie it relatyf rêstich, net-tsjinsteande it lawaai dat fan ferskate haadlinge-skelen yn de kroniken hingjen bleaun is. Yn de tachtiger jierren soe dêr lykwols feroaring yn komme. Twa ûntjouwingen bûten Fryslân spilen dêrby, yn kombinaasje mei elkoar, in wichtige rol. Yn it foarste plak moat rekkene wurde mei de útkomst fan de striid dy't yn Flaanderen, Brabân en ek Hollân fierd waard tusken de lânshear (Maximiliaan fan Eastenryk) en in grut tal stêden.

Lânsknechten

It wiene de stêden dy't oan it koarste ein lutsen, ta foardiel fan it hieltiten moderner oarganisearre lânshearlike gesach. De twadde faktor dy't telle wie de krekt yn dy tiid trochsettende fer-nijng fan it kriichsbedriuw, dêr't in



Trije kriichsmannen, nei in pintekening fan Albrecht Dürer út 1489 (Kupferstichkabinett, Berlin)

hieltiten wichtiger rol by takaam oan goed oefene ienheden fan beropssoldaten. It gie dêrby om swier bewapene ynfantery, ûtrist mei slachwapens en mei fjouwer oant fiif meter lange piken of helleburden. Wannear't dy yn in sletten fjouwerkante formaasjes operearren, koene se hast net ferslein wurde, sa't Karel de Stoute ûnderfine moast doe't er mei syn ridderleger yn 1477 by Nancy foar sokke Switserske ienheden oer kaam te stean. It fenomeen fan de hier-soldaat wie doe al mear as oardel ieu bekend, mar nij wie dat dy hierlingen har yn groepsgewiis oefene kompanjyen begûnen te ferhieren, faak oars ek noch mei artillery-ûnderdielen derby. Behalve de Switsers wiene fral de

Dútske 'Landsknechte' ferneamd en berucht op dit mêd. Wa't se krije en betelje koe, hie de macht. Dat moasten de Flaamske en Brabânske stêden oan 'e ein fan de jierren tachtig ûnderfine by har opstân tsjin Maximiliaan, dy't úteinlik bliken die de measte reserves ta syn foldwaan te hawwen. Har skutte-rijen en lytse hierlingengroepen wiene net opwûksen tsjin de grutte lâns-knechtformaasjes fan Maximiliaan syn fjildhear Albrecht fan Saksen. De keizer hie soms muoite syn hierlingen op tiid te beteljen - Albrecht moast by herhelling syn troepen út eigen bûse foarsjtte -, mar hy wie kredytwaardich, ûnder mear om't er belêstings oplizze koe oan grutte gebieten.

Bopperegionale steaten

Koartsein, de nije profesjonele ynfanterylegers of legerôfdielings wiene superieur oan eltse priveemacht of steedlike milysje. De ûnderfining yn Flaanderen, Brabân en Hollân learde dat stêdssteaten militêr gjin eigen takomst mear hiene, ek net wannear't se har mei elkoar ferienigen. Allinnich in lânshear mei in burokrasy en in grut territoarium dêr't er belêstings yn heffe koe, koe him sa'n kriichsmacht permittearje. It monopoaly fan de macht waard troch him opeaske. De stêden en stannen moaste har dêr by dellizze. Sy koene ek wol wat by de nije konstellaasje winne, om't se binnen sterke lânshearlike steaten in mear kontinue hanthaving fan de frede ferwachtsje mochten. En fierder hiene se dan, yn ruil foar it tastean fan belêstings, sicht op it ferkrijen fan privileezjes en sizzenkip yn represintative organen. Sa besjoen befoardere de evolúsje yn it kriichsbedriuw it ûntstean fan bopperegionale steaten. Ier of let moasten de Westerlauwerske Friezen wol mei dy ûntjouwing te meitsjen krije. Yn feite barde dat yn in betreklik fluch tempo. In saak dy't dêrop fan ynfloed wie, wie de omstannichheid trochdat der in ein kaam oan it fjochtsjen yn it suden, earst yn Gelre en it Sticht, dêrnei yn Flaanderen en Brabân, en letter yn Hollân - nei't dêre de Jonker-Fransenoarloch en de opstân fan it 'Kaas-en Brood-volk' betwongen wiene -, grute oantallen fan dy lânsknechten frijkommen wiene.

Grinzer expânzje

Fryske partijen mei militêre ambysjes koene yn dy tiid dus in berop dwaan op allerhanne ienheden hiersoldaten op betreklik koarte ôfstân. Hartoch Albrecht, dy't ta steedhâlder-generaal fan Maximiliaan yn de Nederlannen beneamd wie en krekt yn it begjin fan de jierren njoggentich geregeld yn Hollân tahâlde, stimulearre dêrby de ynset fan (syn) lânsknechtformaasjes, út finansjele oerweagings - hy hoegde se dan ommers efkes net sels te beteljen mar hie se dochs by de hân -, en út polityk priveebelang: se koene foar him it paad frijmeitsje foar de kreaasje fan in eigen lânshearlik territoarium bûten Saksen. In twadde faktor dy't de moderne oarlochfiering, en dêrmei yndirekt ek de moderne steat, yn Fryslân brocht, wie de ekspânzje fan Grins yn Westerlauwersk Fryslân. De stêdssteat dy't Grins doe wie, mei har 'pax Gronin-

gana', soe úteinliks sels ek net bestân blike te wêzen tsjin de evolúsje fan de moderne steat yn iere foarm. Stêd en Ommelannen moasten har yn 1536 om-mers ek foegje yn it bestel fan de Bour-gondysk-Habsburchske Nederlannen. Dat nimt net wei dat Grins yn it begjin fan de jierren njoggentich noch goeie kânsen seach har machtsposysje oer it hiele Noarden út te wreidsjen. De Martinistêd waard dêrby holpen troch Ljouwert, dat miende op dy wize syn eigen hannelsbelangen it bêste be-skermje te kinnen. It wie de Grinzer machts groei dy't in tal Skieringer haadlingen, ferbûn mei de wichtichste stêden fan Westergoa, beslute die om op grutte skaal hierlingen binnen te heljen. Dat dêrby ek priveebelangen fan yndividuele haadlingen lykas de Juwinga's in rol spilen, docht foar de analyse fan de strukturele ûntjouwing mar in lyts bytsje ta de saak.

Gaarlegers

It soe te fier gean om hjir de feitlike oanrin ta 1498 yn details te ferheljen. Wol is it de muoite wurdich it belang fan de militêre innovaasje foar de ûnt-jouwing yn Fryslân noch koart ta te ljochtsjen. Sûnt de jierren fjirtich fan de fyftjinde ieu hiene ferskate haadlin-gen en stêden al geregeld frjemde hier-lingen yn tsjinst nommen. Al yn 1433 (Gaasterlân) en 1459 (besetting fan in stins yn Smelbrêge) is der praat fan 'soldije' en 'droesen'. It giet dan lyk-wols noch net om grutte oantallen en effisjint oefene ienheden, al erkenne de stêden en gritenijen op mienskiplike gearkomsten of 'gaarlegers' dat de oan-wêzichheid fan hiersoldaten linkende-wei in probleem foar it lân begjint te foarmjen. Hieltiten wer meitsje se dêr-om de ôfspraak dat nimmen 'soldije' yn Fryslân bringe mei. Dat dy rop sa faak oanheven wurdt, jout oan de oare kant oan, dat de profesjonalisearring fan it militêr bedriuw net mear te kearen wie. Hiersoldaten diene bliken effektyf te wêzen, benammen wannear't se yn gear-hingjende formaasjes ynset waarden. In wichtige faze yn dit opsicht spile him ôf yn de jierren 1486-1487 yn de Súd-westhoeke, yn it konflikt tusken abt Agge fan de ferienige benediktinen-keasters Starum en Himmelum oan de iene kant en de Fetkeaperske haadling Ige Galama fan Koudum oan de oare.

Kleasterbesit ferpânne

Ige koe net ferneare dat it binnen syn ynfloedssfear lizzende Himmelumer

kleaster mei in stins (*castrum* yn it Latyn) of spiker fersterke wie, hierde in tal hier-lingen fan de befreone steedhâlder fan Hollân, Johan van Egmond, belegere de stins en bruts him ta de grûn ta ôf. Doe't abt Agge syn doel net mei geast-like middels lykas de ban en it ynter-dikt berikke koe, liet er 300 Gelderske soldaten nei Himmelum komme. Om se te beteljen moast er in grut part fan it kleasterbesit ferpânje. In keatlingre-aksje folge, dêr't eltse partij safolle moog-lik help by besocht te mobilisearjen. Ige Galama soe twa jier letter sels 700 Dútske knechten komme litte, alwer út Hollân. Dat inisjatyf brocht him net in soad sukses, mar it foarme in soart fan prêlude op de militêre aksjes dêr't it Fryske lân yn it begjin fan de njoggen-tiger jierren mei konfrontearre waard.

Unmeilydsume terreur

Yn 1494 is it dan safier dat de machts-striid in nije episoade yngiet mei de strideraasjes yn Boalsert. Wannear't de Fetkeaperske Juw Juwinga dêre troch syn omskesizzer Goslick ferdreaun wurdt, lit er 600 Dútske lânsknechten ûnder de beruchte kapitein Daam fan Tiel komme. Dy toane fuort in staaltsje fan har profesjonaliteit troch in grut tal boar-gers en boeren yn Boalsert en omjouwing dea te slaan en tenei de krite te brân-skatten, om't Juw har net mear út eigen bûse betelje kin. Twa aspekten fan it mo-derne oarlochfieren wurde dêryn sicht-ber: de ûnmeilydsume terreur, dy't alhiel brekt mei de spulregel fan 'fersoenje en fergoedzje' út de âlde fetemaatskippij, en it ôfwenteljen fan de kosten fan de soldateska op de ûnskuldige befolking, dy't al as net ûnder de hearskippij fan de tsjinstanner stie. De haadling nimt gjin ferantwurdlikens mear foar wat de kriichslju yn syn namme útfiere.

Massale wjerstân

De oare partij hannele op krekt deselde wize. De jonge Goslick Juwinga liet net lang dêrnei, yn de simmer fan 1495, net minder as 800 lânsknechten út East-Fryslân komme, dy't earder yn tsjinst fan Albrecht fan Saksen west hiene. Se waarden oanfierd troch Albrecht syn betûfte kommandant Neithard Fuchs. Se hâlden har al like kundich as har kollega's dy't earder troch Juw Juwinga oannommen wiene. Goslick koe har net yn de hân hâlde, simpelwei om't er net genôch jildmiddels ta syn foldwaan hie om har te beteljen. Dus moast er Wymbriteradiel, Wûnseradiel en de hiele Súdwesthoeke belêsting oplizze,

wat fansels ta ferset fan de boerebefol-king late, sels op sa'n wize dat it ta in massale militêre wjerstân fan hiel Sân-wâlden, ynklusyf Stellingwerf, kaam. It wie in wjerstân mei in soart fan Frysk-nasjonale diminsje, dy't we letter ek opmerke yn de aksjes fan de jonge Jancko Douwama en Grutte Pier. It is nijsgjirrich om te sjen hoe't yn de slach by Sleat, jannewaris 1496, it ferset fan de Wâldfriezen troch de hierlingen brutsen waard. By elkoar stiene hjir neffens Worp fan Thabor, dy't blykber goed op 'e hichte wie, sa likernôch 800 lânsknechten tsjinoer rom 8.000 Wâld-friezen ûnder lieding fan bekende Fet-keaperske haadlingen út it Boarngebiet, lykas Keimpe Tjepckes Oenema fan Terkaple en Ulcke Sickes Douma fan Akkrum. 'Die knechten hielden huer styff in huer oorden, daer alle craft des stryds in gelegen is, meer dan in macht van volck', skriuwt Worp fan Thabor.

Guon deaden

Yndie, yn tichte gelederen formearre, mei strekte speetsen, bleaune hja har tsjinstanners sûnder muoite de baas, dêrby stipe troch it gebrûk fan it grut-te kanon fan Snits dat se mei hagel-fjoer laden hiene. Gjin wûnder dat de tige motivearre, want yn har bestean persoanlik bedrige Wâldfriezen oan alle kanten sneuvelen. Dy wiene net bekend mei de nije striidwize, wit sels Worp fan Thabor als ferklearring foar har nederlaach oan te fieren. De oan-tallen deaden oan wjerskanten wiene respektivelik 8 en 714. Twa prysters hiene de hiele Súdwesthoeke parochy foar parochy lâns west om de slacht-offers te tellen. De ferhâldings meitsje dúdlik hoe effektyf de nije ynfanterij fan lânsknechten operearre koe. It leafst giene hja ek sokke konfrontaasjes út de wei, mar as se dy oangean moas-ten, wiene se amper troch ynheemske troepen te ferslaan, hoe manmachtich dy ek wiene. De útkomst fan de slach by Sleat leart ús jitrisk dat de tiid fan de lytsskalige fetemaatskippij foarby wie. Ek yn Fryslân wie de takomst oan in troch in hartoch, prins of kening late boppe-regionale steat, om't allinnich sokke lânshearen op basis fan burokra-sy en belêstingheffing binnen gruttere territoriale ienheden by steat wiene in modern leger op 'en bien te hâlden. It kin hast gjin tafal wêze dat it yn de persoan fan Albrecht fan Saksen krekt in legeroanfierder wie, dy't yn Fryslân fan dy ûntjouwings profitearre.

Edwer Syaerda, a Frisian fifteenth century noble-woman

Janet Sjaarda-Sheeres

Edwer. The name means "protector of property." A fitting name for the woman who used her wealth and influence to hold on to her family's name and property in fifteenth-century Friesland. Edwer's influence and prominence has been well-documented. Many of the early historians writing about her era mention her by name. The inscription on the church bell, donated by Edwer and her husband to the Martinikerk in Franeker in 1450, refers to her as "Edwer, the good." This may have been in recognition for her generosity in providing funds for the bell, but it may also have had a broader meaning: that she was generally regarded as good because she used her wealth and status beneficially.

Since we do not know her birth date, we must begin with the date of her death. Shortly before she died, Edwer dictated a will, dated 27 May, 1510. Winsemius, the noted Frisian historian, writes "... in the year 1422, Sicke Sjaerdema died, wasted away from grief because he could not wreak himself on his enemies. He left a daughter, Edwer..." Estimating her birth sometime before Sicke's death in 1422, and allowing her a life-span of ninety years, she would have been born around 1420. This approximate birth year fits with the time of Edwer's marriage around 1440 and with the dates

of the birth of her children. Edwer's considerable age of ninety years, in an era when overall life expectancy was not much more than thirty to forty years, is plausible. Her wealth enabled her to be well fed, clothed, and sheltered. Edwer's greatest obstacles to attaining old age were childhood diseases and childbearing. She survived both.

Sole survivor

In the latter half of the year 1422, while little Edwer played safely ensconced in the nursery of the family's large manor house, significant events swirled around

her. The old enmity smoldering for years between the Schieringers and the Vetkopers had once again erupted into open conflict. Edwer's father, Sicke Syaerda, the foremost leader of the Schieringer party, had been forced to send his twelve-year-old son as a hostage to Groningen, the stronghold of the Vetkopers, or face an attack. Since he had been promised his son would be treated well and given a certain amount of freedom, he chose the former. Some time after his son's departure with the enemy, he sent a trusted servant to check on the boy's condition, and to negotiate a possible release. The servant found the boy shackled in a dungeon in which he died shortly after. The Vetkopers claimed he had died of natural causes, but the Schieringers cried murder. Before Sicke could gather his men and avenge his son's death, he himself contracted a fatal illness. On his deathbed he groaned and lamented about his inability to take up arms and avenge his only son's death. Perhaps part of Sicke's groaning stem-



Oud Sjaerdema, Edwer's birthplace, was situated on the spot of this farm-house immediately east of Franeker. In the so-called Aanbreng van Franekeradeel (1511), Jacob toe Olde Ziaerda rented the farm from Swob Syaerda. The greater part of the nearby hamlet of Salverd was at that time the property of Swob Syaerda

med from the knowledge that with his death the Syaerda name would cease to exist. His only surviving offspring, his infant daughter Edwer, would become the sole survivor of the once powerful Syaerda dynasty. Their dynasty's survival rested on her small shoulders.

Old manor house

If we superimpose what we know of Edwer Syaerda, against the backdrop of what we know of fifteenth-century Friesland's political, church, and social history, we can weave together some of the strands in the tapestry of this prominent noblewoman's life. During the years 1422 to 1435, Edwer lived with her mother, Both Hobbema, in the ancient Syaerda manor house east of Franeker. Nowadays a farm-house named 'Oud Sjaerdema' reminds us of the place where the old manor house once stood. The old, draughty heap of stones had been built more as a fortress for protection than a comfortable home. Its deeply recessed windows let in little light or warmth. But it served a purpose. It allowed Edwer and Both to live peacefully and increase the family holdings. Since Sicke's death the Vetkopers had written the Syaerda family off as leaderless. No longer posing a threat, their properties were left unharmed. The soldiers Sicke had kept were dismissed, saving the cost of feeding and paying them. This did not mean the region was free of conflict. Peter Jacobz van Thabor, a chronicler of history at the time, mentions several attacks and raids between the years 1422 and 1435, but none which involved Edwer and Both directly. Although there were the usual natural calamities during those years, Edwer's dowry grew and increased considerably. With a substantial dowry, Edwer had an advantage in choosing a husband. She would be able to dictate some of the terms of the nuptial agreement.

Lessons in history

Like all young noble women of her time Edwer was taught to read and write, music and needlepoint. She was taught how to manage a large estate. She rode horseback in summer, skated in winter, and attended daily mass throughout the year. And, most importantly, she was taught the history of Friesland. Woven throughout the history lessons were the stories of her own family, beginning with her ancestor, Sicke (Sixtus) Syaerda, the eighth Potestaat of Friesland.

Legends of this man abounded, but one story eclipsed all others. It concerned a letter written by Sicke to Count Willem II who was looking for a way to gain control over the freedom-loving Frisians. He first bribed church officials. The church officials, not willing to accede to Willem's request were, nevertheless, afraid to offend him, and suggested he speak with Sicke instead. Willem approached Sicke, promising him power, wealth, and the title of Potestaat of Friesland in perpetuity if he, Sicke, would help establish him, Willem, in Friesland. Sicke wrote back that no amount of bribing could bring him to disgrace himself and betray his fellow countrymen. To commemorate this bold stance, Sicke had gold coins minted depicting himself on one side letting gold slip through his fingers, and the words *Libertas praevalat auro* - freedom is worth more than gold - and the words Sixtus Sjaerdema, Potestas Frisia, on the other side. Included in the history lessons as well was the story of her great-great-grandfather, Sicke, who had fought and died in the battle at Warns on 26 September, 1345 defending Friesland from yet another aggressive Count of Holland, Willem IV.

Maternal bequest

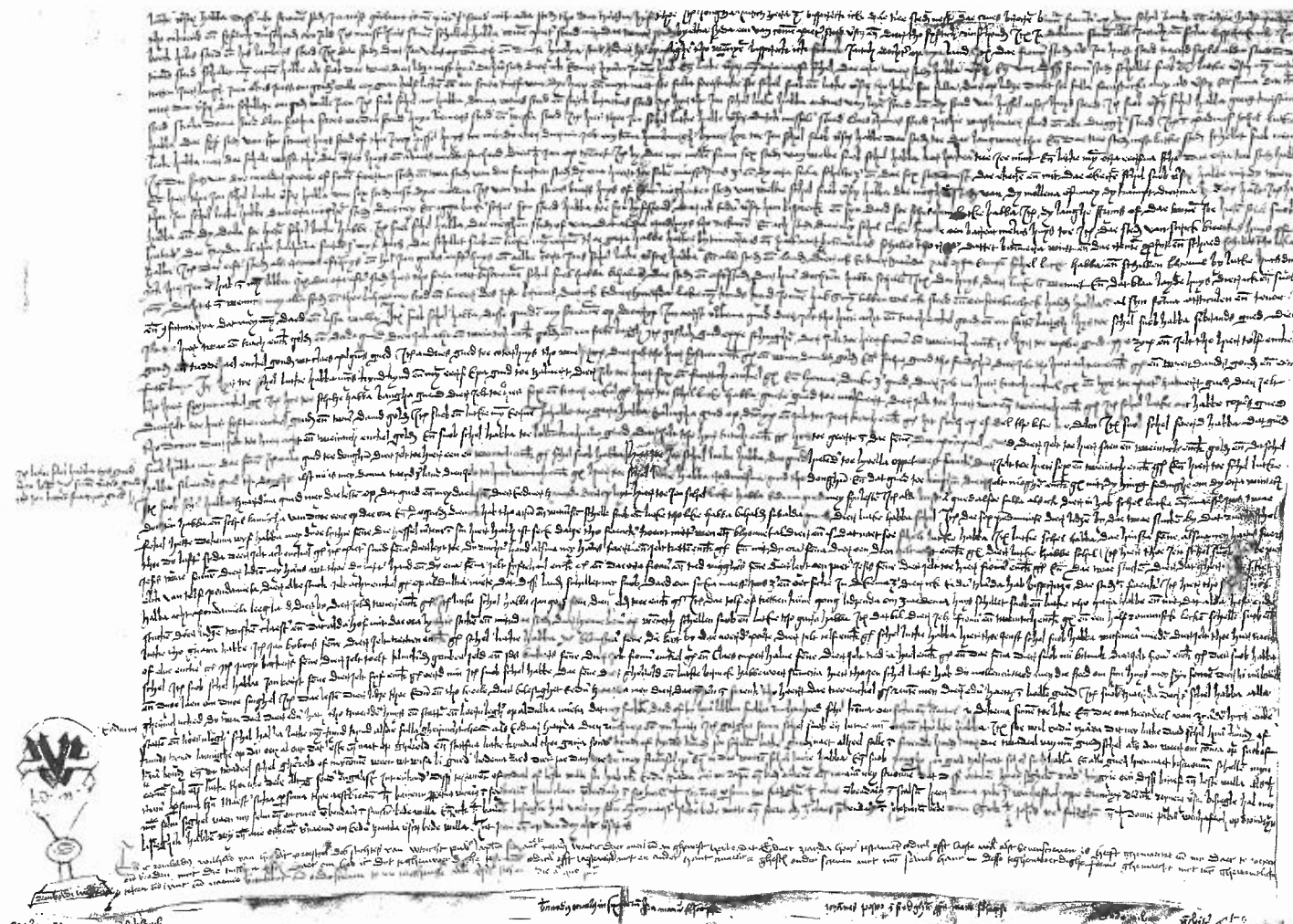
Her own father's story was not left out either. At the time of her birth, he had been involved in the building of a large, new church in Franeker. Wood, earmarked for the church, and transported from Germany on large flat-bottomed boats, had been waylaid and held for ransom by the Groninger Vetkopers at Kamperdiep near Kampen. The reasons the Vetkopers gave for this aggravation was that they suspected Sicke of secretly aligning himself with Jan van Beyeren, Count of Holland. That had been the beginning of the conflict that cost her brother's life and subsequently her father's. Edwer's idyllic childhood ended in 1435, when her mother, Both Hobbema, died. Both, the daughter of another powerful Schieringer family, left her entire estate to the church at Dronrijp. This bequest suggests that Edwer's own wealth must have been considerable enough for Both not to leave her estate to Edwer. It revealed as well Both's great devotion to her church, a devotion she would in all likelihood have imparted to her daughter. Edwer's later life reflects her own charitable involvement with the church.

Freedom to choose

Little is known of Edwer between her mother's death and her own marriage. We do not know whether Both, before dying, had made a marriage arrangement for Edwer, or if, before Sicke's death, he and Both planned together to have Edwer marry someone willing to take the Syaerda name to insure its continuity. It is not known either whether Edwer's husband, Douwe Tjaerds Aylva was her own choice of groom. But Edwer, as a member of her rank, knew that with the advantages of wealth and power came obligations. In Friesland noble families rarely married outside their rank and Edwer would not have been an exception. However, since both her father and mother had passed away, and without an older brother to dictate terms, Edwer had a certain amount of freedom to choose her own bridegroom. If it was Edwer's own idea to marry someone willing to exchange his own last name for hers - indicating a strong desire to protect the dynasty's survival - she successfully achieved her goal. In Friesland in the middle ages men who inherited manors and estates often took on the names of those estates. Also common was the practice for noblemen to take the family names of their wives - especially when the latter belonged to a more powerful or richer family - in order to increase their status.

Douwe Tjeerds Aylva

Theirs may also have been a great romance. Douwe Tjeerds Aylva, the son of an established, noble Frisian family grew up in Witmarsum. Winsemius reports that Douwe's father, Tjeerd Aylva sided with the Vetkopers. Did Douwe not share his father's political leanings and court young Edwer against the family will? Was he perhaps disinherited for that reason and therefore willing to take the name Syaerda when he married Edwer? Another possibility was the family's continued involvement in the Schieringer versus Vetkopers' wars. Had these wars affected the Aylvas with losses great enough to force them to look for favorable connections elsewhere, even if it meant changing political ties? There is also the story of how Tjaerd Aylva in the conflict of 1421 stole the seal off a letter of Sicka Syaerda and affixed it to a letter he had written in order to get the men usually loyal to Sicka, fighting for his own cause. Was Douwe trying to right his father's wrong to the Syaerda family?



Lower part of Edwer Syaerda's last will, dated 27th May 1510 (Ryksargyf yn Fryslân)

The actual wedding date is not known, but the place is. Edwer and Douwe's marriage took place in the newly built Martinikerk of Franeker. The imposing structure, a pseudo-basilica, begun by Edwer's father, still stands today in the heart of the city. The church witnessed many of the highs and low points of Edwer's life. Here her children were baptized and married. Here she buried her loved ones. Here official ceremonies such as the knighting of Douwe took place accompanied by a solemn mass.

Strong fortress

Whether spurned by his family or through circumstances left without land, Douwe was a suitable match for Edwer. This is evidenced in statements made by his contemporaries. In his spy account of 1468, Willem Salmonzoon reported that "in the city of Franeker was a strong fortress in which lives the young ruler Douwe Syaerda and all in Franeker obey

him as their ruler". Several documents exist which substantiate his involvement in the governing of the city. The "strong fortress" mentioned in the spy report was the castle Douwe and Edwer began building in 1446 and which they completed in 1449. Winsemius reported that part of the building was done with stone from the old manor Edwer had lived in. And Schotanus wrote "imagination and expense were used to erect the building." A number of drawings exist showing a broad imposing two-story brick house with side wing, rising up out of a protective moat, guarded on both sides by round, turreted towers. The tower on the south-west side was free standing from the house and accessible only by a small, covered bridge. A narrow, wooden drawbridge over the moat provided entrance to the castle. The impressive appearance of the exterior suggests an inner stateliness as well. One easily imagines walls hung

with colorful tapestries, mullioned windows, tiled fireplaces and grand canopied beds.

Lady of the manor

Unfortunately, the extant drawings of the house expose only a front and side view. A bird's-eye view map by Blaeu of the city of Franeker in 1649 shows a carriage house outside the moat. In all likelihood the horses were stabled in this building as the narrow wooden bridge leading to the front entrance of the house does not seem to have been strong or wide enough for horse traffic: The tranquility reflected in the drawings belies what a late medieval castle scene would look like on any given day. A constant stream of activity, inside the house as well as outside, characterized the great houses. Cooks and scullery maids, up since dawn, would be stoking and working over the fires to cook vast quantities of food for the family,

guests, and servants. Other servants busied themselves with numerous tasks for their lord and lady and their children. Outside, the gardens, orchards, fields, and animals needed tending. Clerks and clergy, towns- and tradespeople and merchants from afar were all part of the scene. As the lady of the manor, it was up to Edwer to oversee this vast enterprise.

Alternating feelings

The building of this castle demonstrated Douwe and Edwer's emerging prominence in their society and in their political life. With a new and strong male figure at the head of the Syaerda family, they were no longer isolated or left out of the Schieringer versus Vetkoper controversy. If indeed, Douwe had defected from the Vetkopers to the Schieringer side in order to marry Edwer, he would have reason to build a strong keep. Building a stronghold inside the walled town afforded a greater measure of safety. From this advantageous position, Douwe carried on the long, drawn-out "Donia" wars, while Edwer, waiting at home, experienced alternating feelings of suspense and relief each time Douwe rode off to battle and returned safely home again. In between the periodic clashes between Schieringer and Vetkoper were years when truces brought welcome reprieves. Such respites made life in Friesland, and especially in Franeker, very pleasant indeed. Franeker enjoyed the privilege of a weekly market when women from the country-side would join the town women to look over the latest wares. Franeker also had the right to hold an annual fair, another opportunity to celebrate and enjoy life. For Edwer these events, taking place in her town and beyond, provided occasions for social interaction.

Religious commitment

Although Martin Luther was born in Edwer's lifetime, Edwer - who died before 1517 - never heard of the Reformation. Deeply rooted in Roman Catholicism, her love for the church was evidenced by a lifetime of commitment. She was the patron of the "Sweet Name of Jesus" guild. She and Douwe were patrons of the cloister, Jerusalem, or Mary's Sunflower, as it was commonly called. Founded by the Brothers of the Cross in Franeker in 1468, the Syaerdas donated land for the building of the cloister. The cloister existed on

income from land donated by wealthy patrons. Of the five patrons who supported the cloister at Franeker, the Syaerdas provided the largest portion. The Martinikerk also benefited from Douwe and Edwer's largesse. Their funds purchased the bell in 1450, and by 1478 the church had one of the first organs in Friesland. The organ dedication ceremony provided yet another joyful event bringing together the people of the parish of which Edwer was such an integral part. Besides endowing church and cloister, Edwer, as one of the most affluent people of her day, could also be counted on to help the poor during those years when crops failed and food prices soared.

Family anxieties

Three of Douwe and Edwer's children, Sicke, Swob and Tjeerd, reached adulthood. Sicke, the oldest studied in Cologne in 1471 and 1472. In 1474 he married Luts Juws Harinxma. Named after his grandfather on Edwer's side, he took up his grandfather's cause in the fight between Schieringer and Vetkoper. He died in 1487. Swob married Jarich Hottinga. In 1511 she was the sixth richest person in Friesland, no doubt due to her inheritance of Edwer. Tjaerd, who may have been older or younger than Swob, was named after Douwe's father, Tjaerd Aylva. Before marrying Katrijn Feykes Harinxma, he studied at Louvain; they had one daughter, Luts. Tjaerd died in 1491. Edwer's life, though considerably easier because of her wealth and class, was not without heartaches. She stood at the grave of her husband, children and grandchildren. The one remaining heir to the Syaerda name, Douwe, Sicko's son named after his grandfather, was brutally murdered in 1503 on a trip to Sneek. Only twenty-five years old at the time and not married, the Syaerda name died with him. For the aging Edwer a great tragedy to sustain and survive.

Last will

As if it were not enough to lose her husband and children, Edwer also had to surrender her prestigious Sjaardema home to Albrecht of Saxony in 1498, when he took over control of Friesland. Although the castle was restored to the family, Edwer lived the remaining years of her life in another home she owned in Franeker.

Edwer's last will and testament implies that no male issue of Douwe and her-

self existed in 1510 to carry on the Syaerda name. What Edwer had so valiantly tried to preserve and protect during her lifetime perished with her. Her indomitable spirit, however, is captured in the opening sentence of her will in which she states she was, "weak in body, but sound in mind and spirit. In agreement with her will, Edwer was buried in the same burial vault as her mother in her beloved Martinikerk in Franeker. Although she bequeathed the bulk of her estate to her one remaining daughter, Swob, and her granddaughter, Luts, Edwer's will shows a generosity of spirit to church and cloister, priest and pauper alike. I like to think this will was a reflection of the character of Edwer: strong, generous, and good.

Het Sjaerdemaslot te Franeker

Alexander Jager en Meindert Schroor

Ondanks het feit dat het Friese platteland en de Friese steden in de late middeleeuwen talloze stinzen herbergden, kwamen 'echte' kastelen hier niet voor. Op één uitzondering na, het in de jaren 1446-1449 gebouwde Sjaerdemaslot te Franeker. Dit, naar Friese maatstaven imposante bouwwerk, combineerde woon- en defensieve functies, beschikte voorts over twee forse vestingtorens, had aan de achterzijde twee zijvleugels en was omringd door een brede slotgracht. De markante vestingtorens zijn vermoedelijk tegelijk met het kasteel gebouwd.

Een van de prerogatieven van de Friese adel in de middeleeuwen was het bezit van een stenen huis met een defensieve uitstraling. Er bestond een grote verscheidenheid in de adelshuizen, die vooral het gevolg was van uitbreidingen, verbouwingen en aanpassingen van het oorspronkelijke huis. Zodoende groeiden de stinzen vaak uit tot zeer uiteenlopende gebouwencomplexen. Niettemin kunnen we in deze gebouwen, die doorgaans met zware muren van kloostermoppen waren opgetrokken, een typologische en chronologische volgorde ontdekken. Zo

overheersten in de periode 1175-1350 steenhuisen op een nagenoeg vierkante plattegrond, maar in de tweede helft van de veertiende eeuw werden de steenhuisen langwerpiger. Na 1400 werden enkele steenhuisen van twee haaks op elkaar staande vleugels voorzien, waardoor een L-vormige plattegrond ontstond. Hoewel er een rijke variatie is in de verschijningsvorm van het Friese adelshuis, werden kastelen hier niet gebouwd. De enige uitzondering was het Sjaerdemaslot te Franeker. Dit slot stond op het oude kaatsveld,

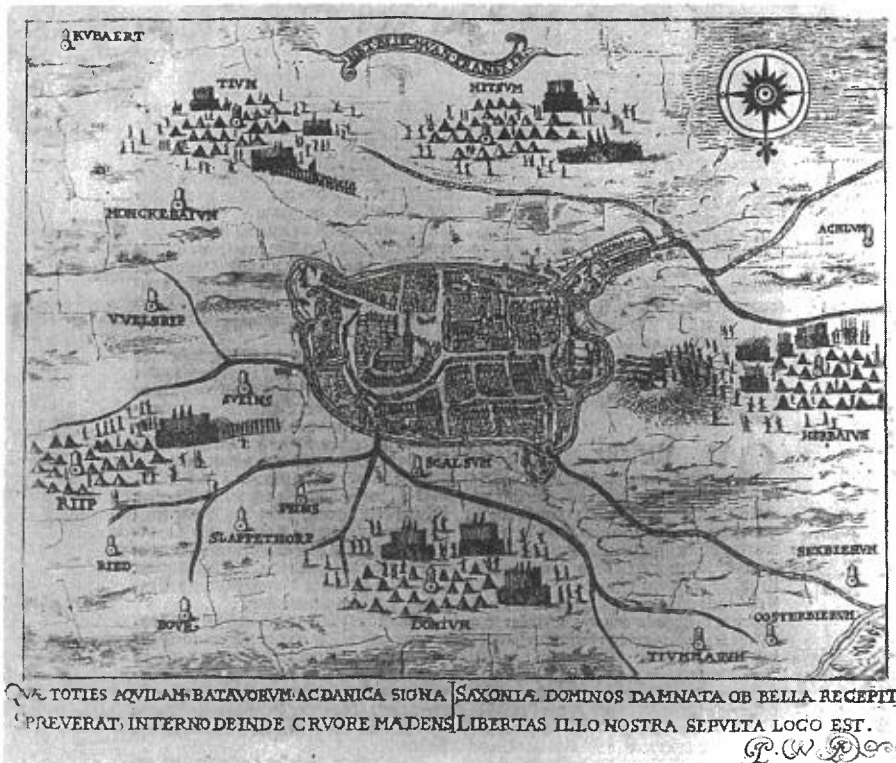
het huidige Sjukelân, ten noorden van de befaamde studentenherberg De Bogt fan Guné, in het westen van de stad.

Geen vestingbouw

Friesland maakte ondanks het naderhand ontbreken van kastelen het embryonale stadium van de bouw daarvan wel mee. In het beginstadium ging het om kleine torenvormige versterkingen, die aanvankelijk van hout waren opgetrokken, maar allengs een meer duurzame uitvoering in steen kregen. De sterke Friese huizen hadden weliswaar een bescheiden defensieve functie, maar echte vestingen waren het niet. De huizen suggereerden qua uiterlijk een zeker defensief karakter. Diverse vestingonderdelen waren dan ook vooral vanwege hun architectonische waarde toegevoegd. Tegen schermutelingen waren de huizen op zich wel bestand, maar, anders dan kastelen, niet tegen een goed geleide aanval. Het vijftiende eeuwse Sjaerdemaslot behoorde echter wel tot de kastelen omdat het defensieve waarde had, gecombineerd met een luxe woonfunctie. De bouwheer was Douwe Sjaerda/Aylva (zie de bijdrage over Edwer Sjaerda in dit blad) en de periode van aanleg 1446-1449. Het adelshuis had een lang hoofdgebouw met aan de achterzijde twee vleugels dwars daarop. Het huis was omringd door een brede gracht. In deze vorm week het niet af van sommige andere complexe Friese huizen. Het slot werd tussen 1705 en 1724 gesloopt. Van het slot bestaan geen opmetingen en informatie erover is afkomstig van prenten en oude teksten.

Twijfels over de torens

De twee torens vormen een voor de sterke Friese huizen opvallend en vreemd toevoegsel. Zelfs met beide torens had het Sjaerdemaslot typologisch overigens weinig gemeen met de vierkante kastelen die destijds elders in Nederland verzeen. De twee vestingtorens verleenden het slot echter de reële defensieve waarde, waardoor het tot de kastelen gerekend mag worden. Voor onze kennis van het huis is het van belang om te realiseren dat er uit de middeleeuwen geen prenten of beschrijvingen zijn van het huis. Zodoende is de feitelijke



Hendrik van Saksen werd door zijn vader Albrecht als bestuurder van Friesland op Sjaerdemaslot achtergelaten. In 1500 werd hij door Friezen met behulp van een grote metalen busse en twee kartouwen belegerd. Hendrik werd daarop door zijn vader ontzet (uit: Winsemius, *Chronique van Vriesland*)

toestand van het gebouw in de vijftiende eeuw onbekend. Hoewel de opzet van het hoofdgebouw met de twee dwarsvleugels overeenkomt met die van Friese adelshuizen elders, rijzen er in eerste instantie twijfels ten aanzien van de torens. Behoorden ze oorspronkelijk wel tot het slot? Zonder de torens vormde het slot immers geen bijzonderheid ten opzichte van de overige Friese adelshuizen. De torens waren niet ingebouwd en vormden losse elementen ten opzichte van het huis. Deze opzet wekt sterk de indruk dat zij naderhand zijn toegevoegd. Toch lijkt Douwe Sjaerdema of een van zijn zoons, Sicke (overleden 1487) of Tjaert (overleden 1491) de bouwer van tenminste één en wellicht zelfs beide torens. In het door de Schieringer vicaris van Franeker, heer Meynert geschreven gedicht *Groninger Passie*, dat gaat over de mislukte pogingen van Groningen om met behulp der Vetkopers Franeker te onderwerpen (1496), is sprake van 'Syardama toeren', waarmee de bouw vóór de Saksische tijd onomstoten lijkt.

Willibrord von Schaumburg

Desondanks is het opvallend dat de torens van het Sjaerdemaslot een zekere overeenkomst vertonen met de burchttorens die omstreeks 1500 door de Saksers in Friesland werden gebouwd. In 1498 werd Friesland onder het bewind van de hertog van Saksen gebracht. Diens stadhouder en krijgsheer, Willibrord von Schaumburg gebruikte diverse Friese adelshuizen als steunpunt en uitvalsbasis. Sommige huizen werden door hem versterkt, zoals het Harinxma-huis te Sloten, terwijl blokhuizen verzezen in Leeuwarden en Harlingen. Van deze krijgsheer is bekend dat hij de wallen rondom het Sjaerdemaslot heeft versterkt. Mogelijk bracht hij wijzigingen aan het huis aan, hetzij in de vorm van een tweede toren dan wel in de vorm van aanpassingen aan de torens. Aangezien nog geen deskundig graafwerk op de locatie van het slot heeft plaatsgevonden, dat gegevens aanvoert over de bouwgeschiedenis van het huis, blijft de vraag omtrent het bouwjaar van de torens open.

Aspiraties

Het Sjaerdemaslot was echter een bijzonder huis en het had in de late middeleeuwen belangrijke eigenaren en gebruikers. Wanneer we uitgaan van de veronderstelling dat Douwe Sjaerdema (overleden 1481) de torens heeft ge-

bouwd, dan betekende het huis typologisch een breuk ten opzichte van de overige Friese adelshuizen. De torens lijken een concrete bevestiging van Douwe's aspiraties, die hoger reikten dan die van de andere edellieden. Zo verkreeg hij van keizer Ferdinand III de titel baanderheer (1462), na tevergeefs aan Ferdinand te hebben verzocht hem tot opperheer van Friesland te verheffen. Twee jaar later (23 december 1464) verschijnt hij in een Duitse oorkonde als 'Baron in Francka'. In de vijftiende eeuw maakte Friesland een interessante tijd door. Op het politieke Friese toneel waren verschillende machtsgroeperingen actief. Omdat ze niet in staat waren zich te verenigen en evenmin bereid waren tot machtsdeling en een gezamenlijk bestuur, ontstonden spanningen die vaak gewapenderhand werden uitgevochten. Zo vormde oorlogvoeren in middeleeuws Friesland geen ongewoon verschijnsel. Veelal bleef het bij kleinschalige schermutselingen. Bepalend voor de macht van de edelman, alias hoofdeling, was de grootte van diens leger. De grootgrondbezitters onder de adel hadden relatief veel ondergeschikten, 'ruters', en konden hieruit een klein privéleger recruteren. Enkel hadden zelfs een klein staand leger.

Stadshoofdeling

De machtigste edelen, waartoe de Sjaerdema's behoorden, vormden zo een factor van belang. Een spionagerapport uit 1468 bevestigt dat Douwe Sjaerdema niet zomaar een hoofdeling was, maar de stadshoofdeling van Franeker, waarvan de bewoners hem 'obediëren van horen heere', Sjaerdema speelde kortom de eerste viool in het stadsbestuur van Franeker, dat over een uitgebreid plattelandsgedebiet beschikte, waarin en waaromheen hij over uitgestrekte bezittingen en renten beschikte. De uitbreiding en omgrachting van Franeker in westelijke richting, waarmee de (binnen)stad zijn nog bestaande omvang kreeg, zal ongetwijfeld het gevolg zijn geweest van de bouw van het Sjaerdemaslot, of - gezien de positie van Douwe - twee onderdelen van een samenhangend plan zijn geweest. Ook Douwe's zoon Sicke was een machtig heerschap. Hij werd in 1485 namens keizer Frederik III tot muntmeester van Franeker aangesteld.

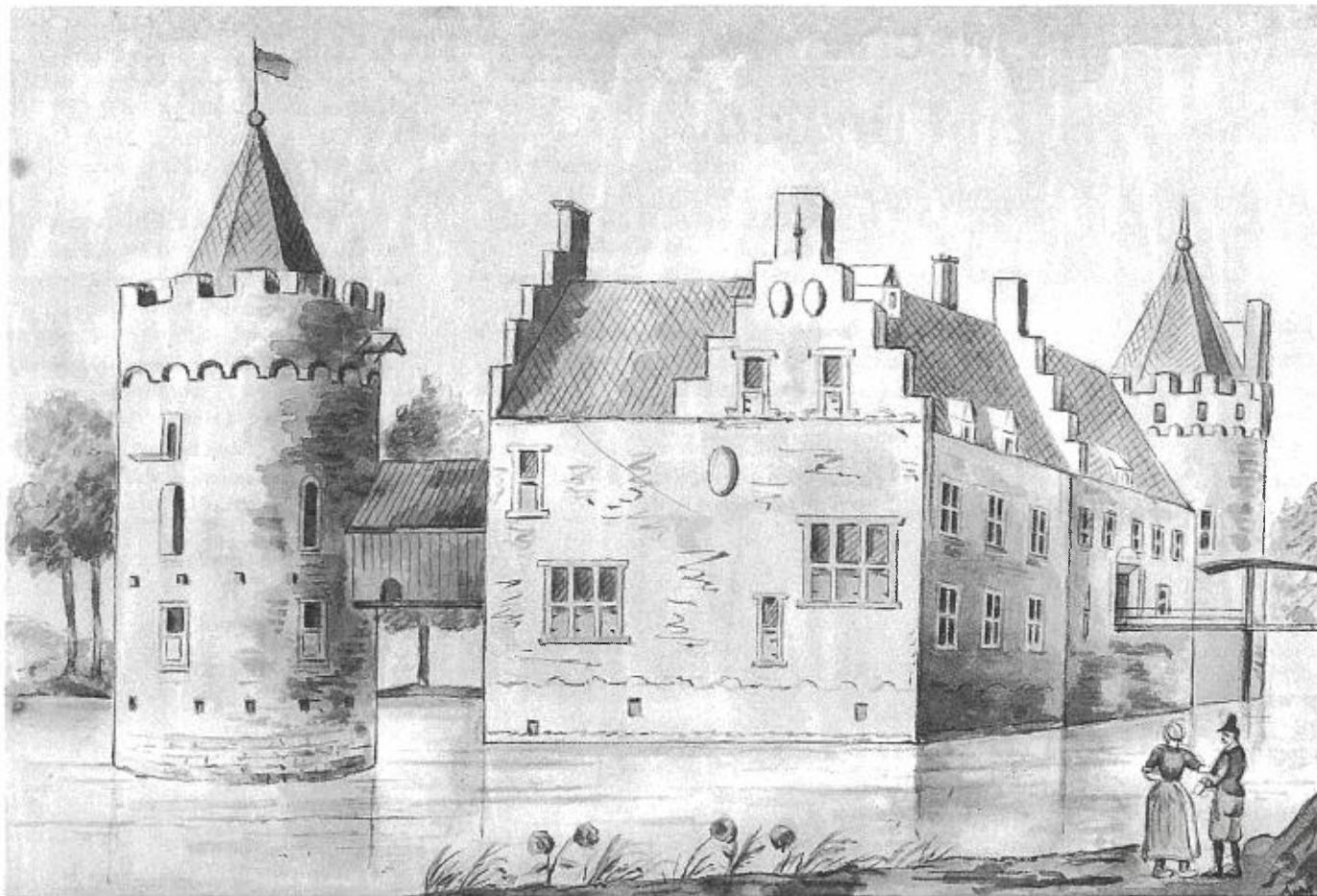
Versterkte steden

De vijftiende eeuw gaf een verheviging van de spanningen in Friesland te zien.

De oorlogen werden grootschaliger, langduriger en ook versterkten meer en meer 'vreemde knechten' de Friese geleerden. Hierdoor kwamen de Friezen in contact met beroepssoldaten, maar ook met nieuwe krijgstactieken (zie de bijdrage van Hans Mol elders in dit nummer). De voornaamste noviteit op krijgskundig gebied was uiteraard het vuurwapen. Vanaf de vijftiende eeuw deden in Friesland, volgens de bronnen, zware vuurwapens als 'bussen' hun intrede. Dit betekende de definitieve doodsteek voor de bescheiden weerbaarheid van het steenhuis. Al werd door kleinschalige aanpassingen nog wel getracht voor sommige Friese adelshuizen de weerbaarheid te behouden. Zo werd de Hemmemastins te Berlikum versterkt met een aarden wal. Tot echte vestingen groeiden echter de steden uit, zoals Leeuwarden, dat in de jaren 1481-1496, een aarden omgrachte wal kreeg. Ook Franeker werd verder versterkt; in het eerste kwart van de zestiende eeuw werd de stad van bolwerken voorzien. De vooruitgeschoven positie van het Sjaerdemaslot kwam daarbij goed van pas, het vormde als het ware een extra bolwerk in de stadsomwalling. In geen van de andere Friese steden bezat een adelshuis een dergelijke positie.

Saksisch domicilie

Tegen het einde van de vijftiende eeuw kreeg het Sjaerdemaslot, als gezegd, een machtige bewoner: de stadhouder van hertog Albrecht van Saksen. Edwer Sjaerdema had op 10 april 1498 Sjaerdemaslot aan Willebrord von Schaumburg afgestaan. Franeker had zich in de voorafgaande jaren ontpopt als het centrum van de Schieringer weerstand tegen de aspiraties van de stad Groningen en haar Vetkoperse bondgenoten. Uit zichzelf waren de Friezen er niet in geslaagd een centraal gezag in de vorm van de een of andere landsheerlijkheid te vestigen, zoals in Oost-Friesland het geval was. Daar verwierf een lokale edelman het bestuur over dit land. In de Ommelanden maakte de stad Groningen de facto de dienst uit. In onze provincie lukte het geen edelman of stad de alleenheerschappij te verwerven. Wanneer we nu de positie en aspiraties van de Sjaerdema's op een rijtje zetten, dan is het aannemelijk dat zij verantwoordelijk zijn geweest voor de gehele bouw van het Sjaerdemaslot. De locatie van het slot accentueerde hun positie in de stad. In dit opzicht



Sjaerdemaslot vanaf de zuidzijde, tekening van A. Martin uit het midden van de negentiende eeuw (Fries Museum)

was het Sjaerdemaslot het Friese adels-
huis waar de meeste politieke aspiratie
van uitging. Gezien de houding van
Franeker in het conflict met Groningen,
de allure van het Sjaerdemaslot en de
centrale ligging ervan in Westergo
kozen de Saksers voor hun verblijf in
Friesland in eerste instantie dan ook
dit kasteel als hun domicilie.

Ouderwets

Hoewel Von Schaumburg niet geheel
als bouwheer van de torens kan worden
uitgesloten is het type toren niet dat wat
we omstreeks 1500 zouden verwachten.
Dergelijke torens waren niet goed aan-
gepast aan de eisen van de 'moderne'
oorlogsvoering met vuurwapens. De
meer dan twee meter dikke muren zul-
len wel tegen de inslag van kogels
bestand zijn geweest, maar beide torens
hadden een dak en geen open platform
voor geschutopstelling. Natuurlijk kon
vuur afgegeven worden door de talrijke
schietgaten, maar het dak bleef hoe
dan ook een kwetsbaar punt; het kon in
brand worden geschoten. Typologisch

doen de torens ouderwets aan. In de
periode dat het Saksisch bewind in
Friesland werd gevestigd, waren
'moderne' geschutturens al bekend.
De torens van de Saksische vestingen
te Leeuwarden en Harlingen kregen
meteen open platforms. De torenvorm
van het Sjaerdemaslot doet nog den-
ken aan torens die bij veertiende en
vijftiende eeuwse kastelen elders in
Nederland gebruikelijk waren. Al met
al is het waarschijnlijk dat we de beide
torens kunnen toeschrijven aan Douwe
Sjaerdema of een van zijn zoons. De
mogelijkheid blijft uiteraard open dat
Von Schaumburg het huis van de
Sjaerdema's beter weerbaar heeft
gemaakt. In dat geval zou in Friesland
geen enkel kasteel gebouwd zijn.
Toekomstig graafonderzoek moet uit-
wijzen hoe het Sjaerdemaslot tot stand
kwam. Als de locatie tenminste tot die
tijd afdoende beschermd blijft.

Late inspectie

Het Sjaerdemaslot werd na het verdwij-
nen van de Saksers aan de rechtmatige

eigenaren terug gegeven. Een inspec-
tie in 1530 wees uit dat het slot er des-
tijds slecht aan toe was. De inspecteurs
openden hun verslag met op te merken
dat het slot niet des keizers was ('il n'est
point a l'empereur'), maar het werd -
ook toen nog - kennelijk belangrijk
genoeg geacht om eventueel in een
defensieve staat te brengen. De kleine
bruggen naar de beide achtervleugels
(*'des petits ponts de la saillie'*), plus
het dak en de vensters van het hoofd-
gebouw bleken hard aan reparatie toe
te zijn. De *'ronde et haulte tour'* (naar
wij aannemen de zuidwestelijke toren)
diende, teneinde geschikt te zijn voor
een verdedigende functie, te worden
verlaagd. Het peil in de slotgracht zou
daarentegen moeten worden verhoogd,
door middel van het in verbinding
brengen van dit water met de stads-
gracht. De slotgracht, waarvan het water
nauwelijks tot aan de knieën reikte,
was blijkens de inspectie al in geen 70
jaar - zeg maar vanaf de aanleg van het
kasteel - opgeschoond en uitgediept.

Die Albertinischen Wettiner und ihre Kontakte zu Friesland

Dr Albert Prinz von Sachsen, Herzog zu Sachsen

An der Wende vom Spätmittelalter zur frühen Neuzeit bestanden bereits enge Beziehungen der Albertinischen Wettiner nicht nur zum sächsisch-thüringischen Raum, sondern auch zu Friesland. Das ist daraus zu erklären, daß die Wettiner verstärkt mit dem österreichischen Habsburgern in Bündnissen standen. Diese auch als Reichstreue zu bezeichnende Charaktereigenschaft meiner Vorfahren läßt sich mit wenigen Ausnahmen bis zum Ende der Monarchie 1918 in Sachsen verfolgen.

Das galt in besonderer Weise für den neugewählten König bzw. römisch-deutschen kaiser Maximilian I. in dessen kriegerrischen Auseinandersetzungen mit dem ungarischen König Matthias Corvinus. Durch diese Hilfestellung Albrechts gelang Maximilian die Rückeroberung der Kaiserstadt Wien und des gesamten Landes Niederösterreich von

Nicht einmal die Reformationszeit mit all' ihren Wirren bedeutete eine Unterbrechung dieser Freundschaft zwischen Wien und Dresden. Grundlegend für diese Entwicklung erwies sich die folgenreiche ‚Leipziger Teilung von 1485‘; damals teilten sich die beiden Brüder Churfürst Ernst von Sachsen und Herzog Albrecht der Beherzte von Sachsen die bisher einheitlich von ihnen verwalteten wettinischen Erblande. Während Ernst vorzugsweise den Kurkreis Wittenberg und den südlichen Teil der Landgrafschaft Thüringen erhielt, kam Albrecht der Beherzte in den Besitz der mark Meißen und des nördlichen Teils von Thüringen.

Kurwürde

Das letztgenannte Territorium war bis 1815 unter dem Namen ‚Thüringischer Kreis‘ bekannt und mußte als Folge des Wiener Kongresses 1815 an Preußen abgetreten werden. Das Albertinische Sachsen führte nach der genannten Leipziger Teilung die Bezeichnung ‚Herzogtum Sachsen‘. Erst der Neffe Albrechts Herzog und Churfürst Moritz konnte als Folge der Schlacht von Mühlberg 1547 durch Kaiser Karl V. die Kurwürde und damit den Kurkreis Wittenberg für die Albertiner erwerben. Von diesem Zeitpunkt an bis zum Ende des heiligen Römischen Reiches-Deutscher Nation 1806 bekleideten die Albertinischen Wettiner diese Würde und besaßen damit einen entscheidenden Einfluß auf die Politik des Reiches.

Gesicherte Ostgrenze

Der erste Albertinische Wettiner nach 1485 war Herzog Albrecht der Beherzte (1443/1485-1500). Entsprechend dem Vorbild seiner Ahnen unterstützte er die in Wien regierenden Habsburger.



Herzog Georg der Bärtige von Sachsen (Nach dem Kupferstiche von Georg Pencz, gest. 1550)

der ungarischen Herrschaft. Dadurch trug Herzog Albrecht wesentlich zur Sicherung der Ostgrenze des Reiches bei. Die kriegerischen Auseinandersetzungen mit Ungarn hörten erst nach dem Tode von Matthias Corvinus 1490 auf.

‘Ewiger Gubernator’

In den folgenden Jahren verhalf Albrecht seinem Freund Maximilian auch in den Niederlanden nach dem frühen Tod von dessen Gemahlin Maria von Burgund bei der Wiederherstellung der Rechte des Hauses Habsburg gegen die unbotmäßigen Stände, wobei er sogar vom Kaiser mit der Reichsexekution betraut wurde. Als Entschädigung für diese Verdienste erhielt der Wettiner Albrecht der Beherzte Friesland als ‘Ewiger Gubernator’, das heißt als eine Art erblicher Statthalter. Die feierliche Belehnung durch Kaiser Maximilian I. erfolgte 1496; dazu berichten die ‘Annalen des Hauses Wettin’ wörtlich folgendes:

„In diesem Jahre wurde Hertzog Albrecht der Beherzte zu Sachsen vom Keyser Maximiliano I. zur Ergötzlichkeit der beständigen Reue gegen das Erzhertzogliche Hauß Osterreich/ und Ersetzung der auffgewendeten auff 300.000 Gulden sich erstreckenden Krieges-Kosten/ mit Frießland belehnet/ welcher nachgehends zu Franekker/ und zwar besonders mit dem Praedicat eines erblichen Gubernatoris, die Hoffhaltung angestellt/ und seinen Sohn/ Hertzog Heinrichen/ zum Administratorem dahin verordnet“.

Böhmen und Polen

Seit 1459 war Herzog Albrecht der Beherzte mit Sidonie (1449-1520) einer Tochter König Podiebrads von Böhmen, verheiratet. Damit knüpfte Albrecht weitere Bande des Hauses Wettin-Albertinische Linie in Richtung Osten bzw. Südosten Europas. In dieselbe Richtung zählte offenbar auch die Heirat seines älteren Sohnes Georg mit Barbara, einer Tochter König Kasimirs IV. von Polen, am 21. November 1496; dazu berichten wiederum die bereits erwähnten Annalen des Hauses Wettin: *„Montags nach Elisabeth hatte Hertzog Georg der Bärtige zu Sachsen/ mit König Casimirs in Pohlen Tochter/ Barbaren/ uff dem Gewand-Hause zu Leipzig/ weiln damahls die pest zu Drefßden war/ Beylager/ bey welchem sich über 6000 Teutsche und Polnische Reuter befunden. Bey diesem Beylager seynd auffgangen 99 Läger süßer Wein/ 1300 Eymen anderer Wein/ und 444 Faß allerley Bier/ und seynd die Hochzeit-Gäste vom Sontage an biß folgenden Freytags darauff beysammen geblieben“.*

Kirchenlieder

In diese Linie Albrechts gehörte auch die am 29. September 1498 erfolgte Bestimmung seines dritten Sohnes Friedrich (1474-1510) zum Hochmeister des Deutschen Ritterordens in Preußen. Da Friedrich aber dem polnischen König Alexander den üblichen Huldigungseid nicht leisten wollte, verzichtete dieser auf die Würde des Hochmeisters, erhielt dafür aber das Amt eines Erzbischof-Koadjutors von Magdeburg. Das Amt des Erzbischofs in dieser ehrwürdigen Kaiserstadt an der mittleren Elbe hatte damals Friedrichs Vetter Ernst, ein Sohn des Churfürsten Ernst von Sachsen, inne. Für das kulturelle Leben ist bedeutsam, daß auf Veranlassung Albrechts am 4. März 1492 mit dem Wiederaufbau der im Jahre zuvor abgebrannten Dresdner Kreuzkirche begonnen wurde. Nach sechs Jahren konnte dieser Wiederaufbau noch unter der Regierung Albrechts vollendet werden. Für die Dresdner Kreuzkirche und ihre musikalische Entwicklung ist noch heute der weltberühmte Dresdner Kreuzchor von großer Bedeutung. Besonders die im Jahre 1539 im Herzogtum Sachsen eingeführte Reformation führte dazu, daß die von Martin Luther geschaffenen Kirchenlieder weite Verbreitung fanden und daher auch schon frühzeitig durch den Kreuzchor gepflegt wurden. In dieser Beziehung ist speziell der weithin bekannte und beliebte Kreuzkantor Rudolf Mauersberger zu erwähnen. Während seiner langen Zeit als Kreuzkantor wurde neben Heinrich Schütz vor allem das Lietgut der Reformationszeit in liebevoller Weise durch Mauersberger bearbeitet, wovon wir noch heute bedeutsame Dokumentaraufnahmen auf Schallplatte besitzen.

Trauerfeierlichkeiten

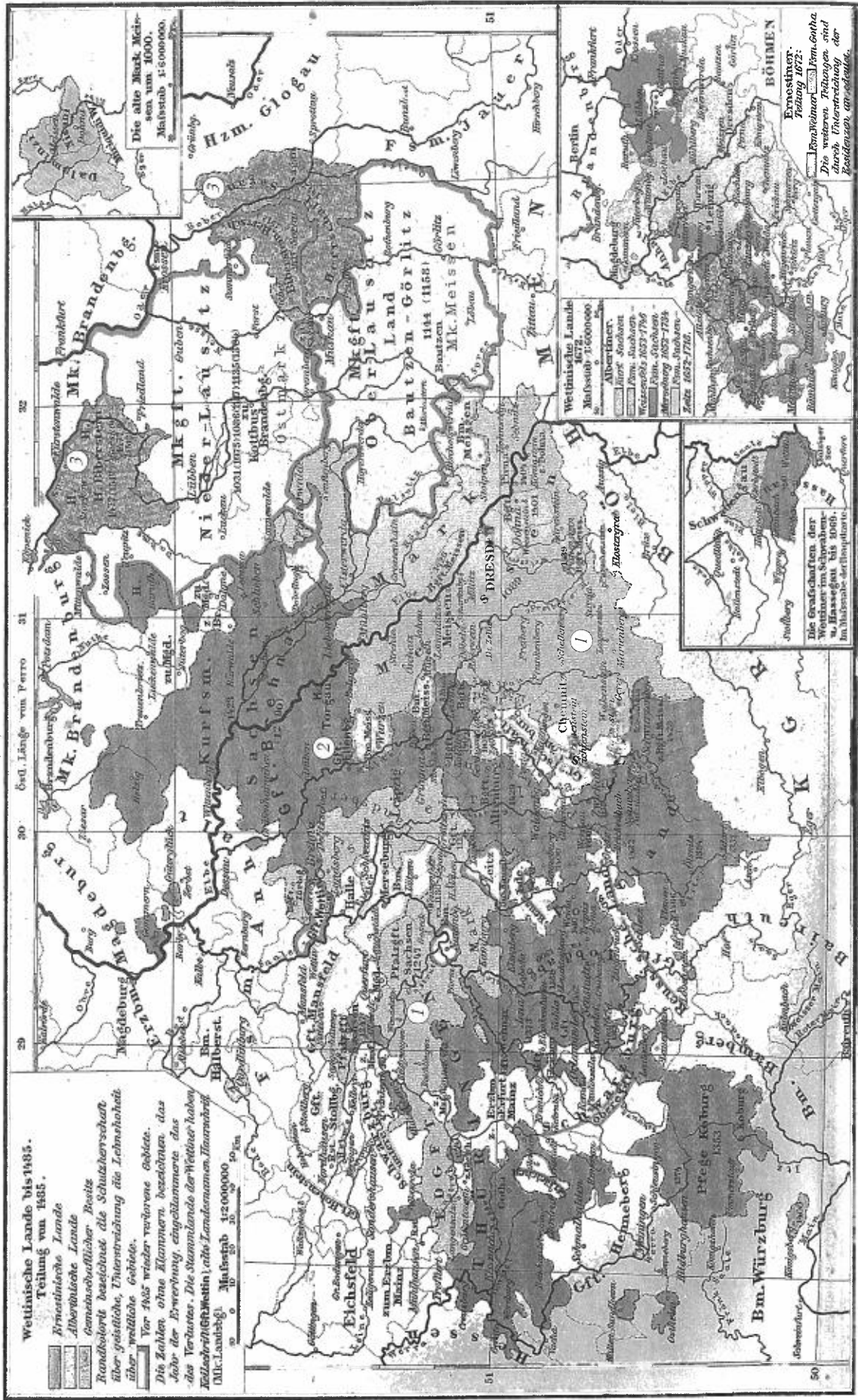
Herzog Albrecht der Beherzte verstarb am 12. September 1500 in Emden-Friesland im Alter von nur 58 Jahren an den Folgen einer Schußverletzung, die ihm bei Groningen in den Niederlanden beigebracht wurde. Die Trauerfeierlichkeiten fanden entsprechend dem Zeremoniell der damaligen Zeit im Dom zu Meißen an der Elbe statt. Insgesamt nahmen nach einem zeitgenössischen Bericht an dem anschließenden Leichenschmauß so viele fürstliche Trauergäste teil, daß sieben größere Tische reserviert werden mußten. Ferner waren 21 Tische mit Äbten, Prälaten, Grafen, Herren, Frauen und Jungfrauen besetzt.



*‘Wahrhaftige Bildnis des Ehrwürdigen (...) Martini Lutheri’
(Holzschnitt von Lucas Cranach, 1546)*

Darüber hinaus wurden 500 Priester und Mönche mit Speise und Trank versehen und erhielten überdies ein Geldgeschenk von je zwei Groschen. Bei dieser Tafel bekamen 1500 arme Leute Bier und Brot, sowie zusätzlich ein Geldgeschenk von je zwei Pfennigen. Die Bahre mit dem Leichnam des Herzogs umgaben 114 Leuchter und zwölf klein gemalte Schilder mit Wappendarstellungen der zwölf wichtigsten Städte und Landschaften Sachsens. Auf 32 Altären fanden im Meißner Dom gleichzeitig Seelenmessen statt. Für den üblichen Opfergang stand zu Füßen der Bahre reichlich Geld zur Verfügung. Bemerkenswert ist, daß Albrecht der Beherzte anordnete, daß sein Herz in Emden beigesetzt wurde, während der übrige Leichnam in der Fürstengruft des Meißner Domes seine letzte Ruhe fand. Damit ergibt sich eine Ähnlichkeit mit August dem Starken, meinem sechsfachen Urgroßvater, der sein Herz in die katholische Hofkirche zu Dresden überführen ließ, während er selbst im Wawel zu Krakau beigesetzt wurde.

Wettinische Lande.



Aufteilung

Am 14. Dezember 1500 ratifizierte und bestätigte Kaiser Maximilian I. die bereits am 18. Februar 1499 von Albrecht dem Beherzte erlassene Verordnung über die Aufteilung der Albertinischen Lande an seine beiden Söhne Georg den Bärtigen und Heinrich den Frommen. Danach sollte nach seinem Tod Georg der Bärtige allein die Mark Meißen, einen Teil Thüringens, die Biebersteinischen Herrschaften und das Fürstentum Sagan in Schlesien erhalten. Dagegen fiel an Heinrich den Frommen Friesland; dazu kamen ferner Ostergau, Westergau, Siebenwalde und die beide Ämter Freiberg und Wolkenstein in der Markgrafschaft Meißen. Diese Verordnung änderten beide Brüder am 30. Mei 1505 in Leipzig dahingehend ab, daß Georg der Bärtige neben dem ihm durch seinen Vater zugebilligten Besitz zusätzlich die Regentschaft über Friesland übernahm. Heinrich hingegen mußte sich neben einer vierteljährlichen Zahlung von 12.500 Gulden durch seinen älteren Bruder Georg auf die beiden Ämter Freiberg und Wolkenstein im Erzgebirge beschränken. Ausgeschlossen von dieser Regelung blieben nur die Bergwerke und Münzstätten, die weiterhin gemeinsam verwaltet wurden. Zur Sicherung dieser Zahlungen räumte Georg der Bärtige seinem jüngeren Bruder Heinrich einige zusätzliche Ämter und Schlösser aus seinem Herrschaftsbereich ein. Darunter befanden sich Weißenfels, Eckartsberga, Sachsenberg, Hain und Pirna. Auch dieser Vertrag fand am 26. Juni 1505 die Zustimmung des Kaisers. Da die Lage in Friesland von fortlaufenden Unruhen gekennzeichnet war und es wiederholt zu Revolten gegen die Wettiner kam, verzichtete Georg der Bärtige am 15. Dezember 1516 gegen eine Zahlung von 200.000 Gulden zugunsten von Kaiser Maximilian I. auf dieses Gebiet an der Grenze zwischen Deutschland und den Niederlanden.

Vorläufer der Gegenreformation

Die Regierungszeit Georg des Bärtigen erwies sich für die Geschichte der Albertiner insgesamt als eine äußerst wichtige Epoche. Mit Recht weist der Historiker Walter Schlesinger darauf hin, daß dieser Albertiner einer der bedeutendsten Fürsten seines Zeitalters überhaupt war. An seiner Charakterfestigkeit und seiner religiösen Einstellung darf keinesfalls gezweifelt werden, blieb er doch bis zu seinem Lebensende 1539 ein treuer Anhänger der römisch-katho-

lische Kirche. Daher ist es verständlich, daß er zu den unversöhnlichen Gegnern des Wittenberger Reformators Martin Luther zählte, in dem er einen Zerstörer der guten alten Ordnung sah. Trotzdem erwies sich Georg notwendigen Reformen auf kirchlichem Gebiet durchaus als aufgeschlossen. Aus diesem Grund können wir ihn als einen frühen Vorläufer der Gegenreformation des ausgehenden 16. und beginnenden 17. Jahrhunderts bezeichnen.

Wirtschaftliche Aktivitäten

Sein Augenmerk wandte Georg der Bärtige der Verwaltung und der wirtschaftlichen Entwicklung seiner Erblände zu. Das galt vor allem für das Münzwesen, wobei es unter seiner Regierung in erster Linie um die Problematik minderwertiges oder wertbeständiges Geld ging. Beachtlich ist, daß damals in Streitschriften zu diesen Fragen erstmals volkswirtschaftliche Probleme zur Diskussion standen. Was das Münzwesen anlangt, so ist zu vermuten, daß Georg der Bärtige persönlichen Anteil an der Verfassung der ersten darauf bezüglichen Fachpublikation in Sachsen überhaupt besaß. Diese Veranlagung zur Erkennung volkswirtschaftlicher Probleme erbte von ihm auch sein Neffe, der spätere Churfürst August von Sachsen (1526/1553-1586). Georg der Bärtige nahm sich auch in besonderer Weise der Förderung des Bergbaues an. Während seiner Regierungszeit entwickelten sich vor allem Annaberg im Erzgebirge und Marienberg, ebenfalls im Erzgebirge, zu bedeutenden Bergbauzentren. Der Steinkohlenbergbau im Zwickauer Revier erfuhr unter ihm ebenfalls besondere Beachtung. Schließlich ist noch zu erwähnen, daß in dieser Epoche der Wirtschaftskampf zwischen den beiden Handelsstädten Nürnberg und Leipzig begann. Dabei konnte sich die Messestadt Leipzig in ihren Bestrebungen weitestgehend der Unterstützung durch den Herzog erfreuen.

Wiedertäufer

Georg war aber auch ein Gegner der Bauern, obwohl die eigentlichen Bauernunruhen seinen Herrschaftsbereich nur wenig berührten. Die Zentren der Bauernkriege waren das zu seiner Zeit noch den Ernestinern unterstehende Vogtland und der Raum von Zwickau, wo sich die dort im Entstehen befindliche städtische Sozialbewegung mit den Ideen von Nicolas Storch und Thomas Müntzer (Wiedertäufer) verband. Diese



Kurfürst Moritz von Sachsen (Anonymes Gemälde)

sozial-religiöse Bewegung griff auch auf den Bergbau über, wo es schon 1469 im Zinnrevier von Altenberg im Osterzgebirge zu einem Streik der in einer Knappschaft zusammengeschlossenen Bergarbeiter um Lohnfragen kam. Diese und ähnliche Ausschreitungen schlug Herzog Georg der Bärtige mit großer Härte nieder. Gleichzeitig ergriff er auch scharfe Maßnahmen gegen den sich ausbreitenden Protestantismus in seinen Erbländen.

Nährboden des Humanismus

Für das kulturelle und geistige Leben ist wichtig, daß Herzog Georg der Bärtige und seine Regierung an die Landesuniversität Leipzig bedeutende Vertreter des Humanismus beriefen. So hielt sich beispielsweise der Dichter und Schriftsteller Conrad Celtis 1486 in der Messestadt Leipzig auf und bezeichnete es als seine wichtigste Aufgabe, die Menschen zur wahren Bildung zu führen. Ihm folgten weitere Vertreter dieser für die gesamte Geistesgeschichte der Reformationszeit so wichtigen Richtung, darunter der altgriechische Sprachforscher Richard Crocus oder der durch seine allgemeinen Sprachstudien bekannte Wissenschaftler Petrus Schade-Moselanus, der seine Lehrtätigkeit an der Universität mit einer entsprechenden Vorlesung eröffnete. Auf diese Weise wurde in Leipzig der geistige Nährboden für die sich ausbreitende Reformation Martin Luthers, der ebenfalls dem Humanismus nahestand, vorbereitet.

Reformation

Da die Söhne Georg des Bärtigen alle frühzeitig starben, ging nach dem Tode dieses letzten katholischen Albertiners am 17. Mai 1539 die Regierung an seinen jüngeren Bruder Heinrich den Frommen (1473/1539-1541) über. Dieser führte als erste Maßnahme unter Martin Luthers persönlicher Leitung auch im Albertinischen Sachsen die Reformation ein. So fand bereits am 23. April 1539 der erste evangelische Gottesdienst in der Hofkapelle des Dresdner Schlosses statt. Bei dieser Gelegenheit ist daran zu erinnern, daß Georg der Bärtige unter seiner Regierung sich als Bauherr des Dresdner Residenzschlosses einen Namen machte, woran noch heute das 1945 zerstörte, aber in den letzten Jahren wieder aufgebaute Georgentor erinnert. Nach dem Verbot der katholische Gottesdienst am 3. Juni 1539 ließ Herzog Heinrich der Fromme am 6. Juli die erste feierliche ‚Evangelische Hohe Messe‘ in Dresden mit Spendung des Abendmahles unter beiderlei Gestalten abhalten. Bei diesem Gottesdienst in der Kreuzkirche waren neben Herzog Heinrich und seiner Gemahlin Katharina von Mecklenburg (1487-1561) – der Initiatorin der lutherischen Reformation – Churfürst Johann Friedrich von Sachsen mit Begleitung anwesend. Schließlich zog Herzog Heinrich kurze Zeit später alle noch aus katholischer Zeit bestehenden Stiftungen kirchlicher Art ein und bestimmte, daß deren Vermögen künftighin der Besoldung von geistigen Würdenträgern und Schullehrern dienen sollte. Damit war Heinrich ein Wegbereiter der von seinem Sohn Moritz gegründeten und fast bis in die Gegenwart herein berühmten sächsischen Fürstenschulen.

Freiberger Dom

Als Folge eines Sturzes vom Pferde starb Herzog Heinrich der Fromme im Alter von 69 Jahren und wurde als erster evangelischer Albertiner im Dom der ehrwürdigen Bergbaustadt Freiberg beigesetzt. Wie den Annalen des Hauses Wettin von 1701 zu entnehmen ist, wurde das noch heute erhaltene Grabmahl Heinrichs durch Freiburger Bergleute errichtet. Von diesem Zeitraum an bis 1694 blieb der Freiburger Dom die Begräbnisstätte des Hauses Wettin-Albertinische Linie und löste damit den Meißner Dom in dieser Funktion ab. Erst an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert wurde die katholische Hofkirche in Dresden mit ihrer Fürsten-

gruft für die Bestattung der seit August dem Starken wiederum katholischen Wettiner errichtet und als Ort für weitere Begräbnisse gewählt.

Verbindungen mit den Niederlanden

Schließlich ist noch die Epoche von Herzog und Churfürst Moritz von Sachsen (1521/1541-1553) zu erwähnen. Seine einzige Tochter aus der Ehe mit Agnes von Hessen war Anna, die nach dem Heldentod von Moritz bei Sievershausen in Niedersachsen am 24. August 1561 Wilhelm I. Fürst von Oranien-Dillenburger heiratete. Trotz des unglücklichen Ausgangs dieser Ehe wurden dadurch die Verbindungen mit den Niederlanden weiter gefestigt. Dies erschien umso wichtiger, als die Herrscherhäuser Wett-

tin und Oranien damals dem evangelischen Glauben angehörten und daher eine engere dynastische Verbindung beider Häuser sich auch in politischer Hinsicht als notwendig erwies.

Diese Wechselbeziehungen sollten auch heute wieder in das Bewußtsein einer breiten Öffentlichkeit gelangen und im Sinne einer europäischen Zusammenarbeit gefördert werden. Der Verfasser und seine Frau, Prinzessin Elmira, fühlen sich dieser Aufgabe verpflichtet und begrüßen daher die Möglichkeit, eine wichtige Epoche wettinischer und niederländischer Geschichte durch den vorliegenden Beitrag einem interessierten Publikum vorlegen zu können.

(München-Dresden, im April 1998)

Over de auteur

Albert Joseph Maria Franz Xaver, Prinz von Sachsen, Herzog zu Sachsen werd op 30 november 1934 te Bamberg in Beieren geboren als vierde kind van Friedrich Christian, Markgraaf van Meißen (1893-1968) en Elisabeth Helene, prinses van Thurn und Taxis (1903-1976). Vader Friedrich Christian was de beoogde troonopvolger van de laatste koning van Saksen, Friedrich August III en aartshertogin Louise von Habsburg-Toscane. Moeder Elisabeth Helene stamde uit het rijke geslacht van de Duitse rijkspost, Thurn und Taxis. Albert studeerde economie in München, maar schakelde daarna over op geschiedenis en volkenkunde. In 1970 promoveerde hij bij Prof. Dr Karl Borl. Sindsdien houdt Albert Van Saksen zich bezig met wetenschappelijk onderzoek naar de geschiedenis en de cultuur van Beieren en Saksen. Naast het schrijven van boeken over de Saksische geschiedenis en cultuur en het publiceren over deze onderwerpen in wetenschappelijke tijdschriften en kranten houdt Van Saksen overal in het land lezingen over sociaal-culturele onderwerpen. Samen met zijn oudste broer Emanuel, Markgraaf van Meißen richtte hij in 1961 een studiegroep voor Saksische Geschiedenis en Cultuur op. Albert van Saksen trouwde in 1980 met Elmira Henke, die uit een koopmansgeslacht stamt. Zij studeerde muziekgeschiedenis en economische geschiedenis. Sinds "Die Wende" in 1989 is het vorstenpaar graag gezien in het voormalige koninkrijk Saksen. Zij houden lezingen door heel het land en leggen door middel van discussies verbanden tussen het verleden en de democratie van heden. Albert heeft, evenals Emanuel, geen kinderen. Dat betekent dat de tak van het oude vorstenhuis Wettin, de Albertinische linie, die door Albrecht van Saksen omstreeks 1500 werd gesticht, op uitsterven staat. De andere tak, gesticht door de oudste broer van Albrecht, Ernst (de zogeheten Ernestinische Linie), leeft nog wel voort. Het Belgische koningshuis Saksen-Coburg-Gotha stamt van deze Ernestinische tak af.

Tussen het vorstengeslacht Wettin en de Friese Nassaus bestaan al eeuwenlang betrekkingen. De kleindochter van Albrecht van Saksen, Christina van Saksen (1505-1549) was getrouwd met Philipp I, landgraaf van Hessen-(Kassel). Maria Louise van Hessen-Kassel (1688-1765), onze Marijke Muoi, was in de zesde generatie een rechtstreekse afstamming van dit echtpaar. Via de Mecklenburgs en de Hohenzollerns stammen de Oranje-Nassaus eveneens af van Albrecht van Saksen, alias de Moedige (Der Beherzte). Albrecht was via zijn zoon Hendrik van Saksen (Heinrich der Fromme) grootvader van Moritz von Sachsen, de leider van de Lutheranen. Diens enig kind, Anna van Saksen, was de tweede vrouw van Willem van Oranje. Uit haar familie is de naam Maurits in de familie Oranje-Nassau en daarmee in de Nederlandse koninklijke familie gekomen.

Bearn Bilker

Het Hof van Friesland, 1499-1811

A.H. Huussen jr.

Het Hof van Friesland was een van de nieuwe organen van het in 1498 ingevoerde centraal bestuur die het het langst, dat wil zeggen ruim drie eeuwen, uithield. Van zijn rechterlijke, militaire en bestuurlijke bevoegdheden verloor het in de jaren 1580 de beide laatste. Wat bleef was een gaandeweg verhevener college met een lange traditie in dienst van de rechtszekerheid, het onomwonden centrum van de Friese rechtspleging in de vroeg-moderne tijd. Een overzicht.

Het Hof van Friesland vindt zijn oorsprong in de bestuurlijke organisatie die hertog Albrecht III van Saksen-Meissen in 1499 invoerde.

Deze vorst was door (de) Westerlauwerse Friezen als hun gezamenlijke heer aanvaard. In het krachtenveld van pretenties en claims, waarin ook de hertog van Gelre en de bisschop van Utrecht zich lieten gelden, had Maximiliaan I van Habsburg, als Duits keizer (1493-1519), de sterkste troeven in handen. Immers, hij was na de dood van zijn echtgenote, Maria van Bourgondien

in 1481, heer van de Nederlanden geworden - voorzover die toen door de Bourgondische hertogen onder hun heerschappij waren gebracht. Aan Maximiliaans vader, keizer Frederik III (1440-1493), had Albrecht van Saksen al goede diensten bewezen als legeraanvoerder. In 1488 had Maximiliaan de Saksische hertog benoemd tot algemeen stadhouder van zijn Nederlanden. In die functie maakte Albrecht zich verdienstelijk bij het onderdrukken van enkele opstanden in Zeeland en Holland.

Bij de duivel te biecht

In het laatste decennium van de vijftiende eeuw zag de machtige stad Groningen kans haar gezag verder over het roerige en onderling sterk verdeelde Westerlauwerse Friesland uit te breiden. Doch hiertegen kwamen (de) Friezen in verzet en zoals dat gaat in zulke situaties: sommigen schuwden het niet bij de duivel te biecht te gaan. Bij wijze van spreken natuurlijk. Al een paar eeuwen tevoren had een Hollandse graaf geprobeerd Friesland, opnieuw, te voegen bij zijn 'West-Friesland'. Maximiliaan, als Duits koning en leenheer, en zijn zoon Filips de Schone, sinds 1493 nominaal heer der Nederlanden - en dus graaf van het expansieve Holland! -, zochten naar mooie leenrechtelijke constructies om de heerschappij over de nog heer-loze landen in het Noorden te funderen.

De Kanselarij aan de Leeuwarder Turfmarkt werd in de jaren 1566-1571 ten behoeve van de huisvesting van het Hof van Friesland gebouwd (Michaël Kooistra/Fries Museum)



Achter die politiek zat, zoals gebruikelijk, een financiële drijfveer. Ook deze vorsten hadden geld nodig. Ze zaten verlegen om pecunia ter afbetaling van hun schulden aan, onder andere, hun legeraanvoerder Albrecht. Deze hielp met militaire middelen een handje: in 1498 overmeesterde hij Westergo, Oostergo en een deel van Zevenwouden. De stad Groningen trok zich terug en liet haar aanspraken op Westerlauwers Friesland varen. Albrecht liet zich in 1499 huldigen als 'gubernator en potestaat' namens het Duitse rijk. En daarmee was de Noordnederlandse geschiedenis natuurlijk niet ten einde. In dat jaar werd ook duidelijk dat Albrecht op 20 juli 1498 als erfpotestaat over Friesland in de meest ruime zin (dus inclusief Wursten, Noord-Friesland, maar ook met inbegrip van de stad Groningen) was aangesteld. Als uitvloeisel daarvan probeerde hij ook Groningen en de Ommelanden onder zijn controle te krijgen. Dat lukte vooralsnog niet: tijdens het beleg voor de stad stierf de hertog te Emden. In 1536 moesten de Groningers de Habsburgers, in de persoon van keizer Karel V, als hun heer uiteindelijk erkennen. Zouden de Friezen, als zij in de jaren negentig geheel onder Gronings toezicht waren gekomen, de Habsburgse omsingeling van de Nederlanden zijn ontsprongen en 'vrij' zijn gebleven?

Centralisatie en uniformering

Het idee van de Saksische hertog om in 'zijn' Friesland een raad of hof in te stellen was niet origineel. Overal in de Europese monarchieën zien we tijdens de middeleeuwen aan de hoven der vorsten advieslichamen ontstaan die de vorst bijstonden in zaken van bestuur en rechtspraak. Naast de edelen, die krachtens het leenrecht en door hun hoge geboorte als lid van de adviesraad gevraagd behoorden te worden, ging de vorst steeds meer gebruik maken van juridisch geschoolde ambtenaren die om hun expertise werden benoemd. Zo ontstonden koninklijke, hertogelijke en grafelijke rechtbanken, kortweg raad of hof genoemd. In het kader van hun streven naar centralisatie en uniformering van bestuur en wetgeving stelden bijvoorbeeld de Bourgondische hertogen een centrale 'Grote Raad' in, een rechtscollege dat sinds 1504 in Mechelen was gevestigd en dat appèl mogelijk maakte van vonnissen van de gewestelijke rechtbanken, zoals de raad van Brabant, de raad van Vlaanderen en het hof van Holland.

Saksische Ordonnantie

In Friesland was de raad die Albrecht oprichtte, wel iets nieuws: men kende hier nog geen rechtscollege dat als centrum van rechtspraak in het hele gewest fungeerde. Bestuurd en rechtgesproken werd er op lokaal niveau: in de steden door de magistraat, in de plattelands-districten, of grietenijen, door of namens de grietman. Albrechts hof kreeg aanvankelijk een zeer breed takenpakket dat er in bestond om samen met de stadhouder van de hertog bestuur en rechtspraak uit te oefenen. George van Saksen, die zijn vader in 1500 was opgevolgd, bracht in 1504 een scheiding aan tussen wat men toen 'policie' (bestuur) en 'justitie' (rechtspraak) noemde. Hij formeerde een 'overste gherecht', bestaande uit zes raadsheren en voorzeten door een regent, dat de rechtspraak zou verzorgen. De hertog vaardigde tegelijkertijd een ordonnantie uit waarin hij taken en bevoegdheden omschreef en de manier van procederen voorschreef. Dat was de beroemde 'Saksische ordonnantie'.

Procureur-Generaal

Sinds George van Saksen in 1515 zijn rechten op Friesland had overgedragen aan de latere Duitse keizer Karel V, oefenden diens stadhouder en de heren 'raden' bestuur en rechtspraak uit. Blijkens het overgeleverde archief van deze instelling werden al spoedig afzonderlijke registers aangelegd waarin de raad zijn vonnissen optekende en bewaarde. De criminele of strafvonnissen vormen een ononderbroken serie van 1516 tot 1811. De uitspraken in civiele of burgerrechtelijke zaken zijn bewaard van 1527 tot 1811, met een lacune tussen 1539 en 1598. Met vele andere series van registers en procesdossiers vormen zij een prachtige bron voor onderzoek niet alleen naar de rechtshistorie maar ook naar vele aspecten van het dagelijkse leven in Friesland gedurende die drie eeuwen. Tot de Friese raad behoorde ook een procureur-generaal die namens de vorst - wij zouden nu zeggen: in het algemeen belang - optrad om diens belangen te behartigen. Hij speelde natuurlijk een grote rol bij de berechting van verdachte personen. Immers, de lokale gerechten - nedergerichten geheten - hadden slechts de bevoegdheid lichte overtredingen te berechten. Zodra er van delicten sprake was waarop straffen stonden, zwaarder dan een lichte boete of een paar dagen

hechtenis, dienden de verdachten te worden opgestuurd naar Leeuwarden ter berechting.

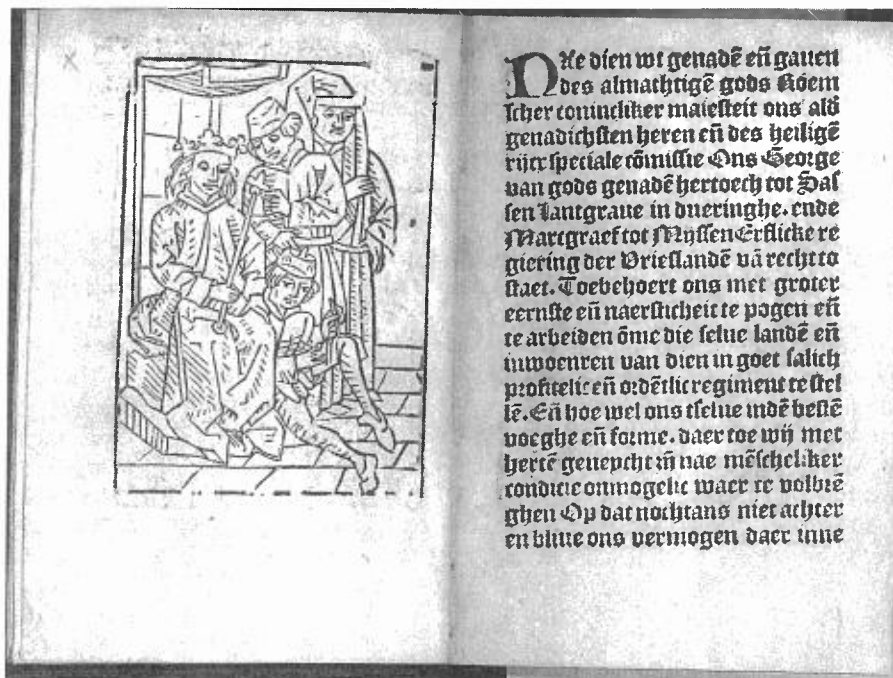
Soevereiniteit

Hoe men het ook wendt of keert: in de eerste helft van de zestiende eeuw hebben Saksers en Habsburgers de grondslag gelegd voor een, in vergelijking met vroeger, 'moderne' rechtspraak. De institutionele structuur komt in grote trekken overeen met wat in gewesten als Holland en Utrecht al door de Bourgondiërs was geschapen. In Friesland werd zo de basis gelegd voor de ontwikkeling naar een rechtsstaat.

Het Hof van Friesland was echter 'soverein' in die zin, dat van zijn vonnissen geen appel mogelijk was op een hogere instantie, zoals de bovengenoemde Grote Raad van Mechelen. Dat is zo gebleven sinds Friesland tijdens de Opstand tegen Spanje, deel was gaan uitmaken van de Republiek der Zeven Provinciën die zich in 1579 te Utrecht hadden geünieerd. Aan die soevereiniteit kwam pas een einde in de Bataafs-Franse tijd, toen de Nationale Vergadering (sinds 1796) en de Staatsregeling van 1798 - onze eerste nationale grondwet - het landsbestuur sterk centraliseerden. Het einde kwam formeel in februari 1811 toen keizer Napoleon, die het koninkrijk Holland in 1810 had geannexeerd, de Franse rechterlijke organisatie en wetboeken op de voormalige Nederlanden van toepassing verklaarde.

Burgerlijke rechtspraak

Intussen had het Friese hof een rijke en roerige geschiedenis achter zich. Allereerst wijzigde zich natuurlijk de wetgeving waarnaar het behoorde recht te spreken. Daarin weerspiegelden zich allerlei veranderingen in de staatkundige, sociaal-culturele en religieuze omstandigheden. Zo werd het hof, tegenstribbelend, gedwongen de plakaten tegen 'ketterij' in de jaren veertig en vijftig van de zestiende eeuw toe te passen. Na de afzwering van koning Filips II van Spanje in 1581 en de doorvoering van het calvinisme als bevoorrechte godsdienst werden wet en recht aangepast. Allereerst kreeg het hof een nieuwe instructie (1588 en 1597). Het aantal raadsheren werd op twaalf gebracht, de functie van vaste voorzitter/president werd afgeschaft. De oudste raadsheer fungeerde op basis van anciënniteit als 'eerste en presiderende raad'. Het hof mocht zich niet meer met militaire of bestuurszaken inlaten. Dat zou voortaan



De Saksische Ordonnantie uit 1504 werd - voorzover bekend - voor het eerst omstreeks 1506 gedrukt door Peter van Os van Breda te Zwolle (Haarlem, Stadsbibliotheek)

aan de staten zijn voorbehouden. Wel werd het hof nog regelmatig om advies in zaken van nieuwe wetgeving gevraagd. In 1627 werd definitief vastgesteld dat de raadsheren in rang volgden na de heren staten. De wetgeving werd in Friesland aan het begin van de zeventiende eeuw opnieuw geordend. De Saksische en Habsburgse wetten waren aan herziening toe. In 1601 stelden de staten een ordonnantie op de 'civiele en criminele justicie' vast. In 1602 werd de zogenaamde 'Landsordonnantie' uitgevaardigd, waarvan de officiële titel luidde *Statuten, ordonnantie ende constumen van Frieslandt* (Franeker 1602). Deze wettenbundel, is herzien in 1723 en herhaaldelijk heruitgegeven, laatstelijk in 1770. En daarnaast verschenen natuurlijk vele plakkaten en reglementen betreffende alle mogelijke aspecten van het economische en sociale leven.

Functie-eisen

Hoe werd men eigenlijk raadsheer in het eerbiedwaardige Friese hof? De benoemingsprocedure was in 1596 aldus afgesproken: elk der vier kwartieren in de staten - Oostergo, Westergo, Zevenwouden en de elf steden - hadden het recht op het aanwijzen van drie raadsheren (bij toerbeurt, in geval van een vacature). Als kwalificatie werd slechts vereist een 'bekwaam en rechts-ervaren persoon'. Maar een raadsheer moest

wel aan enkele voorwaarden voldoen: geboren of 'genaturaliseerd' Fries zijn; de ware, gereformeerde religie belijden; de graad van doctor of licentiaat in de rechten bezitten; minstens 25 jaar oud zijn, en in niet te nauwe graad van bloed- of aanverwantschap staan tot een zittend raadsheer. Wie na een - voor ons doorgaans niet doorzichtige 'sollicitatie'-procedure - werd voorgedragen, diende een ambtseede af te leggen en vervolgens plechtig in het college van raadsheren te worden geïntroduceerd. In principe gold de benoeming voor het leven. Slechts zelden verkozen raadsheren een nieuwe werkkring. Ulric Huber keerde in 1682 terug naar zijn kathedraal aan de Academie te Franeker. In de roerige jaren na de mislukte Patriottenbeweging (1787) en de Bataafse revolutie (1795) werden enkele raadsheren om politieke redenen ontslagen.

Verheven college

We mogen wel stellen dat het hof door middel van zijn jurisprudentie een bijdrage heeft geleverd zowel tot de conflictoplossing tussen burgers en de openbare veiligheid door het veroordelen van misdadigers, als tot de rechtsontwikkeling in Friesland zelf. Sommige vonnissen werden uitgegeven en commentariseerd, bij voorbeeld door Johannes à Sande in 1647 (door G. Nauta uitgegeven in 1779) en door J. Beucker

in 1782. Ook werd het geldende recht op wetenschappelijke manier beschreven door bij voorbeeld de genoemde professor Huber in 1684. Het hof was een verheven college. De raadsheren waren zich daarvan zeer bewust. Zij duldden geen inmenging in hun zaken. Zij bestrafden advocaten die zich oneerbiedig uitdrukten in hun pleitnota's.

Functieverlies en opheffing

Een pijnlijk proces van functieverlies maakte het hof door in de periode van onze staatkundige eenwording tussen 1795 en 1810. Toch bleven de heren trots op hun lange traditie in dienst van de rechtszekerheid. Na jaren lang te zijn geplaagd door de centraliserende en bezuinigende Haagse departementale bureaucratie, vonden de raadsheren het in 1806 nodig nog eens onomwonden te zeggen wat zij vonden van hun eigen strafrechtspraak:

'Deze voet en wijze, waarop, zoals gezegd, tot heden ten dage het criminele justitiwezen alhier is ingerigt en wordt geadministreerd, is altoos en wordt hier ook thans nog beschouwd als de beste en zekerste, zoo wel voor den beschuldigten als voor den regter; zoodat wij niet alleen geene de minste reden vinden om daaromtrent eenige verandering te maken, maar dit zelfs voor de vrijheid en veiligheid der ingezetenen allergevaarlijkst zouden oordelen.' Drie jaar later waren de dagen van het hof geteld: in 1809 werd, net als elders, ook de eigen 'Friese' strafwetgeving afgeschaft met de invoering van het Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland. Het burgerlijk recht werd voortaan geregeerd door het Wetboek Napoleon 'ingerigt voor het Koninkrijk Holland'. Sindsdien maakt Friesland niet alleen bestuurlijk maar ook rechterlijk - met de Franse onderbreking van 1810 tot 1813 - deel uit van het nationaal Nederlandse politieke en rechtsbestel.

Centraal Gezag en Commercieel Gewin

Politiek en economie in Friesland in de zestiende eeuw

Harm Nijboer

De vraag of de vestiging van een krachtig centraal gezag in Friesland een positieve invloed had op de ontwikkeling van de gewestelijke economie wordt gemakshalve positief beantwoord. Terwijl het centraal gezag zich consolideerde toonde Friesland immers vele tekenen van economische groei. Het vrijwel samenvallen van beide verschijnselen in de tijd hoeft nog niet te betekenen dat er een direct verband bestond tussen beide ontwikkelingen.

Op velerlei wijze kreeg de economische groei Friesland in zijn greep. De steden Leeuwarden en Harlingen zagen hun bevolking explosief toenemen en ook in andere steden en marktvlekken namen de inwonertallen toe, zij het meestal op wat bescheidener schaal. De economische activiteit binnen steden en vlekken werd bovendien steeds diverser. Op het platteland nemen we eveneens een toegenomen welvaart waar. Ook hier was sprake van een bevolkingsgroei. De produktiviteit in de agrarische sector verdubbelde ongeveer in de zestiende eeuw en verder hield men zich ook ten plattelande meer en meer bezig met niet-agrarische activiteiten als turfwinning, scheepvaart en nijverheid.

Wereldeconomie

Toch blijkt, nader beschouwd, de relatie tussen politiek en economie minder sterk dan op het eerste gezicht. De toegenomen welvaart in Friesland gedurende de zestiende en zeventiende eeuw is vooral een gevolg van de wisselwerking met ontwikkelingen aan de andere zijde van de Zuiderzee. Er was in deze periode duidelijk sprake van een toenemende oriëntatie op Holland, Amsterdam voorop, dat in deze tijd van een middelgrote havenstad uitgroeide tot het centrum van de toenmalige wereldeconomie. De nabijheid van deze wereldhaven gaf de Friese economie een groeiend aantal mogelijkheden tot schaalvergroting en specialisatie. De economische ontwikkeling van Friesland in de zestiende en zeventiende eeuw werd dus voor een belangrijk deel bepaald door ontwikkelingen binnen de toenmalige wereldeconomie en door de mate waarin men vanuit Friesland toegang had tot de wereldmarkt. Toch

zou het niet juist zijn om de toegenomen welvaart in Friesland alleen met externe factoren te verklaren. Hoe sterk de impulsen van buiten ook geweest zijn, zij zouden geen effect hebben gehad indien er binnen de Friese grenzen geen mogelijkheden waren geweest om daarop te reageren. En bij het scheppen van gunstige condities binnen de gewestelijke grenzen zijn de staatkundige ontwikkelingen wel degelijk van belang geweest.

Logistiek

Wat de economie betreft is de invloed van de vestiging van het centraal gezag het duidelijkst waar te nemen op het gebied van de infrastructuur. Een van de belangrijkste beleidsterreinen van de zestiende-eeuwse stadhouders - de persoonlijke vertegenwoordigers van het centraal gezag - was verkeer- en waterstaat. Al onder het Saksische bewind kwamen dan ook enkele grote infrastructuurprojecten tot stand: de vaart Leeuwarden-Franeker-Harlingen (1507-1508), de vaart Leeuwarden-Bolsward (circa 1507) en de indijking van het Oud Bildt (1505-1508). Onder het Habsburgse bewind volgden meer projecten: de aanleg van de Zwarteweg tussen Leeuwarden en Rijperkerk (1531) en de aanleg van de provinciale hoofdweg naar het zuiden van Leeuwarden via Oudeschouw over Akkrum en Heerenveen (1546). In de jaren 1570 nam stadhouder Caspar de Robles het initiatief tot dijkherstel en dijkverzwaringen en tot het graven van het Kolonelsdiep als schakel in de verbinding tussen Leeuwarden en Groningen. Het initiatief tot deze grootschalige infrastructuurprojecten kwam zeker niet altijd direct voort uit economisch

politieke motieven. Waterstaatkundige, politieke en strategische belangen waren vaak de belangrijkste motieven. Dat de grote infrastructuurprojecten uit de zestiende eeuw niet vanuit een strikt economisch oogmerk werden ondernomen, betekent natuurlijk niet dat landbouw en handel er niet van profiteerden. De vaart Leeuwarden-Harlingen werd bijvoorbeeld de belangrijkste verkeersader van Friesland. In de eeuwen die volgden zou deze vaart de 'as' van de Friese economie blijken. De grote infrastructuurprojecten waren niet de enige verbeteringen in de logistieke sfeer die onder het Saksische en Habsburgse bewind tot stand kwamen. De invoering van een uniformer monetair stelsel en de totstandkoming van een degelijk rechtsstelsel, waren eveneens van belang voor een beter verloop van de handel.

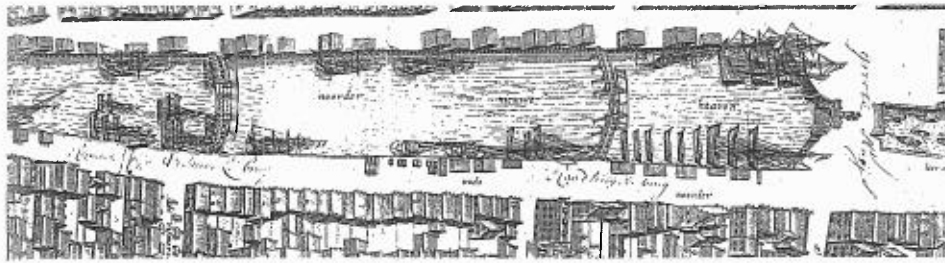
Transactiekosten gingen omlaag en transactiemogelijkheden werden verruimd. Koopliden en andere ondernemers zagen bovendien hun rechtspositie verbeterd.

Particularisme

Ten tijde van het gezagsvacuüm in de tweede helft van de vijftiende eeuw prevaleerden met name de particuliere belangen in de Friese politiek, of anders gezegd stonden centraal in de intern Friese machtsstrijd. De afzonderlijke steden, hoofdelingen en delen vochten - vaak letterlijk - elk voor hun eigen zaak. Naarmate het centrale gezag steviger in het zadel kwam, werd dit particularisme steeds sterker betugeld. Niet dat er nu geen sprake meer was van conflicterende belangen, maar partijen moesten zich nu wel steeds meer schikken naar het algemeen (gewestelijk) belang, de belangen van de landsheer en de belangen van anderen.

Gronings monopolie

Men zou het een geluk kunnen noemen dat het centrale bestuur in Friesland niet op één machtige partij rustte. Om dit te illustreren kan men de situatie in Friesland het beste vergelijken met



De Noorderhaven werd - op basis van een Statenbesluit uit 1578 - in 1580 in het kader van de uitleg en bastionering van Harlingen voltooid. Het was de eerste grote handelshaven in Friesland (naar: Laurentius/De Baudouze, ca. 1610)

die in het naburige Stad Groningen en Ommelanden. Ten oosten van de Lauwers leunde het gewestelijke gezag sterk op de machtspositie van de stad Groningen. Met een beroep op een vermeend stapelrecht deed deze stad haar uiterste best om de boeren uit de Ommelanden te dwingen hun producten in Groningen op de markt te brengen en om nijverheid en handel op het platteland zo veel mogelijk tegen te gaan. Zoals in 1578-1584 toen Groningen door middel van de aankoop van een drietal stemgerechtigde heerden (boerenplaatsen) in het nabije dorp Winsum een pas opgerichte waag en bierbrouwerij aldaar de pas afsneed. Het gewestelijk gezag in Stad en Lande was te zeer aan de stad Groningen verbonden om haar in dit streven te matigen. Hoewel de directe gevolgen van deze politiek de stad ten goede kwamen, was het gevolg op lange termijn dat bij de bevolking in de Ommelanden een groot wantrouwen ontstond ten opzichte van de (stedelijke) markt. Monopolies en marktverhoudingen verdragen elkaar nu eenmaal slecht.

Gezonde Friese marktverhoudingen

In Friesland genoot geen der steden voorrechten zoals Groningen, en ook de steden tezamen konden slechts op een bescheiden bescherming van hun economieën rekenen. De directe gevolgen hiervan waren misschien ongunstig voor de steden, omdat er een sterke versnippering plaatsvond van economische activiteiten over talloze steden en vlekken. Het duurzame gevolg was echter wel dat de Friese plattelandsbevolking een vrij groot vertrouwen had in de (stedelijke) markt(en). En er zijn veel aanwijzingen dat boeren van het Groninger platteland hun waren liever in de Friese steden op de markt brachten dan in Groningen. Toen er in de achttiende eeuw in de stad Groningen stemmen opgingen voor een wijziging van de economische politiek, wezen de hervormers in deze stad dan ook met enige afgunst op de gezonde marktverhoudingen ten westen van de Lauwers. Daar staat tegenover dat Groningen als centrale stad veel meer dan de Friese steden in staat was om een voorwaar-

denscheppende economische politiek te voeren. Mede op basis daarvan konden de Veenkoloniën in de negentiende eeuw tot een belangrijk centrum van scheepvaart en industrie uitgroeien.

Standen en modes

Met de vorming van een regeringsapparaat ontstonden veel nieuwe beroepsgroepen. Juristen en ambtenaren deden hun intrede. Doordat deze goed geschoolde mensen zich onderscheidden door een verfijnde levensstijl, ontstond er een markt voor veel nieuwe goederen. De vraag is echter hoe groot deze markt was. De directe invloed van een betrekkelijk kleine groep van juristen en ambtenaren was natuurlijk gering. Verscheidene sociologische theorieën veronderstellen evenwel dat het consumptiepatroon van elites als voorbeeld dient voor andere maatschappelijke groepen. Maar deze theorieën staan de laatste tijd in toenemende mate aan kritiek bloot. En ook voorbeelden uit het zestiende-eeuwse Friesland wijzen erop dat de 'gewone man' zich er niet automatisch toe liet verleiden om 'hoge omes' na te apen. Toen halverwege de zestiende eeuw een Raadsheer de boer Jan Oenezoon aansprak op zijn povere kleding, antwoordde de boer 'dat hij ginck als een huysman betaamde'. Aan de vraag in hoeverre de vestiging van het centraal gezag invloed heeft gehad op de levensstijl van de Friezen kan nog menig onderzoek gewijd worden. Maar dat de gewestelijke overheid aan velen emplooi bood, had natuurlijk ook een heel direct economisch effect: werkgelegenheid. Dit gold niet alleen voor hen die direct of indirect in overheidsdienst waren. Ook toeleveranciers en dergelijke waren voor hun broodwinning vaak sterk afhankelijk van overheidsopdrachten. De eerste drukkers in Friesland konden bijvoorbeeld alleen maar bestaan dankzij de opdrachten die zij van de gewestelijke overheid toebedeeld kregen.

Politiek-economische geschiedenis

In het bovenstaande is vrij losjes een aantal zegeningen opgesomd die de vestiging van het centraal gezag voor de Friese economie heeft gehad, of eigenlijk kan hebben gehad. Want

hoewel ik bij het neerschrijven van deze 'wijsheden' de nodige stelligheid heb betracht, blijven er veel vragen open. Wat zijn bijvoorbeeld de kosten die tegenover de baten van het centraal gezag stonden? En zo zijn er nog wel enige kritische kanttekeningen te plaatsen bij hetgeen hier geschreven is. Dat deze punten toch op papier gezet zijn, is vooral om erop te wijzen dat politiek-economische geschiedenis van het zestiende-eeuwse Friesland een belangwekkend onderzoeksterrein is, dat tot nu toe niet de aandacht heeft gekregen die het verdient. Weliswaar is er veel geschreven over de politieke geschiedenis van Friesland in de landsheerlijke tijd, maar deze studies beperken zich doorgaans tot de staatkundige ontwikkelingen en de staatsmannen uit deze periode. De geschiedschrijving in deze traditie laat onduidelijk wat de maatschappelijke consequenties van de vestiging van het centraal gezag waren, of hoe de 'gewone Fries' dit botweg in zijn beurs merkte. Trouwens, ook de economisch-historici die zich met de Friese geschiedenis in deze periode hebben bezig gehouden, scheppen hierover weinig duidelijkheid. Het politieke element is door hen doorgaans sterk gemarginaliseerd. Wie bijvoorbeeld Fabers *Drie eeuwen Friesland* leest, krijgt zelfs bijna het idee dat de politieke ontwikkelingen in Friesland zich keurig naar de graanprijzen schikten.

Algemene kaders

Een kruisbestuiving tussen politieke en economische geschiedenis werpt voor beide disciplines vruchten af. En binnen academische kringen wordt hier door vooraanstaande historici als Jonathan Israel en Leo Noordegraaf al langer op aangestuurd, zij het om uiteenlopende redenen. Onder economen valt bovendien ook een herbezinning op de rol van de overheid waar te nemen. Binnen de zogenaamde 'nieuwe politieke economie' zijn een aantal ideeën ontwikkeld die zeer behulpzaam kunnen zijn bij de bestudering van Friesland in de zestiende eeuw. Het klinkt misschien als heiligschennis om dergelijke algemene kaders als raamwerk te gebruiken voor de 'unieke' Friese geschiedenis, maar toch is het zinvol om processen van politieke en economische integratie op een algemener niveau te bekijken. Wie weet, misschien weerspiegelt zich in het zestiende-eeuwse Friesland iets van het Europa van de toekomst.

Een autografische brief van Jancko Douwama uit 1515 nader belicht

Martha Kist

De Friese vrijheidsstrijder Jancko Douwama blijft tot de verbeelding spreken. Sinds zijn nagelaten geschriften in 1849 door het Friesch Genootschap zijn uitgegeven, is hij enerzijds als Friese volksheld geprezen maar anderzijds ook als landverrader betiteld. Een in de vergetelheid geraakte brief uit 1515 in het Rijksarchief in Gelderland is het enige document waarvan zeker is dat hij het eigenhandig geschreven heeft. In deze brief komt Jancko's verlangen naar herstel van de Friese vrijheid duidelijk naar voren.

Toen Jancko Douwama op 12 juni 1523 te Mechelen gevangen werd genomen op beschuldiging van verraad, betekende dit het einde van zijn korte politieke loopbaan. In november 1514 was deze Vekoperse hoofddeling in dienst van hertog Karel van Gelre met een leger Friesland binnengevallen om het te bevrijden van de Saksische overheersing en de Friese vrijheid te herstellen. Omdat samenwerking met de Gelderse hertog op den duur onmogelijk bleek, besloot Jancko Douwama in 1521 tot keizer Karel V over te gaan, die sinds 1515 als opvolger van de Saksische hertog formeel de macht in Friesland bezat. Jancko ijverde voor het ontslaan van de in zijn ogen corrupte stadhouder Schenk van Toutenburg en zijn Schieringer raadsheren, die op hun beurt Jancko's arrestatie wisten te bewerkstelligen. Hij werd overgebracht naar de gevangenis te Vilvoorde. Bijna tien jaar heeft hij daar doorgebracht totdat hij uiteindelijk op 13 april 1533 overleed, mogelijk ten gevolge van een hartkwaal.

Pennevruchten

Ironisch genoeg heeft Jancko Douwama zijn bekendheid voornamelijk te danken aan het vijftal verhandelingen dat hij in de gevangenis geschreven heeft. Het eerste, het *Boeck der Partijen* behandelt het ontstaan en het verloop van de partijstrijd in de wereldgeschiedenis, om vervolgens over te gaan in een beschrijving

van de Friese geschiedenis en van Jancko Douwama's eigen aandeel daarin. *De Articulen van Foerantwoording* zijn een verweer tegen de aanklachten die tegen hem waren ingediend. Deze twee teksten zijn in zeven handschriften overgeleverd. Helaas is de autograaf niet bewaard gebleven. Het oudste handschrift, het zestiende eeuwse handschrift A dat zich in de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden bevindt, heeft het dichtst bij de autograaf gestaan; op dit handschrift zijn de andere zes handschriften te herleiden.

Rentmeester van Gelre

Slechts één zeventiende eeuwse manuscript bevat de drie overige ons bekende geschriften van Jancko Douwama, namelijk de *Instructie an sijn Wijsf*, het *Tractaat sijner Rekenscop* en de *Handel sedert 1520*. Mogelijk kan handschriftvergelijking tussen de autografische brief in Arnhem en handschrift A meer gegevens opleveren over de schrijver van dit laatste handschrift.

Jancko's autografische brief is gedateerd Sneek 31 juli 1515 en gericht aan Hendrik de Groiff, erfvoogd van Erkelenz, Gelders rentmeester in Friesland. In 1862 is het stuk door Nijhoff uitgegeven in zijn *Gedenkwaaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland VI, 2e stuk* (blz. 499-500), jammer genoeg zonder het postscriptum. Door latere historici is hij onopgemerkt gebleven. De brief

is evenals Jancko's geschriften in het Nederduits geschreven en komt qua taal en spelling sterk overeen met handschrift A. Hij dateert uit de beginperiode van de Gelderse heerschappij in Friesland toen Jancko Douwama nog vol goede moed was dat de Friezen hun oude vrijheid met hulp van de hertog van Gelre zouden kunnen herwinnen. In de brief informeert Jancko Douwama de Gelderse rentmeester over de laatste ontwikkelingen in Friesland. Op dat moment was het nog maar twee maanden geleden dat Karel van Oostenrijk de heerschappij over Friesland van de hertog van Saksen had overgenomen. Er was een bestand van kracht, dat blijkens Jancko's brief voortdurend geschonden werd. Tevens gaat Douwama uitgebreid in op de onderhandelingen tussen meester Ulfert en de stad Groningen. Deze Geldersgezinde proost trachtte een verbond tot stand te brengen tussen Groningen, Leeuwarden, Franeker en Harlingen teneinde weer *vry ende vryesch* te worden, zo schrijft Jancko letterlijk. Ook wilde men van keizer Maximiliaan van Oostenrijk herstel van de Friese privileges en vrijheden vragen. Helaas zou Jancko Douwama in de jaren daarna onder ogen moeten zien dat de Friese vrijheid onder hertog Karel van Gelre niet verwezenlijkt kon worden. Zijn brief uit 1515 toont ons de idealist die hij toen was en noemt omstandigheden, die zowel in Jancko Douwama's geschriften als bij andere contemporaine schrijvers niet te vinden zijn. De brief werpt zodoende meer licht op deze tot nu toe vrij onbekende episode uit de Friese geschiedenis.

(Met dank aan dr O. Vries.)

Fragment uit de brief van Jancko Douwama

Maecte en handelt mi ont de van Bismarck op een nye maniere
dat se sijn hield sijn o vry en vryfelyt te nye handt zwaeren
fransoyse en bismarckse dan te te bismarckse mitte handt alle
manfrappe de ons ziele partje te sijnne derwyf! en oerf sijn te
dat de zwaerindere ziele alle hertje de se op de vryfelyt landt moete

Karel Roorda, Doecke Martena en in ûnbekend dichter

Fryske frijheid en de Nederlânske Opstân

Onno Hellinga

Yn in oade oan Fryslân út 'e ein fan 'e sechstjinde ieu ropt in ûnbekend dichter de Friezen op om har privileezjes te ferdigenjen en foar de frijheid te fjochtsjen. Mei dy foarrjochten wurdt yn 't foarste plak it Karelsprivileezje bedoeld, in midsieusk falsum, dêr't Karel de Grutte de Friezen mei frijmakke hawwe soe. Fansels hat dy kultus om de Fryske frijheid hinne fan inspiraasje west foar de frijheidsstriders yn 'e oarloch tsjin Spanje, lykas Karel Roorda en Doecke Martena. Ut in troch har mienskiplik opmakke skriuwen oan Deputearre Steaten út 1589 docht bliken dat soks by Martena mear spile as by Roorda.

oan bod. It lân wie wûn op see, bedike en hearde nimmen ta, in keninklik wêzen. Noch romrofter binne de bewenners, rein, fredich en oprjocht, dy't de earmen hoedzje en noedzje mei 'bêd, kost, kleed en drank'. De heech ferheven eallju, de manlju en jongfeinten hawwe 't heitelân ferdigene en dêr betiden it bloed by ferspille, mar Christus sil it

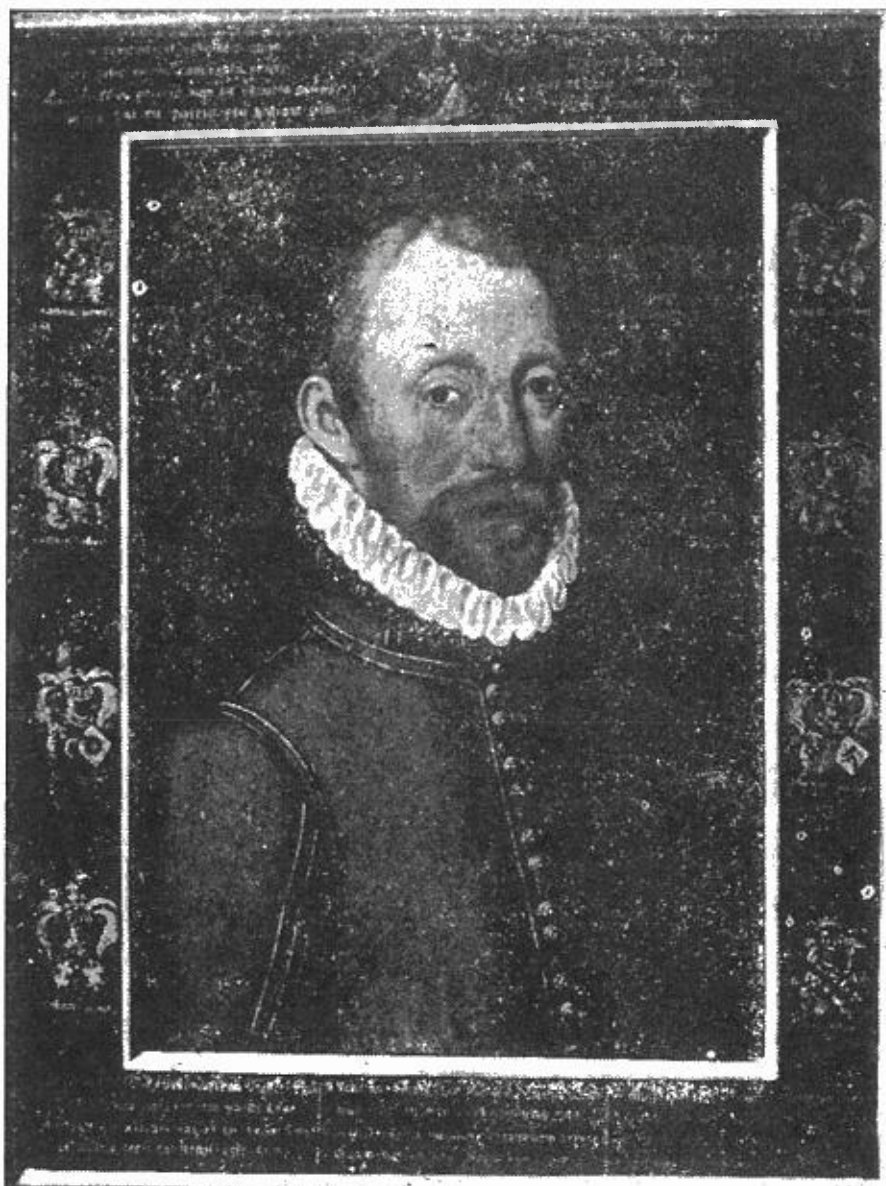
Yn it Register fan Feicke Tetmans, dêr't ik yn it lêste nûmer fan *De Vrije Fries* oer skriu, komt in lofliet op Fryslân foar, dat ein sechstjinde ieu skreaun wêze moat. De namme fan de dichter stiet der net by, is mij ek net bekend, maar echt ûndersyk ha 'k der ek net nei dien. De Nederlânske ferzje sil in oersetting fan it Latynske orizjineel wêze, dat de neoklassisy ek by Feicke Tetmans neilêze kinne. Yn dy syn tiid waard der mear yn it Latyn dichte, lykas troch de Ljouwerter boargemaster Else Mellema, dy't ek al in oade oan Fryslân wijde: *Laus Frisiae* (1573).

Tachtigjierrige oarloch

Yn 'e earste twa kûpletten priizget de dichter it Fryske folk en syn lân, de rykdom en fruchtberens, mei in ferwizing nei 't Beloofde Lân. Dan rommet er de fêste stêden, fol mei tsjerken en tuorren, en troch de fergeliking mei legers, witte wy dat wy middenyn de tachtigjierrige oarloch sitte. Fan de alve stêden wiene acht fêst, hiene festingwurken, dêr't de Spanjerts neat tsjin begjinne koene. De iepen stêden Warkum, Hynljippen en Drylts koene net ferdigene wurde en dat it dêr benammen winterdeis net feilich wie, docht bliken út in rekest út 1586 fan Drylts oan Deputearre Steaten. Hja kleie dat 'soe dese jegenwoirdige vorst langer duirende, d'burgers van IJlst sullen moeten met haere gereetste guederen fluchten binnen d'stadt Sneeck, als sij alle jaeren, god betert, toto hunne grote schade hebben vast moeten doen'.

Lân en minske

Yn it fjirde fers komme de natoerrjochterlike aspekten fan de Fryske frijheid



Doeke fan Martena (sirka 1530-1605) as deputearre

leanje. De froulju breidsje de krâns fan tucht en skamte en de keine juffers bylke in godlik wêzen. De dûmnys preekje betûft it evangeelje, sa't it yn 'e skrift stiet, en nije twist en haat. It gedonder fan 1580 hat dus al west.

Karel de Grutte

Yn it fierdere ferhaal kriget de Fryske frijheid syn steatsrjochterlik fûnemint. De Friezen hiene eartiids foar Karel de Grutte Rome ferovere en dêr soene hja it frijheidsprivileesje fan de keizer mei fertsjinne ha. Hoewol't dat Karelsprivileesje fan de keizer sûnt lang as in ferfalsking bekend stiet, gou soks foar de sechstjinde-ieuske Friezen net. De myten oer Karel de Grutte en de fan him ferliende frijheid wiene sa yn 'e Fryske kultuer bewoartele, dat sels foar in kritysk man as Ubbo Emmius de histoarisiteit dêrfan net yn 'e kiif stie, al hied er net folle op mei de ûnderskate ferzjes, dêr't it privileesje allinnich noch mar yn oerlevere wie. As lêste rop de dichter Fryslân op om fan syn privileesjes noed te stean en by need te fjochtsjen oant de dea. En dan soe it, útferkeazen as hja wiene, hjirboppe ek wol goed komme. De oarloch wie dus noch folop oan 'e gong: Grins moast kenlik noch ferovere wurde. De oade sil dêrom skreaun wêze tusken 1580 en 1594, it jier fan 'e Reduksje fan Grins. Mei't it Register fan Feicke Tetmans un 1595 ynbûn is en de tekst by de marge wat yn 'e bân betearde sit, is it fers yn alle gefallen fan foar dat jier.

Willem Loadewyk

Lykas bekend jilde Doecke Martena (1530-1605) en Karel Roorda (1530/'31-1601) as de hoeders fan de Fryske frijheid fan har tiid. Hja hawwe beide deselde biograaf yn 'e persoan fan G. Kramer, dy't yn *De Vrije Fries* fan 1943 oer Martena skriuwt en yn in selsstannige publikaasje út 1952 nij ljocht op Roorda skine lit. Hoewol it fertsjinstlik is, is der gâns op Kramer syn wurk oan te merken. Sa lit er Martena syn politike karriêre al yn 1592 einigje, wylst de man fan 1596 oant 1599 noch sit yn it kolleezje fan Deputearre Steaten hân hat. De libbensskets fan Roorda is oars net bedoeld as oanfolging op wat Lútzen Wagenaar yn syn biografy fan Willem Loadewyk al sa'n fyftich jier earder oer dy Fryske politikus skreaun hie. Mei't Wagenaar Roorda syn rol by it útskeakljen fan 'e Hoffaksje yn 1587 en syn skeel mei de steedhâlder út 1593 wiid-

weidich behannelet, beheint Kramer him ta it jongere libben fan Roorda. Miskien hat Kramer dêrom gjin gebrûk makke fan de ynkommen stikken fan Deputearre Steaten, dêr't fjirtjin, meast mienskiplike brieven fan Roorda en Martena tusken sitte út 1589, it jier dat hja beide sit yn 'e Steaten-Generaal hiene. Mei dat tal fan fjirtjin meie wy ús ferbliidzje: fan de korrespondinsje fan Deputearre Steaten is mar in spitch lyts bytsje bewarre bleaun.

Swartslús

Tige nijsgjirrich is it brief fan 17 oktober, dêr't it ferstjerren fan de greve fan Nieuwenaar yn neamd wurdt. No't dy steedhâlder fan Utert, Gelderlân en Oerisel der net mear is, siket it earst neamde gewest oansluting by Hollân en binne der yn de oare twa gewesten guon fan betinken dat it steedhâlderskip wol fakant litten wurde kin. De drost Warmelo docht writen om beneamd te wurden ta hopman fan de kompanjy fan Nieuwenaar, dy't te Swartslús yn garnisoen leit en ûnder befel fan luitenant Schram stiet. De betrouberens fan de lêstneamde stiet net fêst mei't er troud is oan in dochter fan Echten, in malkontent Drintsk ealman, dy't yn tsjinst fan 'e fijân ûntfanger fan 'e konfiskaasjes is. Schram sollisitearret ek nei it hopmanskip en Hollân tinkt oan it legerjen fan in eigen kompanjy yn Swartslús. De skriuwers stelle út om Schram mei syn kompanjy nei Fryslân oerkomme te litten, him te beneamen ta hopman en de kompanjy ta repartysje fan Fryslân te bringen. Yn Swartslús soene dan sa'n hûndert manskippers fan hopman Foppes ynkertierd wurde kinne. Yn dat ramt moatte dy soldaten no al yn Hasselt legere wurde. Yn twa lettere brieven komme hja jitris op dy kwestje werom, mar it is har net slagge om, lykas Hasselt, ek Swartslús mei in Frysk garnisoen te besetten.

Arend van Dorp

Mei it ferdigenjen fan de Fryske belangen sit it by Roorda en Martena dus wol goed, mar hoe stiet it mei de privileesjes? As hja tegearre binne, skriuwt Roorda ornaris de brieven. Sa ek op 14 augustus, as er berjochtet dat 'die ricken Dorp' har witte litten hat dat er immen kent 'die hebben solde die principale bul van Carolo Magno, den van Vrieslant verleent, mette confirmatie van coning Willem, graeff van Hollant, daerbij.' Fjouwer dagen letter

komt it brief yn Ljouwert oan, mar it histoarysk besef fan Deputearre Steaten liket net al te grut. In moanne letter hawwe Roorda en Martena noch gjin inkele reäksje út Fryslân wei heard. En kenlik is it Roorda ek wol goed, want wannear't dy op 12 septimber de wichtichste steatssaken beskreaun hat, is it Martena dy't it folgjende postskriptum opstelt.

Een goede pot wijns

'Mijn heeren, believe andachtich te zijn op ons voerige angeven belangen- de d'bullla van Carolus Magnus, sampt d'confirmatie van coeninck Wilhelm, graeff van Hollant. Arent van Dorp heeft daerenboeven verclaert bij seeckere persoene van qualiteyt te berusten het olde Friesche landtrecht, 'twelck wel vijffhondert jaren olt zolde zijn, altesamen monumenten, die ons in dese conjuncture wel dienstich zolde koenen zijn, alzoe wij (uytgesondert d'confirmatie van kaiser Sigismondi) zeer weynich hebben waarmede wij ons olde heerlicke privilegiën bewijse koenen. Hierop dient niet geslapen te zijn, dan willet uedelen goede meyninge hierop overschrijven ende ons last geven om verder daerna te vernemen, dan schijn 't zal wel een goede pot wijns moeten kosten. Dan wat is daer om gelegen? Het mach zijn datter meer stucken berusten onse vaderslant dienstich, daer wij na zullen vernemen ende ons beste doen om te recouvreren'.

Dat is it lêste wat ik fan Martena syn krewearjen fûn ha. Hawwe Deputearre Steaten noch wat fan har hearre litten? Wie de pot wyn altemets te djoer? Of hie Van Dorp mear tasein as dat er wiermeitsje koe? En oan 'e oare kant, wa kin dy 'seeckere persoene van qualiteyt' west ha? Wurdt it niet tiid dêr in yngeand ûndersyk nei yn te stellen? Want it soe dochs skande wêze as ús 'principale bul' no noch hyltiten earne yn Hollân omtoarkje soe?

Douwe Kalma's beeld van de Friese geschiedenis

Johan Frieswijk

Wat moet er van een nationalistische beweging worden, wanneer de jeugd niets van het eigen verleden weet. Met dit probleem worstelde de gerenoveerde Friese Beweging in de jaren tussen de beide wereldoorlogen. Een recent overzicht van de Friese geschiedenis ontbrak op dat moment. De laatste die zich daar aan had gewaagd, was de Leeuwarder boekhandelaar en stadsarchivaris Wopke Eekhoff geweest.

Maar men kon toch bezwaarlijk op Eekhoff's boek uit 1851 terugvallen. Laat staan op de meer folkloristische geschriften van Joast Hiddes Halbertsma uit diezelfde tijd. Zijn werk (en dat van andere volksschrijvers) was door Douwe Kalma (1896-1953), de grote hoewel niet onomstreden roerganger van de Jong-Friezen sinds jaar en dag, immers in de ban gedaan. Met name onder de Friese 'jongerein' bestond een schreeuwende behoefte het eigen Friese verleden te leren kennen. Dat was ondergesneeuwd in de algemene geschiedenis der Nederlanden en men kan nu eenmaal niet strijden voor zijn volk, als men daarvan de geschiedenis niet kent.

Water en zware klei

Het was Kalma zelf die de taak op zich nam om het Friese volk hun eigen verleden te doen kennen. Voor Kalma was de (Friese) geschiedenis in de eerste plaats 'de bezielende kracht in leven en strijd'. Zijn in 1935 verschenen *Skiednis fan Fryslân* zou daarom een vormende en stimulerende functie moeten krijgen in de politieke en culturele actie voor Friesland en de Friese taal. Het Friese volk en het Friese land nemen in zijn Friese geschiedschrijving een centrale plaats in, zo verduidelijkt hij in het voorwoord bij de tweede druk (uit 1944). 'De geschiedenis van een volk is op zijn innigst verbonden met het land waar hij woont'. Kalma verbond het materiële bestaan van de mens met de natuur rondom hem; deze vormde diens geestelijk leven. Het Friese volk was verbonden en gevormd door de strijd tegen het water. De beheersing van het water, het bewaken van het land en de dijken, en het bewerken van de zware klei hadden het Friese volksbestaan bepaald. 'Het is alsof Friesland door mensenhanden gedwongen moest worden op zijn

plaats te blijven'. Veehouderij, akkerbouw, visserij en scheepvaart waren de middelen van bestaan van de Friezen.

Friese vrijheid

In Friesland bestond naar zijn mening die innige band tussen volk en grond vanaf de oudste tijden, en die band was er nog steeds. Juist omdat het Friese volk (in tegenstelling tot andere volkeren) al vele, vele eeuwen op dezelfde plaats woonde. Als Germaans volk woonden de Friezen reeds aan de kusten van de Noordzee en ze deden dat in het Interbellum nog steeds. Het is hier, dat de legendarische 'Friese vrijheid' opnieuw naar voren komt. De herinnering aan het roemruchte verleden was in de historische traditie van Friesland flink gekoesterd. Het thema kwam bij Joast Halbertsma sterk naar voren; het vormde tevens de grondslag van Kalma's denken. Aan die Friese vrijheid uit het verre verleden wordt door hem de hele geschiedenis van dat gewest bij voortduring gespiegeld. De 'echte' Friese cultuur uit dat verre verleden was onderhuids en bedekt in de plattelandscultuur blijven leven.

Douwe Kalma geeft vanuit de tot dan verschenen literatuur een kritische en beeldende visie op de Friese vrijheid. Hij constateert dat de kroniekschrijvers de Friese vrijheid, opgevat als een zelfbesturend Fries volk, moesten verbinden

met de grote gebeurtenissen uit de Europese geschiedenis. Die lieten voor een dergelijke vrijheid geen ruimte en ze wisten die verbinding niet te maken. Ze zagen niet dat er nog een andere wereld in de nieuwe bestond, 'zo gaaf en zo sterk dat de vorm van het nieuwere daardoor werd verbroken'. Dus schreven ze, dat Karel de Grote zelf de Friezen hun vrijheid had teruggegeven. Ze maakten zo de overlevering tot historisch feit.

Trekharmonica

Hoewel hij dus aan de ene kant aantoonde dat het Karelsprivilege een mythe is, kan Kalma in zijn eigen werk eigenlijk niet zonder die Friese vrijheid. Wat zou er anders overblijven van het roemruchte Friese verleden dat hij wilde schetsen? E.H. Waterbolk vergeleek ooit het gebied dat men Friesland noemt, met een trekharmonica, dat dan weer groter dan weer kleiner was, variërend naar de tijd waarover men spreekt. Met dat geografisch begrip Friesland kon Douwe Kalma vanzelfsprekend niet uit de voeten: daar was immers niets Fries-eigens aan. Hij vond de oplossing door het Friese volk tot uitgangspunt te kiezen. Maar ook daar blijft het probleem van de trekharmonica, vooral in het vroege verleden. Men kan zich afvragen: waren het zelfs wel Friezen die hier vroeger woonden? Douwe Kalma onderkende dat probleem overigens ook weer vanuit de bronnen: 'Wij zullen nooit weten onder welke omstandigheden juist de Friezen in het land kwamen dat hun naam zou dragen, noch wat hen naar dat land geeft gevoerd.'

Uiterlijk en innerlijk vrij

Van die aldus tot Friezen gedoopte bewoners van het oude Friesland weten

Scene uit 'Kening Aldgillis' van Douwe Kalma, uitgevoerd op 15 mei 1921 (FLMD)



we nog steeds weinig af en in de tijd van Douwe Kalma was dat beslist nog minder. 'De geschiedschrijvers zwijgen, oudheidkundige vondsten geven niet genoeg zekerheid, taalonderzoek leidt alleen tot enkele heel algemene conclusies', constateert Douwe Kalma. Maar met de lenigheid zijn pen eigen weet hij via vele indirecte redeneringen ('Voor de Friezen is het vanzelfsprekend dat...') het geestelijk beeld van dat Friese volk uit die tijd te reconstrueren. 'Ook zal zullen wij er nooit alles over weten, iets willen wij toch kennen van het wezen van ons volk.' Centraal daarin staat de Friese vrijheid, vooral opgevat als de vrijheid der Friezen. Rond 1200 golden alle Friezen als vrij, schrijft Kalma, de onvrije standen waren verdwenen. Die 'uiterlijke' vrijheid van de Friezen was sterk verweven met een 'innerlijke' vrijheid. Lijfelijke onvrijheid verdroeg zich netzomin met het Friese karakter als lijfstraffen. De uiterlijke vrijheid stond bij de Germaanse Fries hoog in het vaandel, maar ook innerlijk voelde hij zich vrij.

Vreemde schijncultuur

De teloorgang van de Friese taal en het Fries-eigen karakter van de cultuur langs de Noordzeekusten begon met de komst van de hertog van Saksen. Sinds de late middeleeuwen waren vreemde invloeden, Frankische en Saksische, in Friesland sterk geweest en ze waren de Friezen op grote verliezen komen te staan. Maar de Saksers maakten definitief een eind van de Friese vrijheid. De volksmacht werd sterk teruggedrongen ten gunste van de landsheer; in de kanselarij van het nieuwe bewind was geen plaats meer voor de Friese taal. Deze ontwikkeling zette zich door in de tijd van de Republiek. De scheppende kracht van de Friese cultuur was niet langer het Friese volk, maar een bovenlaag. Deze cultuur drong vanwege de taalbarrière niet meer door tot de lagere standen en vervreemde van het Friese volk. Wat ontbrak was een bezieling van binnenuit, het ging volledig om 'Hollandse' import: een vlies van een vreemde schijncultuur bedekte sindsdien de autochtone Friese volkscultuur.

Tot leven wekken

De *Skiednis fen Fryslân* is dus in feite een verslag van de teloorgang van de betekenis van Friesland (beter: de Frieslanden), de Friese taal en de Fries-eigen cultuur. Sinds 1500 rustte immers op een grondslag van Fries volksleven een bovenlaag van een vreemde cultuur.

Maar er was hoop: met Gysbert Japicx en de Friese versjesmakerij kreeg het Friese volk in de achttiende eeuw weer weet van zijn Fries-zijn. In de negentiende eeuw ontstond nieuw Fries leven en een Friese beweging. En de Jong Friese Beweging van Kalma zelf zorgde voor een ommekeer in het Friese leven. Die wilde de Friese cultuur weer tot leven wekken op grond van het verleden, met een beroep op die Friese vrijheid. Juist omdat het verleden niet als afgedekt en de volkscultuur niet als verdwenen werd beschouwd. Waar elders de Germaanse tradities waren teruggedrongen, had Friesland daar immers, aldus Kalma, eeuwenlang aan weten vast te houden. De Friese vrijheid bestond nog, een innerlijke vrijheid, levend in de Friezen zelf. En als ze zich daar maar van bewust werden, ja dan

Nationaal-socialisme als wereldbeschouwing

De *Skiednis fen Fryslân* had Kalma, zo schreef hij, drie jaar lang bijna al zijn vrije uren gekost. In de marges van dat 'bijna' moeten echter de vele literaire, politieke en andere activiteiten zijn verricht, die hij in die jaren ook nog ondernam. Een interessante vraag is bijvoorbeeld hoe de door Kalma geventileerde historische inzichten zich verhielden tot diens politieke visie. Nu is dat laatste een beetje een probleem, omdat Kalma's politieke visie gedurende diens leven weinig consistentie vertoonde. We beperken ons daarom tot de jaren 1932-1935, toen hij zijn boek schreef. Begin 1932 had Kalma net kennis genomen van Rosenbergs *Mythos des 20. Jahrhunderts*, de ideologische bijbel van het nationaal-socialisme. Hij was er sterk van onder de indruk en schreef aan Fedde Schurer: 'Wij zien het nat.soc. nog teveel in het licht van de fascistten. Wat er achter staat is een Germaanse wereldbeschouwing. Ik durf zelfs te zeggen dat hun grondslag en die van ons in de Friese beweging dezelfde zijn; het verschil komt vanzelfsprekend op het punt dat zij de geschiedenis van Duitsland en wij die van Friesland voortzetten. Maar ik heb zelden in een beginselstrijd buiten Friesland zoveel van ons eigen streven terug gevonden'.

Opzettelijk barbarisme

Men moet uit Kalma's bewondering en fascinatie niet concluderen dat hij stante pede nationaal-socialist was geworden. Dat zou hij ook nooit worden. Maar in publikaties uit die jaren bespeurt men

zijn grote bewondering voor de 'ontzaglijke volksbeweging' die de nazi's in Duitsland tot stand brachten, en dat op basis van een benadrukken van de Germaanse grondslagen van het volks- en staatsleven in Duitsland. 'Die belangstelling hebben wij ook; wij zijn daar in Friesland steeds voor opgekomen', schrijft Kalma. Ook Kalma is van mening dat in het verleden te weinig weerstand is geboden aan de uit het zuiden oprukende cultuurstromen, waardoor de Germaanse volkeren vervreemd zijn van hun eigen grondslagen. Van de nazi-praktijken wilde hij al spoedig weinig weten: 'In plaats van Germaanse cultuur dreigt een opzettelijk barbarisme'.

Boek als spiegel

De *Skiednis fen Fryslân* is om vele redenen een merkwaardig boek. Allereerst, omdat naarmate de lezer verderop in het boek vordert, dus verderop in de Friese geschiedenis komt en het aantal bronnen over dat verleden toenemen, de tekst van Kalma beknopter en beknopter wordt. Het allervroegste verleden, waarover de minste bronnen zijn, kreeg dus de meeste aandacht. Daarnaast is opvallend hoe op (impliciete) wijze Kalma's politiek streven in het nu en diens beschrijving van het verleden gemengd zijn. Het boek wil voor de Friezen een spiegel zijn en wijst voortdurend naar de 'mistroostige en verdrietige praktijk van onze geschiedenis, vooral naar het naargeestige deel, waarin verhaald wordt hoe Friesland zijn vrijheid verloor'. Het verlies van die vrijheid moest paradoxaal genoeg de wederopstanding van de Friezen als het oudste Germaanse volk voeden. Het teloorgaan van het oude Friesland (van het Sincfal tot het Deense land), vanwege de onmacht om samen te werken, moest Friezen uit Nederland en Duitsland aansporen tot een inter-Friese samenwerking. Onder het spinrag ging nog steeds de Friese vrijheid verborgen. Sneeuw witte was door de prins gekust en stond op het punt van ontwaken. Als de Friezen zich maar van hun eigen identiteit bewust waren, kon de autochtone volkscultuur snel worden ontdaan van het dekkleed, waaronder het door een Frankische, Saksische en Hollandse bovenlaag eeuwenlang was toegedeekt.

Wetenschappelijke duizendpoot

Europees historicus Wim Blockmans

Hans Mol

Willem Pieter Blockmans, de man die op het congres van 3 tot 5 juni de eerste publiekslezing zal verzorgen onder de titel 'Van private naar publieke macht in Friesland en elders in Europa, vijftiende-zeestiende eeuw', kan het beste getypeerd worden als een Europees historicus. Als er één Nederlandse mediëvist - we annexeren deze Vlaming voor het gemak maar als Nederlander - recht heeft op die titel, dan is hij het wel.

Daarbij weegt niet zozeer het aantal organisatorische functies dat hij sinds het midden van de jaren zeventig in allerlei toonaangevende Europese historische comité's en commissies bekleedt, al is zijn erelijst op dit terrein beslist indrukwekkend. Zo was hij, om maar eens iets te noemen, van 1975 tot 1985 vice-president van de 'International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions' en dirigeerde hij van 1987 tot 1992 het onderzoeksprogramma 'Origins of the Modern State in Europe' van de European Science Foundation. Een voorlopige bekroning van deze Europese carrière vormde zijn benoeming tot lid van de Academia Europaea twee jaar geleden.

Kwantiteit en kwaliteit

Dergelijke eervolle functies en lidmaatschappen verwerft men uiteraard niet alleen op grond van organisatievermogen en talenkennis. Wat telt, zijn Blockmans' publicaties, waarvan het totaal inmiddels op een paar honderd geschat mag worden. Toen het *Historisch Nieuwsblad* enkele jaren geleden met een top vijftig van de meest produktieve Nederlandse historici uitkwam, bleek Blockmans daar wonderlijk genoeg niet op voor te komen, omdat mediëvisten niet mee geteld werden. Op de alternatieve historische hitlijst, die na klachten van deze en gene was aangepast, stond onze spreker, voorzover ik me kan herinneren, echter op de tweede plaats. Nu is kwantiteit nog wel iets anders dan kwaliteit, maar ook wat dat laatste betreft staat Blockmans reeds lang in hoog aanzien.

Vuistdik

Wim Blockmans komt uit een historisch nest. Vader Frans, die archivaris was van Gent en Antwerpen maakte naam met gedegen studies over de geschiedenis

van Vlaamse en Brabantse steden. Geboren in Antwerpen in 1945 was Wim aanvankelijk van plan zich op de klasieke archeologie toe te leggen. Hij koos tijdens zijn studie te Gent in de jaren 1962-1966 echter toch voor de middeleeuwse geschiedenis. De Gentse Historische School had toen een grote naam, die ze ontleende aan beroemdheden als Pirenne en Ganshof. Bovenal stond de middeleeuwse opleiding er bekend om het vakmanschap dat er werd overgedragen. Het vuistdikke proefschrift van Blockmans, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van de Middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506)*, dat hij in 1973 cum laude verdedigde, draagt er de sporen van. Het is een op een enorme massa bronnenmateriaal gebaseerde degelijke studie over de ontwikkeling van de representatieve instellingen in een van de meest verstedelijkte en economisch voorrijke gebieden van het toenmalige Europa. Daarmee is het meteen ook een boek geworden over een belangrijk aspect van de ontstaansgeschiedenis van de moderne staat.

Snelle carrière

Zijn dissertatie verschafte hem een stevig fundament voor een vlotte wetenschappelijke loopbaan. Vrij spoedig na zijn promotie kreeg hij een aanstelling als wetenschappelijk medewerker aan de toen nieuwe Erasmus-universiteit van Rotterdam. Omdat daar niet de oude scheidslijn tussen middeleeuwse en nieuwe geschiedenis werd gehanteerd, kon hij zich er zonder bezwaar bezighouden met het doortrekken van lijnen tussen de late middeleeuwen en de moderne tijd. In 1980 werd hij tot hoogleraar in Rotterdam benoemd met een leeropdracht in de sociale en politieke geschiedenis van de pre-industriële samenleving. Toen in 1987



Wim Blockmans

de ooit door Huizinga bezette leerstoel middeleeuwse geschiedenis in Leiden vrijkwam na het overlijden van H.P.H. Jansen, verhuisde hij echter naar 's Lands oudste universiteit. Ook daar ontplooid en ontplooit hij een veelheid van activiteiten. Vermeldenswaard zijn het lidmaatschap sinds 1990 van de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen (KNAW) en het voorzitterschap van de onderzoeksschool Mediëvistiek.

Populair-wetenschappelijk

Charmant en diplomatiek in de omgang, is hij niet alleen geleerde maar toont hij zich ook wat de Duitsers zo pregnant een 'Macher' noemen, een entrepreneur in de historische wetenschap, die veel geld voor tal van onderzoeksprojecten weet te vergaren, in Nederland, België en de rest van Europa. Verder schaamt hij zich er niet voor zijn vak en visie te populariseren. Blockmans is dan nog wel geen Van Os, maar was een aantal jaar geleden niettemin vaak op televisie te zien in een fraaie serie over de geschiedenis van de Bourgondiërs. Tot slot is is hij actief als hoofdredakteur van een aantal overzichtswerken met betrekking tot de Europese geschiedenis.

Brede belangstelling

Blockmans heeft na zijn dissertatie het thema van de staatsvorming nooit verlaten. Hij ondernam studies op het gebied van de sociale geschiedenis, toonde zich geïnteresseerd in de Bourgondische cultuur, moderne oorlogvoering, corruptie en zelfs in de ontwikkeling van het waterschapswezen, maar bleef altijd verder studeren op machtsvraagstukken en besluitvormingsprocessen in zowel het laat-middeleeuwse als het vroeg-moderne Europa. Men kan geen bundel naslaan op het terrein van de Europese staats- en 'Verfassungs'-geschiedenis of er komt een stuk van hem in voor. Een erudiete neerslag van zijn studies op dit terrein vindt men in twee recente, mede door hem geredigeerde overzichtswerken: de een in samenwerking met de bekende Amerikaanse historicus Charles Tilly: *Cities and the Rise of States in Europe, A.D. 1000-1800* (Boulder/San Francisco 1994); de ander met de Franse grootheid Jean Philippe Genet:

The Origins of the Modern State in Europe, 13th-18th centuries (Oxford 1995).

Albrecht en de Nederlanden

Wat mogen we nu met betrekking tot de geschiedenis van de vroege Friese staatsvorming van hem verwachten?

Laten we eerst vaststellen dat Blockmans niet geheel onbekend is met Albrecht van Saksen en de voorgeschiedenis van 1498. Van zijn hand vindt men in het Belgische *Nationaal Biografisch Woordenboek* (dl. 5, Brussel 1972, kol. 13-22) een informatief lemma over de Saksische hertog, die als bijnamen 'de dappere' en 'der Beherzte' kreeg.

Dat hij Albrecht kent, is ook wel logisch. Als stadhouder-generaal van Maximiliaan was Albrecht immers meer dan tien jaar lang actief in Vlaanderen, Brabant en de rest van de Bourgondische Nederlanden, op militair en staatkundig-administratief terrein, juist op het eind van de periode die Blockmans in zijn proefschrift bestrijkt.

Internationaal perspectief

Zo moet Blockmans in staat zijn Albrechts ambities met betrekking tot Friesland in een helder Europees perspectief te plaatsen. Daarbij valt aan te nemen dat hij tevens oog heeft voor het karakter van de samenleving die met Albrechts komst in Friesland verloren ging. Blockmans heeft namelijk een paar interessante studies over het vetewezen geschreven, zowel op het theoretische als het empirisch-evenementiële vlak. Bekend en pakkend is zijn boek over *Een middeleeuwse vendetta: Gent 1300* (Gent 1987). Verder kan hier gewezen worden op zijn heldere inleiding op de bundel *Bloedwraak, partijstrijd en pacificatie in laat-middeleeuws Holland* (Hilversum 1990) onder de titel 'Vete, partijstrijd en staatsmacht. Een vergelijking (met de nadruk op Vlaanderen)'. Als er dus één mediëvist is, die met gezag de Friese ontwikkeling van vetemaatschappij naar centraal geleide staat in een breed internationaal perspectief kan plaatsen, dan is het Wim Blockmans wel.

De historicus Van Deursen

Wiebe Bergsma

'Wij zijn als water, dat op de aarde uitgegoten en niet verzameld wordt'. Met deze sombere, maar mooie zin opent Van Deursen zijn jongste bundel *In gemeenschap met de tijd* (Amsterdam 1997). Het is niet alleen het motto voor deze bundel maar ook voor zijn oeuvre: 'Geschiedenis is definitief voorbij, als water dat niet verzameld werd. Toch willen we het verleden vasthouden en bewaren, om niet alleen met de wijze mannen en vrouwen van vroeger te verkeren, maar ook met de velen die in wijsheid tekortschoten'.

Vertrouwdheid

Deze zinnen typeren het proza van Van Deursen (Groningen 1931), oud-hoogleraar Nieuwe Geschiedenis van de Vrije Universiteit te Amsterdam: helder, pittig en doorgaans zeer geestig. Van Deursen is de auteur van een omvangrijk en imponerend oeuvre. Hij studeerde geschiedenis in Groningen en promoveerde in 1960 bij P.J. van Winter op een Franstalig proefschrift over de economische gevolgen van de herroeping van het Edict van Nantes (1685). Na eerst een functie te hebben vervuld aan het Bureau van de Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis werd hij in 1967 eerst lector en later hoogleeraar aan de Vrije Universiteit. Als uitgever van enkele jaren van de resoluties van de Staten-Generaal kreeg Van

Deursen een grote vertrouwdheid met de bestuurlijke instellingen van de Republiek. Die kennis vinden we terug in zijn sindsdien gepubliceerde werk. De historicus Van Deursen publiceerde na zijn proefschrift behalve de hiervoor genoemde bronnenuitgaven, vele artikelen, waaronder meer cultuurkritische verhandelingen en drie grote studies.

Gewone Hollanders

In 1974 verscheen *Bavieren en Slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldebarnevelt*. Op basis van onder meer klassicale en kerkenraadsarchieven schetst Van Deursen een beeld van de organisatie van de gereformeerde kerk omstreeks 1600, het geloof van de kerkangangers en de strijd tussen de remonstranten (bavieren) en de contra-remon-

stranten (slijkgeuzen). De auteur zelf beschouwt deze studie als zijn belangrijkste bijdrage aan de wetenschap der geschiedenis. Ik zal hem hierin niet tegenspreken. Als een bijproduct van deze studie verscheen in 1991 *Mensen van klein vermogen*, in het Engels verschenen bij Cambridge University Press. In dit boek beschrijft de auteur het leven van gewone Hollanders - het kopergeld genoemd - in de Gouden Eeuw, gebaseerd op uitgebreid bronnenonderzoek. De auteur liet zich eens in een gesprek met mij ontvallen dat hij dit zijn slechtste boek vond. Van Deursens derde monografie is gewijd aan het in Hollands Noorderkwartier gelegen dorp Graft: *Een dorp in de polder*, waarin ook het leven van de dorpingen centraal staat.

Gewestelijke geschiedenis

Van Deursen heeft ook gepubliceerd over enkele andere gewesten. Zijn bijdrage over de zestiende eeuw in de *Geschiedenis van Drenthe* (1985), wordt door sommige historici als het hoogtepunt in dit handboek beschouwd. Oppervlakkig gezien lijkt het alsof Van Deursen op eenvoudige wijze de

bronnen navertelt, maar wie goed leest komt onder de indruk van de analytische vermogens en de oordeelskracht van de auteur. Een juweel vind ik ook Van Deursens bijdrage aan de *Geschiedenis van Groningen* (1976) over de cultuur in Stad en Lande in de vroeg-moderne tijd, getiteld 'Cultuur in het isolement'. De kwalificatie juweel acht ik wel terecht, want welke historicus zou niet de volgende zinnen op zijn eigen conto willen hebben geschreven? 'Het slijtproces [in de achttiende-eeuwse Ommelander cultuur] is wel enigszins te volgen in het persoonlijk leven van een van die regenten, Michiel van Bolhuis, over wie we goed zijn ingelicht, omdat in zijn archief veel papieren bewaard zijn van het soort dat de meeste families liever weggooien. Uit zijn studentenjaren is er nog een uitgebreide correspondentie met zijn vriend Piet Muntinghe, alles in 'dichtmaatige brieven'. Met citeren moet ik zuinig zijn, want de redactie zal niet wensen dat dit boek in België verboden wordt, en de heren zochten hun kracht nogal in het obscene, vooral de latere drost van Westerwolde'.

Inzicht in Bekker

Ik kom er graag voor uit dat ik - reeds als jong student - een bewonderaar van de historicus Van Deursen ben. Zijn oeuvre is een zeldzame combinatie van vakmanschap, analytisch vernuft en stilistisch meesterschap. Ik geef hiervan nog een voorbeeld. In een recent handboek over de Nederlandse geschiedenis heeft Van Deursen de Republiek behandeld. In enkele alinea's behandelt de auteur de bekende Friese dominee Balthasar Bekker, dit jaar driehonderd jaar geleden gestorven. Nu heb ik mijzelf ook een jaar intensief verdiept in het leven en werk van Bekker. En wat zie ik? Van Deursen heeft zich bij mijn weten nimmer intensief met deze bestrijder van het duivelgeloof beziggehouden. Toch geven die alinea's meer inzicht in Bekker dan de hele historiografie over deze Friese predikant! Van Deursen heeft zich al eens eerder bewogen op het gebied van de Friese geschiedenis. Hij schreef enkele jaren geleden een artikel over de gereformeerde kerk in St. Annaparochie. Ook deze exercitie van de Groninger Van Deursen in Friesland verleden maakt mij nieuwsgierig naar de lezing van deze historicus op het juni-congres in Leeuwarden.

Prof. dr Jan de Vries

Van boeren, boedelbeschrijvingen en trekschuiten*

Yme Kuiper

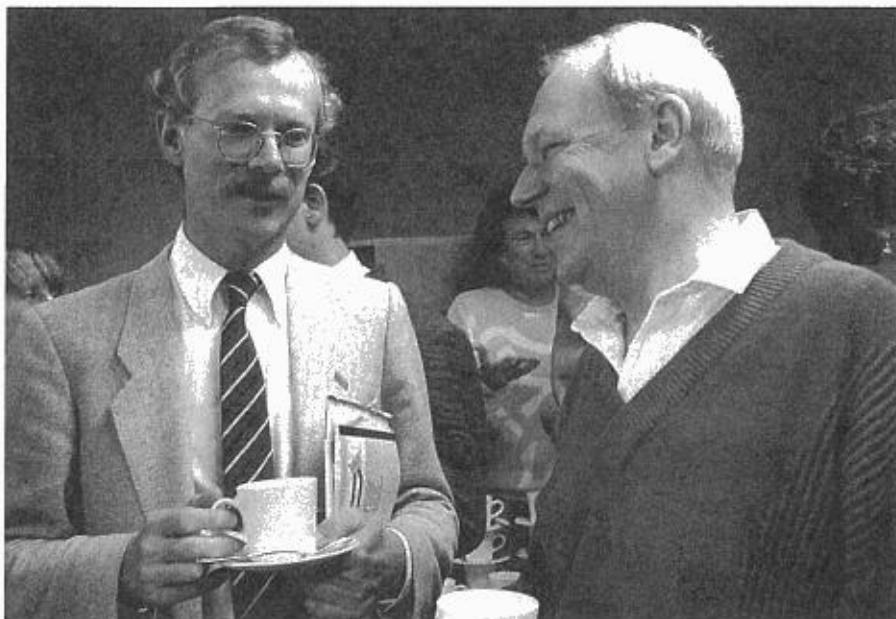
'Ik ben in 1943 in Duivendrecht geboren. Direct na de oorlog emigreerden mijn ouders naar de Verenigde Staten. Omdat ik al mijn onderwijs in Amerika kreeg heb ik de Nederlandse taal pas later weer kunnen aanleren. Dat gebeurde toen ik me op de universiteiten van Columbia en Yale intensief ging bezighouden met onderwerpen uit de Nederlandse geschiedenis.'

Aan het woord is prof. dr Jan de Vries, hoogleraar in de economische geschiedenis van Europa aan de Universiteit van Californië te Berkeley. Jan de Vries, niet te verwarren met zijn naamgenoot en collega prof. dr Johan de Vries (auteur van de gezaghebbende studie *De economische achteruitgang van de Republiek in de achttiende eeuw*), geldt in vakkringen als één van de belangrijkste onderzoekers ter wereld op het terrein van de economische geschiedenis. Rond zijn dertigste publiceerde hij *The Dutch Rural Economy in the Golden Age*, waarop hij vier jaar eerder was gepromoveerd aan de Universiteit van Yale. 'Ik ben overigens niet direct begonnen met de geschiedenisstudie. Aanvankelijk ging mijn belangstelling uit naar politiekologie. Later kreeg ik interesse voor economie en voor de Amerikaanse geschiedenis. Juist het laatste zette mij op het spoor van de economische geschiedenis. Mijn leermeester William Parker

bracht mij in contact met de New Economic History, dat wil zeggen met de theoretisch-economische en kwantificerende benadering in de geschiedwetenschap. Vooral de economische geschiedenis van Europa begon mij vanaf toen te intrigeren. Wat lag meer voor de hand dan juist Nederland als onderzoeksterrein te kiezen.'

Moderne boerenbehoeften

Met *The Dutch Rural Economy* was De Vries' faam onmiddellijk gevestigd, want het boek bracht een verrassende these: de bekende bloei van handel en nijverheid in de Gouden Eeuw, met name in het verstedelijkte Holland, zou absoluut onmogelijk zijn geweest zonder de groei en bloei van de landbouw en de symbiose tussen de agrarische en de stedelijke economie in de vruchtbare kleistreken van het noorden, westen en zuidwesten van de Republiek. Een jaar later, in 1975, publiceerde Jan de Vries



Jan de Vries (links) in gesprek met zijn vakbroeder Ad van der Woude

een, onlangs in het Nederlands vertaald, artikel waaruit blijkt hoe belangrijk veranderende consumptiepatronen onder Friese boeren waren voor de economische (en sociale) structuur van het gewest tussen 1550 en 1750. Jan de Vries zelf: 'Waarom gingen de Friese boeren nog meer voor de markt produceren dan ze daarvoor al deden? Was dat noodgedwongen - bijvoorbeeld om belastingen te kunnen betalen - of werd het vrijwillig gedaan om elders geproduceerde goederen te kunnen kopen? Wat bleek was dat de trend naar specialisatie zich sterk doorzette in deze twee eeuwen en dat er een steeds sterkere invloed van stedelijke cultuur op het platteland kwam.' Als belangrijkste bronnen voor zijn onderzoek gebruikte De Vries in totaal 512 boedelinventarissen - ontleend aan de weesboeken van de grietenijen Leeuwarderadeel, Hennaarderadeel, Barradeel, Idaarderadeel en Ooststellingwerf - en de Quotisatiekohieren van 1749. Zijn analyse laat zien dat niet alleen veranderingen aan de kant van aanbod en productie, maar juist die op het vlak van consumptie en -vraag belangrijke gevolgen hebben voor een (boeren)samenleving en haar economie. Bekend is het beeld van de boer in de wereldgeschiedenis als een nogal traditioneel ingestelde producent en consument die toch het liefst 'de markt op afstand houdt', om de Amerikaanse antropoloog Robert Redfield aan te halen. Volgens de marxistische historicus Eric Hobsbawm vormden de rijkere Franse boeren van de negentiende eeuw geen aantrekkelijke afzetmarkt voor de fabrikanten van massaproducten omdat hun behoeften slechts traditioneel waren. Een plotselinge stijging van hun inkomen 'geven zij vooral uit aan meer vee, of meer van hetzelfde, dan wel aan nieuwe gebouwen, of ze verspillen het gewoon aan gargantueske bruiloften, begrafenissen of andere feesten'.

Kostbare inventaris

De agrarische economie van Friesland vanaf de zestiende eeuw (minus die van de Wouden!) bewijst, zo meent Jan de Vries, het ongelijk van Redfield en Hobsbawm. Tot aan het laatste kwart van de zeventiende eeuw steeg het besteedbaar inkomen van de Friese boeren, tot circa 1750 gevolgd door een forse daling. Terwijl de zuivelprijzen daalden, bleven de pachten op hetzelfde niveau en stegen de belastingen zelfs nog enigszins. Interessant is nu te zien dat de boerenconsumptie in de twee

eeuwen tussen 1550 en 1750 een, zeggd, autonome koers volgde ten opzichte van het reële, aanvankelijk stijgende, maar vervolgens dalende boereninkomen. Men bleef namelijk begerig naar bepaalde nieuwe materiële goederen. Zonder technische revolutie en in een vrij stabiele sociale context deden zich dus wezenlijke veranderingen voor in de Friese boerencultuur. Zo veranderden gebouwen en gereedschap: boederijen kregen schuren en pannendaken, kaasketels werden vergroot en de karnmolen maakte zijn opgang. Opvallend was verder dat, met uitzondering van gordijn en schoorsteenkleed, bij kleding en beddegoed er geen sprake was van een spectaculaire toename of differentiatie; wat huisraad en luxegoederen betreft daarentegen wel. Er kwamen duurdere meubelen, zoals bijvoorbeeld kasten; aardewerk en porselein vervingen houten schalen en borden, terwijl de introductie van kopjes en schotels wijst op de groeiende populariteit van koffie- en theedrinken.

Al in de zeventiende eeuw groeide het aantal boerenwagens en in de volgende eeuw wilde iedere rijke boer een *chaise* (sjees). Ook verschenen er overal spiegels en klokken in het boerenhuis en steeg in de genoemde inventarissen het aantal zilveren en gouden voorwerpen, waaronder het bekende gouden oorijzer. Aangezien deze bron ook de schulden registreerde weten we dat de verscheidenheid aan crediteuren metertijd groter werd, wat wijst op voortschrijdende economische specialisatie.

Een goed leven

Volgens De Vries werd de ontwikkeling van de consumptie onder Friese boeren door dieper liggende oorzaken bepaald dan door prijs en inkomen alleen. Hoewel we die boeren niet meer kunnen vragen naar hun beweegredenen 'lijkt een culturele verklaring waarschijnlijk', zo schrijft hij en vervolgt met: 'We hebben eerder opgemerkt dat veel van de nieuwe verworvenheden een stedelijke cultuur representeren en langzaam zijn afgedaald van degenen die sociaal superieur waren (voor zover een Friese boer al iemand als superieur erkende) naar de boerenhuishoudens (...) Dit is, moeten we toegeven, puur speculatie maar het zou dwaas zijn te ontkennen dat de Friese boeren zoiets kenden als sociale aspiratie die de traditionele boerenverlangens naar land, vee en serviesgoed te boven ging. Neem bijvoorbeeld de vraag naar lin-

nengoed. Het is voor veel streken vastgesteld dat boeren veel waarde hechtten aan een grote voorraad linnengoed. De Friese boeren vormden op deze regel geen uitzondering, maar hun gestegen inkomen werd hieraan niet besteed. Zij hadden blijkbaar een ander idee van een goed leven gekregen.'

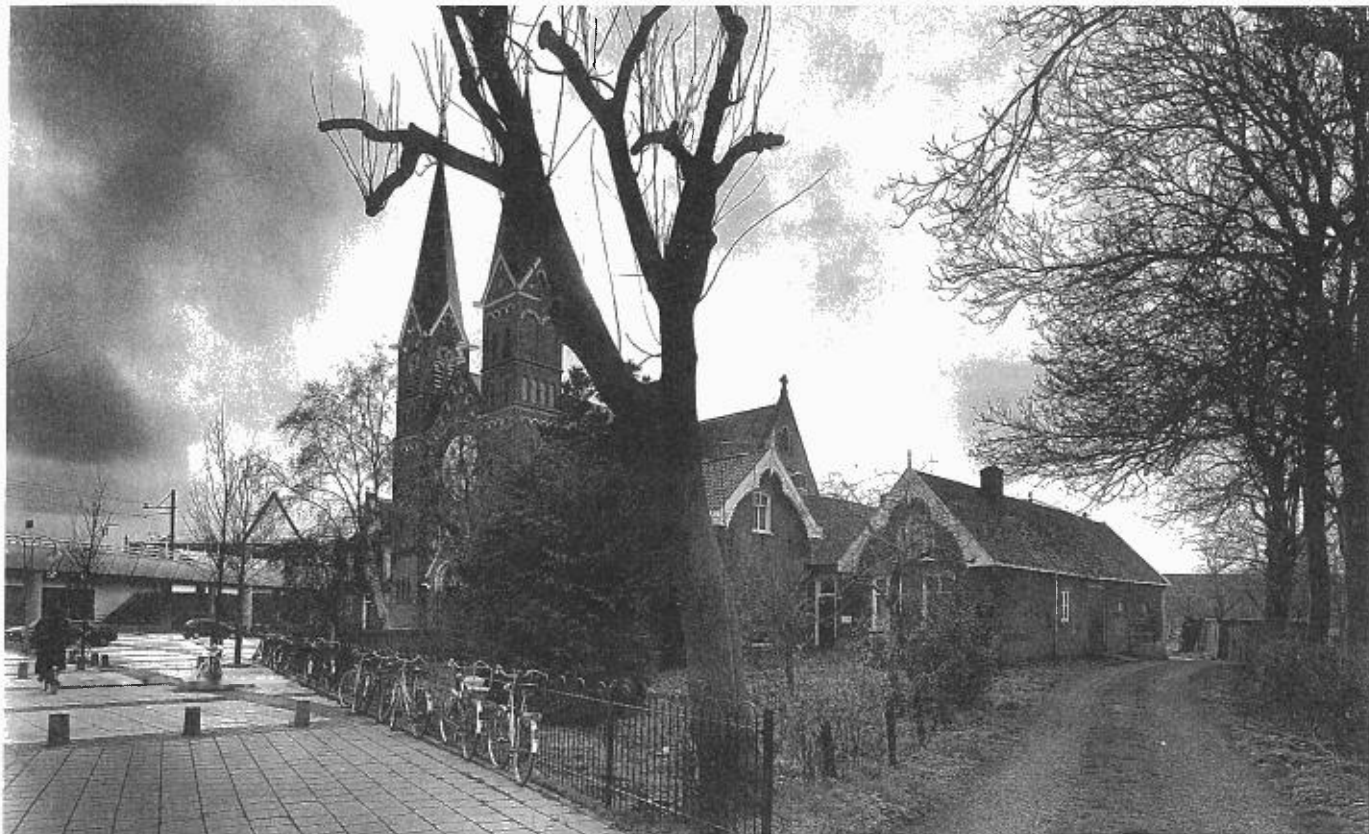
Falende economische organisatie

In 1976 publiceerde De Vries zijn tweede grote studie, *The Economy of Europe in an Age of Crisis, 1600-1750*. Volgens hem was deze alomvattende economische crisis vooral een conjunctureel verschijnsel. Monetaire en demografische oorzaken speelden een rol, maar doorslaggevend was het falen van de economische organisatie in de samenleving zelf, hoewel dit niet overal op dezelfde manier en op hetzelfde tijdstip gebeurde. 'Ik spreek niet over de noodzakelijke ineenstorting van de feodale maatschappij. Mijn analyse richt zich op de bestudering van onderwerpen als de buitenlandse handel, de structuur van de landbouw en die van transport en communicatie.'

De economisch historicus De Vries heeft in deze studie zeker ook oog voor kenmerkende sociale ontwikkelingen in dit tijdperk: een deel van de bourgeoisie nam aristocratische trekjes aan en participeerde in een agrarische economie, terwijl vele adellijke families betrokken raakten bij van oudsher burgerlijke, economische en financiële initiatieven. Maar de echte industriëlen, hoe schaars nog in de vroege achttiende eeuw, vinden we evenwel vooral onder 'the humblest and least wealthy bourgeois'.

Trekschuitkapitalisme

Twee jaar later verscheen al weer de volgende opzienbarende studie van deze bijzonder produktieve historicus. Een in het Gemeentearchief van Haarlem bewaard overzicht van de opbrengst voor de stad van het trekschuitverkeer met Amsterdam had hem al vele jaren eerder op de gedachte gebracht een studie te maken over de organisatie en economie van het personenverkeer over water in de Republiek gedurende de zeventiende en achttiende eeuw. *Barges and Capitalism* was de titel van het boek, dat als ondertitel *Passenger transportation in the Dutch Economy, 1632-1839* meekreeg. Ook Friesland komt in dit boek uitgebreid aan de orde. Daarvoor maakte De Vries dankbaar gebruik van archivalia uit de stedelijke



De oude kern van De Vries' geboortedorp Duivendrecht is vrijwel geheel opgeslokt door de expansie van Groot-Amsterdam (foto: Wim Ruigrok/De Volkskrant)

archieven van Bolsward, Dokkum, Harlingen, Leeuwarden, Sneek, Stavoren, Workum en uit het Ryksargyf te Leeuwarden. Het gaat in dit boek om ingenuïze analyses van veel cijfermateriaal. De liefhebber van het historisch verhaal zal bij lezing ervan ongetwijfeld wel eens verzuchten dat Van Deursen's *Een dorp in de polder. Graft in de zeventiende eeuw* minder inspanning kost. Dat neemt niet weg dat ook het trekschuit-kapitalisme (met zijn grote investeringen in het graven en onderhoud van kanalen, zijn 'time management' rond vertrek en aankomst van schuiten en zijn massale karakter) alweer een wonderbaarlijk modern trekje was van de Republiek.

Hoge productiviteit

Gevraagd naar zijn hoge productiviteit antwoordde De Vries laconiek: 'Ik vind het nogal moeilijk artikelen of boeken te schrijven. Ik schrijf namelijk helemaal niet snel of gemakkelijk. Daar staat tegenover dat ik altijd onder gunstige omstandigheden heb kunnen werken. De universiteiten waaraan ik verbonden was of nog ben stelden mij in de gelegenheid onderzoek te doen in Nederland. Verder ben ik nu enige malen gast geweest bij het NIAS (Netherlands Institute for Advanced Studies) te Wassenaar waar ik kon werken aan mijn publicaties. Dat ik meer boeken kon schrijven dan anderen heeft wellicht ook te maken met het feit dat ik wat minder onderwijsverplichtingen heb

en niet opgescheept zit met administratieve rompslomp.'

Het belangrijkste werk van Jan de Vries uit de jaren tachtig is ongetwijfeld zijn in 1984 verschenen *European Urbanization, 1500-1800*. Ruim tien jaar daarna, in 1995, verscheen het dadelijk als standaardwerk geprezen, bijna 900 pagina's dikke boek over de Nederlandse economische geschiedenis van de vroeg-moderne tijd: *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei*. Als co-auteur trad hier op A.M. van der Woude, hoogleraar aan de Landbouwwuniversiteit van Wageningen. Hun doel was een synthetische studie te schrijven over de sleutelrol van de Republiek bij de vroegste manifestatie van moderne economische groei in de wereldgeschiedenis. Gezien de reacties uit vakkringen is het duo daar in grote lijnen heel goed in geslaagd.

Groeïende symbiose

Vroegere historici, zowel Nederlandse als buitenlandse, bestempelden de (economie van de) Republiek als 'vroeg-modern' of als heel 'uitzonderlijk'. Jan de Vries denkt daar anders over: 'In de jaren waarin ik aan dit boek heb gewerkt, ben ik versterkt in de gedachte dat Nederland niet zozeer een afwijkende geschiedenis heeft beleefd, maar dat haar geschiedenis gevangen is geraakt binnen niet-deugende modellen.'

Uit het boek blijkt eveneens hoezeer De Vries en Van der Woude beïnvloed zijn door de Franse Annales-traditie met

haar nadruk op zaken van continuïteit en stabiliteit bij lange termijn-ontwikkelingen en door de 'New Economic History', waarbinnen de hoofdaandacht uitgaat naar economische keuzes, groei en dynamiek. Naast een samenvatting van vrijwel alle relevante economisch-historische literatuur over de Republiek (inclusief zijn voor- en nageschiedenis) komen de auteurs met hun eigen systematische kwantificering en tenslotte ook nog, in de laatste 250 pagina's, met hun doorwrochte analyses. Zo blijkt onder andere dat er in de rijkere delen van de Republiek veeleer sprake was van een groeiende symbiose tussen stad en platteland, dan van tegenstelling of onderwerping. Zelfs Friesland, waar op politiek-bestuurlijk vlak toch het platteland (oftewel zijn grietmannenelite) de steden de baas was, past volgens de auteurs zeker nog binnen dit algemene beeld: 'Steden en dorpen verkeerden in een soort hiërarchische verhouding, waarbij de onderschikking in het systeem niet duidt op machtsrelaties en onvrijwillige afhankelijkheid, maar op een functionele samenhang in economisch, sociaal en verzorgend verband. (...) Hoe groter en uiteenlopendere scala van goederen op het platteland te koop was en hoe meer de stad voor de consument dus voornamelijk de markt voor gespecialiseerde produkten werd, des te stadser is het karakter van het platteland geweest en zal de zelfverzorging zijn gedaald.'

"It Fryslân fan"

Zesdelige tv serie over het veranderde Friese platteland

Geart de Vries

Hoe moeten we aankijken tegen de veranderingen die zich de afgelopen decennia hebben voltrokken op het Friese platteland? Heel wat Friese en niet-Friese onderzoekers hebben er studie van gemaakt en zo verschenen er in de loop der jaren lijvige rapporten en boekwerken. Geen boek heeft echter het veranderende Friese platteland zo sterk onder de aandacht van een breed publiek gebracht dan de bestseller van journalist-schrijver Geert Mak: *Hoe God verdween uit Jorwerd*.

Mak's beschrijving van wat hij noemt de geruisloze revolutie in een dorp in de Friese greidhoek stond maandenlang in de top tien van best verkochte boeken. Het boek leidde tot een ware Jorwerd hype: bedevaartgangers trokken op stille zondagmiddagen naar het gehucht en de landelijke media deden hier dan weer verslag van. Hoogtepunt van dit alles was natuurlijk de afsluiting van de nationale Boekenweek met 'It Boekebal fan Jorwert' op zaterdag 21 maart jl. Behalve de schrijvers van het Boekenweekgeschenk en het Boekenweekessay - Arnold Grunberg en Geert Mak - waren in het Café Het Wapen van Baarderadeel onder anderen Remco Campert en Jan Mulder aanwezig. Het optreden van dit Amsterdamse duo hing

aan een zijden draad, want de heren verdwaalden tijdens hun zoektocht naar Jorwerd in het duister van het Friese platteland.

Onbevangen blik

Wie het boek heeft gelezen weet dat Geert Mak naar de cultuuromslag in 'zijn' dorp keek met de ogen van een buitenstaander. Hij beschreef de veranderingen op de boerenbedrijven en de halvering ervan in aantal; de uittocht van het platteland; hoe de dorpsmiddenstand en de ambachtelijke bedrijven hun neergang beleefden en hoe de import kwam. Hij beschreef hoe een manier van leven, die al honderden jaren oud was, ten einde liep en hoe er een nieuwe, moder-

nere plattelandssamenleving voor in de plaats kwam.

Mak is bekend met Friesland: hij groeide hier op en Friesland bleef hem vertrouwd ook na zijn studie en zijn werk als journalist in Amsterdam. Maar zoals hij in verschillende interviews benadrukte: als hij hier altijd was blijven wonen had hij zijn Jorwerd-boek niet op de manier geschreven zoals hij dat nu heeft gedaan. Hij had dan nooit die onbevangen blik gehad die zijn observaties juist heel indringend maken. Zijn stelling is dan ook dat geen enkele Friese auteur 'Jorwerd' zó had kunnen schrijven, puur omdat hij of zij er te dicht boven op zit.

TV-portretten

Voor het maken van televisieprogramma's en documentaire films zou wel eens hetzelfde kunnen gelden. Toen de landelijke televisiepoot van *Omrop Fryslân* in samenwerking met de regisseur en oud-Lemster Pieter Verhoeff een idee ontwikkelde om iets te doen met filmmakers van buiten Friesland leek het ons een goede gedachte om

(vervolg van pagina 43)

Verbondenheid

Voelde Jan de Vries als Amerikaanse historicus van Nederlandse komaf juist bij dit boek over die befaamde Republiek ook een speciaal soort verbondenheid? 'Wat in het Engels 'national history' heet laat mij - met die onlosmakelijke nadruk op de nationale staat - koud. Hier heet het 'vaderlandse geschiedenis', een term die erg ouderwets klinkt en waaraan ook nationalisme kleeft. Daarom geef ik de voorkeur aan de Italiaanse uitdrukking *storia patria*. Wie de 'storia patria' van een land beschrijft is niet alleen met het verleden, maar ook met de toekomst van zijn land bezig."

Meer dan een verhaal

In de jaren tachtig en negentig is de belangstelling bij de professionele historici en het in geschiedenis geïnteres-

seerde lezerspubliek verschoven van de economische en sociale geschiedenis naar mentaliteitsgeschiedenis en cultuurgeschiedenis. Niet meer de historicus die veel telt, maar hij die boeiend vertelt kan in onze dagen op belangstelling van buiten het vak rekenen. Wat vindt Jan de Vries van de come-back van het verhaal in de geschiedwetenschap, van weer meer nadruk op mensen met hun aspiraties en emoties dan op structuren, conjuncturen en de seculaire trend? 'Het is ongetwijfeld waar dat in veel huidig historisch onderzoek een gestructureerde aanpak ontbreekt. Men doet maar wat, zo lijkt het soms wel. Het uiteindelijke product, zo wordt dan beweerd, is een soort schepping. De discussie over de kwaliteit van historisch onderzoek is dan veeleer een kwestie van iemand overtuigen door woorden dan een beoordeling geven van bijvoorbeeld het toetsen van een of andere hypothese. Nu heb ik op zich

geen enkel bezwaar tegen de idee dat het eindproduct van elk historisch onderzoek een verhalend karakter draagt. Maar achter dat verhaal moet een goed doordachte werkwijze, een probleem, een analyse schuilgaan. In de economische geschiedenis zijn bovendien begrippen en modellen onontbeerlijk. Zij maken het mogelijk wat te krijgen op de grote verscheidenheid van het menselijk bedrijf. Kortom, voor mij is geschiedschrijving nu eenmaal meer dan alleen een verhaal vertellen.'

* De hier geciteerde uitspraken van Jan de Vries werden ontleend aan een interview dat Yme Kuiper en Hotsjo Spanninga in 1983 met hem hielden voor *Groniek*. *Gronings Historisch Tijdschrift* (nr. 84, 20-23) en aan de rede die De Vries in 1995 te Amsterdam in het Amsterdamse Gemeentearchief hield bij de verschijning van *Nederland 1500-1815*.

voort te borduren op Mak's thema van het veranderende platteland. Natuurlijk hebben wij in onze documentaire programma's op het landelijke net de afgelopen jaren vaak genoeg aandacht besteed aan al die zaken die bij Mak naar voren komen. Maar het leek ons interessant om een aantal (relatieve) buitenstaanders te benaderen met de vraag hun eigen, onbevangen verhaal te vertellen over dat veranderende Friesland en daarmee over het veranderende platteland in het algemeen. Voor de duidelijkheid: het is absoluut niet de bedoeling om het boek 'Jorwerd' als zodanig te verfilmen, maar meer om een aantal TV-portretten te maken van een provincie die een overgangperiode doormaakt.

Zes maal veertig

De transformatie die zich de laatste decennia op allerlei terreinen in Friesland heeft voltrokken, zal voor filmmakers een uitdaging moeten vormen om op uiterst persoonlijke wijze verschillende aspecten van Friesland naar voren te brengen. Zonder de pretentie te hebben volledig te zijn wordt een aantal belangrijke onderdelen van het maatschappelijk leven aan de orde gesteld: landbouw, visserij, onderwijs, jeugd, recreatie, gezag, cultuur etc. Er is geprobeerd om de onderwerpen zoveel mogelijk geografisch over Friesland te spreiden. In totaal zijn er zes filmmakers/regisseurs benaderd. Ieder van hen zal uiteindelijk een film van zo'n veertig minuten moeten maken waarin die persoonlijke kijk op Friesland voorop staat, maar waarin toch ook duidelijk het gemeenschappelijke uitgangspunt doorklinkt. Veelal zal vanuit het bijzondere geprobeerd worden ook een beeld te geven van het meer algemene. Door een microscopie wordt als het ware de werkelijkheid bekeken; in de kleinere thema's worden de grotere veranderingen belicht.

Enthousiast

De regisseurs die zijn benaderd hebben een grote mate van affiniteit met het platteland in het algemeen of met Friesland in het bijzonder. De helft van hen is uit Friesland afkomstig, maar werkt al jaren vanuit de Randstad: Marijke Jongbloed, Hillie Molenaar en Pieter Verhoeff zijn 'hikke en tein' in Friesland. Voor de andere helft is Friesland grotendeels 'terra incognita'. Roel van Dalen, Jos de Putter en Frans Bromet hebben hier hooguit een vakantie doorgebracht, maar weten verder nagenoeg niets over deze provincie. Iedereen was

EEN PAAR dagen geleden zijn MU en ik weer eens ouderwets verdwaald. Het gebeurde in het donker in Friesland en het donker in Friesland is het donkerste donker dat ik in tijden heb gezien.

We moesten in J. zijn waar we geacht werden een bijdrage aan een boekenfeest te leveren. We hadden nog drie kwartier om op tijd te komen toen we in een wegrestaurant nabij Heerenveen informeerden hoe we in J. konden komen. J.? Men had er nog nooit van gehoord. (Later bleek dat het een kilometer of twintig verderop lag.) Maar men viste iemand uit de catacomben van het restaurant op van wie vermoed werd dat hij wel wist waar J. lag. Hij klonk zeker van zijn zaak toen hij zei dat we eerst naar Leeuwarden moesten, dan bij de rotonde verder richting Stiens en dat we er dan zo'n beetje waren. Opgewekt bemanden we de auto. We hadden nog ruim een half uur.

Een eind voorbij Stiens begonnen we te twijfelen. Het duurde te

lang. Maar die man had het gezegd, dus reden we door. Ook toen we steeds zekerder voelden dat we niet goed zaten reden we door. Fatalisme had ons nu in zijn greep. We passeerden het ene -um na het andere -werd. We waren al een half uur te laat toen we in Holwerd belandden. Daar kun je de veerboot naar Ameland nemen. Dat was niet de bedoeling.

Terug naar de buitenwijken van Leeuwarden. Daar waren alleen drie meisjes op straat die ook nooit van J. hadden gehoord en de indruk wekten het idee te hebben dat we op hun eer uit waren. Daarna verscheen er nog een pompbediende in ons leven. Latere berekeningen hebben aangetoond dat we toen op tien kilometer afstand van J. zaten, maar ook de pompbediende moest bekennen niet te weten waar J. was en zelfs of het was.

Zodat we moesten vaststellen dat sinds het boek van Geert Mak heel Nederland J. kent. Alleen de Friezen niet.

Remco Campert

(uit: De Volkskrant 23 maart 1998)

wel meteen bijzonder enthousiast over het project toen men daarover door de redactie werd benaderd. De afgelopen maanden hebben de zes regisseurs hun research gedaan voor de door hen te maken film. Om de lezer een globale indruk te geven van een en ander volstaan we hier met de omschrijving van de plannen van drie van hen.

Kijk in 'keuken'

Frans Bromet, bekend van onder meer de VPRO-serie 'Buren', wil de veranderingen van het platteland zichtbaar maken aan de hand van de verander(en)de rol van de politie. Hij heeft het voornemen een aantal dagen (en nachten) met de politie op pad te gaan. Door bezuinigingen van de overheid en reorganisaties zijn de plaatselijke politie-corpsen drastisch ingekrompen. Het gevolg is dat bijna geen dorp nog een eigen politiemann heeft en dat er vanuit een klein aantal centrale posten wordt gesurveilleerd. Behalve dat het volgen van een agent op zijn eindeloze dienstritten iets toont van de bijna onmogelijke taak die hij moet verrichten, geeft dit meerijden een unieke mogelijkheid om op natuurlijke wijze het veranderende platteland van Friesland tot in alle uithoeken te leren kennen. Filmer Roel van Dalen gaat de redacteuren van de *Nieuwe Doekumer Courant* een aantal weken volgen als chroniqueurs van hun tijd. Hoe staat

deze vissers tegenwoordig op de modernste schepen de zee, hetgeen de plattelandsjeugd hier weer nieuwe kansen op werk biedt.

Andere kijk

Het is de bedoeling dat de zes films komende herfst worden uitgezonden in de zendtijd van *Omrop Fryslân* op zondagmiddag op Nederland 1. Zij worden gemaakt met steun van de Stichting Fryslân 500 en het Stimuleringsfonds Nederlandse Culturele Omroepproducties. Tezamen, en elk op hun eigen wijze, kunnen deze films een bijdrage leveren aan de eigentijdse geschiedschrijving van Friesland. Toen we aan het project begonnen vergeleken we het wel eens met het beeldende kunstenaarsproject 'Salut au Monde' enkele jaren geleden. Een aantal buitenlandse landschapschilders, dat Friesland voorheen niet kende, voegde toen zijn ervaringen toe, aan die van een groot aantal Friese schilders uit de twintigste eeuw. Dankzij deze spannende confrontatie leerden de kunstenaars van over de grens ons met andere ogen te kijken naar het landschap dat we alle dagen om ons heen zien. Hopelijk is dat ook het resultaat van de zes geplande films: een wat andere kijk op lopende zaken in onze provincie dan we tot dusver gewend waren. . .!!!!

het er voor met de Friese noord-oosthoek en hoe legt de redactie van een locale krant de veranderingen vast, zijn vragen die in zijn film worden gesteld. Hier tussendoor probeert hij tot uiting te brengen hoe belangrijk zo'n lokale krant als nieuwsvoorziening voor de mensen tegenwoordig nog is. Marijke Jongbloed zal een portret maken van het vissersdorp Moddergat. Ze zet het historische verhaal van de teloorgegangene visserij af tegen de wereld van de moderne garnalenvissers. Vanuit Lauwersoog bevaren

Fryslân 500

Fryslân, staat en macht 1450-1650

Dit driedaags historisch congres zal van woensdag 3 tot en met vrijdag 5 juni a.s. worden gehouden in de Grote of Jacobijnerkerk en De Harmonie te Leeuwarden. Een twaalfstal sprekers zal ingaan op verschillende aspecten van de ontwikkeling van Friesland van een gefragmenteerd samenstel van regio's naar een souverain gewest, beheerst door adel, steden en stadhouders. Naast het twaalfstal inleidingen zal op de drie dagen door drie gerenommeerde geschiedwetenschappers, prof. dr W.P. Blockmans, prof. dr J. de Vries en prof. dr A.Th. van Deursen (zie elders in dit nummer)

een publiekslezing worden gehouden. Blockmans zal ingaan op het onderwerp 'Van private naar publieke macht in Friesland en elders in Europa, 15de - 16de eeuw', De Vries neemt 'De economische basis van het gewest Friesland in de 16de en 17de eeuw' onder de loupe en Van Deursen belicht 'De plaats van het gewest Friesland in de Republiek'.

Aan het slot van het congres presenteert de Fryske Akademy het nieuwe handboek 'Geschiedenis van Friesland, 1750-1995'.

Het congres 'Fryslân, staat en macht 1450-1650' staat open voor zowel vakhistorici als voor geïnteresseerde leken. De kosten voor deelname aan het driedaags congres bedragen f 150,- per persoon. Hierin zijn begrepen de toegang tot alle inleidingen, koffie, thee en lunches en een aanmerkelijke korting op de achteraf te verschijnen congresbundel (Studerenden betalen voor dit arrangement slechts f 50,- per persoon).

Nadere inlichtingen: Noordplan BV, Machteld de Boer of Miranda Terpstra, tel.: 058-2137888; Fax: 058-2127871

Trip troch de tiid

Historische Dag Franeker zaterdag 13 juni 1998, 10.00 - 17.00 uur

Wilt u weten hoe uw dorp er honderd jaar geleden uit zag? Bent u nieuwsgierig naar de oma van uw opa? Zeggen de namen Grutte Pier en Gysbert Japix u wel iets, maar weet u niet meer precies wie de vechter en wie de dichter is? Kom dan zaterdag 13 juni naar Franeker en wellicht dat u een antwoord vindt bij één van die organisaties, die er dan speciaal is om uw vragen te beantwoorden. Die organisaties hebben allemaal wat te maken met de geschiedenis van Fryslân. Elk koestert, beheert en onderzoekt een bepaald deel van die geschiedenis.

Franeker is die dag net een enorme schatkist met heel veel verschillende juwelen erin, de één nog kleurrijker dan de ander, maar allemaal van grote waarde voor wie een hart heeft voor de geschiedenis van Fryslân. (De binnenstad zelf is omgetoverd in een grote markt met circa 125 kramen hobby en ambachten). Het is zoals een middeleeuwse jaarmarkt: de meeste kramen zijn voor mensen die met de hand gemaakte goederen verkopen. En net zoals bij die vroegere markten gebeurt er nu ook van alles en nog wat op straat: spektakel, theater, 500 jaar muziek en dans en een portrettengalerij van belangrijke personages uit de Friese geschiedenis. Daarnaast kunnen

oude ansichten op CD-rom worden bekeken, er zijn excursies naar kerken en een archeologische opgraving, men kan speuren in geautomatiseerde databestanden van het Ryksargyf, surfen op Internet. Daarnaast is alles over de geschiedenis van het kaatsen te vinden, zijn oude en supermoderne kaarten van Friesland uitgestald en is er een tentoonstelling over drukkerijen en uitgeverijen in Franeker. Dat alles

tegen het decor van monumentale gebouwen zoals het Martenahûs en andere stinsen, de Martinikerk, de professorenhuizen van de Voorstraat en het Korendragershuisje aan de Froonacker.

Voor informatie kunt u bellen met: Anna Christien Piebenga, 058 2925497

*De Neurenbergse schilder Peter Angermann maakte in 1995 in het kader van de expositie *Salut au Monde* deze impressie (olieverf op doek) van het Friese landschap, getiteld 'Cornwert'*



een selectie uit de activiteitenkalender

- 16 mei - Opening tentoonstelling 'Een snelweg van papier' in het Coopmanshûs te Franeker (t/m 5 juli 1998)
- 27 mei - Aanbieding Gedenkboek 'Fryslân 500: vijf eeuwen provinciaal bestuur' aan Provinciale Staten
- 29 mei - Officiële opening van de tentoonstelling 'Saksisch bestuur in Friesland 1498-1515' in het Fries Museum te Leeuwarden
- 3 juni - Presentatie Onderwijslespakket over de Friese geschiedenis door GCOfryslân i.s.m. Ryksargyf in de Staten zaal van het Provinsjehûs
- 3-5 juni - Historisch Congres 'Fryslân, staat en macht 1450-1650' (zie pagina 46)
- 5/6 juni - Popfestival 'Frozenland' in de Groene Ster bij Leeuwarden
- 13 juni - Historische Dag Franeker 'Trip troch de tiid' (zie pagina 46)
- 20 juni - Centrale manifestatie in de Grote Kerk te Leeuwarden, een symposium over 'Staatsvorming in het Europa van de toekomst'
- 16-19 juli - 'Friesland Vaart' te Lemmer
- 25-31 juli - 'Simmerbarren 500', een jongerenmanifestatie waarbij 500 Europese jongeren praten over werkgelegenheid en over hun toekomst op vijf locaties. De opening vindt op 26 juli te Jorwerd plaats

Nieuws van het Fries Genootschap

Rekening 1997 en begroting 1998

	1997	1998
	Rekening	Begroting
Baten		
Giften en donaties	2.420	2.400
Verkoop publicaties	318	300
Rente en dividend	30.886	30.000
Bijzondere baten	16.500	-
	<u>116.151</u>	<u>98.700</u>
Lasten		
Publicaties	68.800	71.500
Secretariaat en administratie	13.719	14.500
Huur magazijn	1.000	1.000
Drukwerk	1.046	500
Lezingen	3.277	2.000
Diverse kosten	1.362	1.500
Frysk Lânbouwmuseum	1.000	1.000
Subsidie uitgaven en projecten	5.000	6.500
Geschenk bij heropening Fries Museum	14.000	-
Fonds geschiedschrijving	6.000	-
Batig saldo	947	200
	<u>116.151</u>	<u>98.700</u>

Contributie 1998

Veel leden hebben de contributie over het lopende jaar reeds betaald en vaak meer dan dat; hiervoor hartelijk dank. De-
genen die nog niet hebben betaald, verzoek ik dit zo spoedig mogelijk te doen met gebruikmaking van de u in december
toegezonden acceptgiro. *De minimum contributie bedraagt reeds sinds 1995 f 35,- voor particulieren en f 100,- voor bedrijven en
instellingen.*

Namens het bestuur
J. Woudstra, penningmeester

Agenda

ALDEBOARN

Aldheidskeamer "Uldrik Bottema",
Waechstege 1. Til: 0566-631705
Iepen: sneon/snein 14-17.

t/m 31 augustus

Over torenmeters, cranberry, strontvlieg en nog meer
 - Expositie rond het leven van twee biologen die geboren zijn in Aldeboarn, Franciscus Holkema (1841-1870) en Klaas Bisschop van Tuinen (1840-1905).

Geboren als zoon van ds Arjen Buwalda van Holkema, promoveerde Franciscus Holkema in de wis- en natuurkunde bij prof H.C. van Hall. Franciscus overleed op 29-jarige leeftijd. Zijn proefschrift "De plantengroei der Nederlandsche Noordzee-eilanden" was toen zelfs nog niet eens volledig drukbaar. Prof Van Hall heeft de laatste pagina's bewerkt en het proefschrift van een voorwoord voorzien. Het verschijnen van het eerste exemplaar heeft Franciscus niet mogen meemaken. Het originele proefschrift is op de expositie te bewonderen. Holkema ontdekte tijdens zijn onderzoekstochten op Texel het Doorschijnend fonteinkruid (ook wel Weegbreefontein-kruid genoemd). Op Terschelling deed hij zijn meest aansprekende vondst: de cranberry. Door deze ontdekking heeft hij de basis gelegd voor de hedendaagse cranberry cultures. Uit het herbarium van Holkema zijn vijf bladen op de expositie aanwezig. Overigens, de beroemde Dr Jac.P. Thijssse heeft voor zijn Verkade Album over Texel dankbaar gebruik gemaakt van het in druk verschenen proefschrift van Holkema.

Klaas Bisschop van Tuinen werd geboren als Klaas van Tuinen, zoon van de onderwijzer Harmen van Tuinen. Bij Koninklijk Besluit werd hem op 17 november 1880 (nr. 35) toestemming verleend om Bisschop aan zijn geslachtsnaam toe te voegen. Klaas Bisschop van Tuinen, dorpsgenoot en vriend van Franciscus Holkema, was een veelzijdig man. Hij was de eerste bioloog die microfoto's maakte. Hij deed dat via een Zeiss-microscop met een aluminium camera. Deze unieke foto's worden tijdens de tentoonstelling voor het eerst aan een breder publiek getoond. Vanwege zijn belangstelling voor insecten werd Klaas Bisschop van Tuinen in familiekring "oom strontvlieg" genoemd. Overigens heeft hij ook bijzondere vogelwaarnemingen gedaan. *Cat.*

AMELAND

Sorgdrager museum, Herenweg 1, Hollum.
Tel.: 0519-554477.
Open: ma t/m vr 10-12/13-17,
za/zo en feestdagen 13.30-17

Het beeld verwoord (en andersom)

- Wisselexpositie van lino's van Nies den Engelsens. Tevens is in deze tentoonstelling een aantal gedichten van Lenze L. Bouwers opgenomen.

17 en 19 mei 13.30 uur

Cultuur-historische rondleiding door Hollum. Start bij het museum.

14 en 19 mei 19.30 uur

Historische dialezing over Ameland.
 Plaats: in het museum.

Natuurcentrum Ameland, Strandweg 38,
Nes. Tel.: 0519-542737. Open: ma t/m vr
10-12/13.30-17, za/zo 13.30-17

Congeraal

Op 10 januari jl. spoelde op het strand van Ameland een congeraal aan. Het dier is ongeveer anderhalve meter lang en heeft verwondingen aan zijn staart en oogvlies. Het is uniek dat deze aal nog steeds in leven is. Tot zo'n vijftig jaar geleden kwam hij nog regelmatig in de wateren voor onze kust voor. Tegenwoordig wordt hij hoofdzakelijk in het Oceaangebied gesignaleerd.

tot 1 juni

Vooruitlopend op de grote tentoonstelling over walvissen is een kleine tentoonstelling ingericht over de in november 1997 op het strand van Ameland aangespoelde potvissen. De eerste geprepareerde delen zijn inmiddels weer terug. Momenteel is de kop van één van de potvissen te bezichtigen, evenals een door 'jutters' gevonden beschadigde kaak. Tussen de foto's van de berging is ook het amber (vettige stof uit de darm van een potvis) en het walschot (een vetachtige stof uit onderhuidse lichaamsholten en met name de grote kop van de potvis) tentoongesteld.

Vanaf 1 juni

Grote tentoonstelling over de op Ameland aangespoelde potvissen.

'Rijkswaterstaat 200 jaar'

Dit jaar bestaat Rijkswaterstaat 200 jaar. Overal in het land is te zien wat er in die twee eeuwen is gepresteerd. Via de beide veerdammen van Holwerd en Nes (Ameland) kunt u bijvoorbeeld op het eiland komen. Beide dammen zijn gebouwd en in beheer bij Rijkswaterstaat. Daarnaast is het resultaat van andere inspanningen te zien, overzichtelijk weergegeven in deze expositie.

Landbouw/Juttersmuseum "Swartwoude",
Hoofdweg 1, Buren. Tel.: 0519-542845.
Open: ma t/m vr 10-12/13.30-17,
za/zo 13.30-17

Iedere dinsdag- en donderdagmiddag

Met de Jan Plezier over het eiland. Aanvang 14.00 uur. Start bij het museum.

Iedere donderdagmorgen

Met de Jan Plezier naar de Nassaukooi. Aanvang: 10.00 uur. Start bij het museum.

ANJUM

Anjumer Molen "De Eendracht",
Mounebuorren 18. Tel.: 0519-321926.
Open: ma 13-17, di t/m za 10-17.

Zes zolders kijkgenot

Naast een aantal vaste exposities, w.o. een foto-expo van molens in Friesland, molenmodellen, uitzicht op het Lauwersmeer etc. kunt u de volgende tentoonstellingen bezoeken:

tot 1 juni

De Verleiding
 - Expositie van schilderijen, gemaakt door leden van de schildersclub Metslawier

1 juni tot 1 juli

Expositie van schilderijen van de hand van Akke Bijma-Visser

BURGUM

Stichting Streekmuseum/Volkssterrenwacht Burgum, Menno van Coehoornweg 9.
Tel.: 0511-465544.
Open: di t/m za 14-17, vr 14-17 en 19-21.

t/m 17 november

- Met een beetje geluk. Expositie van bodemvondsten uit Oostergo.
 Oostergo is een van de kerngewesten in Friesland waar de afgelopen jaren veel archeologisch onderzoek is verricht. Een gedeelte van de uitkomsten van dit onderzoek en de bijbehorende vondsten worden tentoongesteld in verschillende thema's, zoals Bouwen en Wonen, Ambacht en Bedrijf, Jacht en Krijg, Kleding en Versiering, Eten en Drinken, Munten en Penningen, Sport en Spel.

Gemeentehuis Tytsjerksteradiel,
Raadhuisweg 7. Tel.: 0511-466222.
Open: ma t/m vr 10-12/14-16

t/m 16 juni

Tekeningen, etsen en litho's van Mark Algra

22 juni t/m 25 augustus

Zomerexpositie
 - Grote overzichtstentoonstelling met werk van dertien kunstenaars, woonachtig in de gemeente Tytsjerksteradiel

DOKKUM

Streekmuseum "Het Admiraliteitshuis",
Diepswal 27. Tel.: 0519-293134.
Open: di t/m za 14-17.

t/m 1 augustus

Heet gebakerd.... hoe zo?
 Tentoonstelling over feiten en bakerpraatjes rondom het thema geboorte. Hiermee wordt getracht een totaalbeeld te geven van de periode van negen maanden voor de geboorte tot achttien maanden daarna in Friesland vanaf de zeventiende eeuw tot heden. Het thema wordt belicht vanuit heel verschillende invalshoeken, van anticonceptie, conceptie, miskraam en geboorte tot kleding en speelgoed van de boreling etc. Deze tentoonstelling maakt deel uit van een samenwerkingsproject met het museum Hidde Nijland Stichting in Hindeloopen en 't Fiskershúske in Moddergat. In de expositieperiode worden enkele nevenactiviteiten georganiseerd.

Naast veel stukken op het gebied van textiel, drukwerk enz. zijn er voorwerpen uit de periode voor de geboorte te zien zoals kruiden en pillen. Ten aanzien van de zwangerschap een zilveren beker (de bekende 'Hansje in de kelder') en uiteraard zwangerschapskleding te bezichtigen. Rond de bevalling wordt medische apparatuur getoond (achttiende eeuw), een zilveren miniatuur bakermat (zeventiende eeuw) en een kandeelglas (achttiende



Ingebakerd kind. Keramiek, 20e eeuw.

eeuw) voor een heilsdrank op de nieuwe wereldburger. Uit de periode na de bevalling zijn fraaie zilveren geboortelepels, -bikers, doopjurken (waaronder heel bijzondere achttiende en negentiende eeuwse exemplaren uit eigen collectie), zilveren lintentangen, afbeeldingen van zogende moeders en een schilderij uit 1817 van een Friese vroedmeester van de hand van Willem Bartel van der Kooi tentoongesteld. Ook speelgoed voor het heel kleine kind is te bekijken, evenals huisraad zoals wiegen, kinderwagens, loop- en kakstoelen.

Cat.

DRACHTEN

Museum Smallerland, Museumplein 2.
Tel.: 0512-515647.
Open: di t/m za 11-17, zo 13-17.

t/m 7 juni

Dada is mijn natuur/Man Ray

- Tentoonstelling van Man Ray (1890-1976) die als enige Amerikaanse kunstenaar gerekend kan worden tot de leidende figuren van zowel Dada als Surrealisme.

Deze expositie geeft een overzicht van het zeer uiteenlopende oeuvre van Man Ray. Ruim twintig multiples en unieke werken worden tentoongesteld, alsmede 12 foto's en ruim 40 werken op papier, waaronder een bijzondere Rayograph (1923) uit de collectie Perlstein uit Antwerpen. De werken zijn afkomstig van musea, instellingen en particulieren uit Nederland en België. Een aantal werken wordt voor het eerst in Nederland tentoongesteld. Het museum Boymans van Beuningen stelde voor deze tentoonstelling o.a. zijn 'Venus restaurée' (1936-1971) en 'L'Enigme d'Isidore Ducasse' (1920-1971) uitgeleend. Tussen ander bijzonder werk uit particuliere collecties bevindt zich een foto van de componist Erik Satie, een persoonlijke vriend van Man Ray en een fotoportret van Francis Picabia, eveneens een goede vriend.

FRANEKER

Museum "'t Coopmanshûs", Voorstraat 49-51.
Tel.: 0517-392192.
Open: di t/m za 10-17

16 mei t/m 5 juli

Een snelweg van papier. Vijf eeuwen drukkunst. Tentoonstelling in het kader van Fryslân 500.

- Deze tentoonstelling brengt de betekenis van het gedrukte woord in beeld vanaf het midden van de vijftiende eeuw tot heden. Daarbij ligt de nadruk op de betekenis van de drukkunst als informatiebron én op de betekenis van de drukkunst voor Friesland. In de vijftiende eeuw werd een aantal technieken ontwikkeld waardoor ideeën en afbeeldingen snel en eenduidig konden worden verspreid. Daarbij denken we aan de verspreiding van boeken, prenten en pamfletten. De titel 'Een snelweg van papier' is een metafoor, geënt op de elektronische snelweg. De drukkunst was het eerste snelle massamiddel van communicatie in de geschiedenis.

Het drukken van boeken begint in Friesland pas in de tweede helft van de zestiende eeuw. Maar dat wil geenszins zeggen dat men geen weet had van de mogelijkheden. Al in 1488 wordt te Antwerpen het 'Freeska landriucht' gedrukt, het eerste gedrukte boek in het (oud) Fries. Deze verzameling rechtsbronnen had hoofdzakelijk betrekking op onze provincie. We mogen aannemen dat de opdracht voor dit boek vanuit Friesland gegeven is.

In 1586, een jaar na de oprichting van de Universiteit vestigt zich een drukker in Franeker, waarmee deze stad eind zestien-/begin zeventiende eeuw hét boekdrukkerscentrum van Friesland wordt. Deze positie wordt omstreeks 1625 voorgoed overgenomen door Leeuwarden. De drukkersactiviteiten tot 1800 zullen worden geïllustreerd door aan de Universiteit en de Staten van Friesland gerelateerd drukwerk. Voor de negentiende eeuw staat Wopke Eekhoff's provincie-atlas centraal en wordt aandacht besteed aan de betekenis van J.H. Halbertsma.

Voor de late twintigste eeuw is vooral de computer kenmerkend. Het streven is om ook aan dit communicatiemiddel aandacht te geven.

HARLINGEN

Gemeentemuseum "Het Hannemahuis",
Voorstraat 56. Tel.: 0517-413658.
Open: ma t/m vr 13.30-17.

t/m 12 juni

Jan Roos

- Expositie van de bekende kunstschilder Jan Roos. Naast het werk van deze kunstenaar zijn teksten opgenomen van Riens Gratama en Obe Postma.

HEERENVEEN

Museum Willem van Haren,
Van Harenspad 50-52. Tel.: 0513-623408.
Open: di t/m vr 10-17, za en zo 14-17.

In verband met een grote verbouwing van het museum worden er in 1998 geen tentoonstellingen gehouden.

HINDELOOPEN

Museum Hidde Nijland Stichting, Dijkweg 1.
Tel.: 0514-521420.
Open: ma t/m za 10-17, zon- en feestdagen 13.30-17.

tot 1 oktober

Beschilde wiegen

- Deze tentoonstelling over beschilde wiegen is tot stand gekomen in samenwerking met het streekmuseum Het Admiraltiehuys in Dokkum en museum 't Fiskershúske in Moddergat. Hierbij staat het thema 'geboorte' centraal. De tentoongestelde meubelstukken, zowel grote als miniatuur exemplaren, zijn van Hindelooper, Ameland en Zaanse makelij en dateren voornamelijk uit de 18e eeuw. Daarnaast zijn er ook fraaie 20e eeuwse exemplaren te bewonderen.

De Hindelooper schilderij is zeer bijzonder door de rijke versiering in de vorm van snijwerk en vooral door de kleurige beschildering. De taferelen op de Hindelooper wiegen zijn altijd bijbelse voorstellingen, terwijl er op de Ameland en Zaanse wiegen vaker sprake is van wereldse voorstellingen. De miniaturen zijn meestal versierd met krullen en ranken.

Naast de wiegen worden ook rijkbewerkte 'zoldertjes' tentoongesteld, een soort opstapje waar de wiegen op werden gezet. Meubilair werd in vroeger tijden in Hindeloopen altijd iets boven de vloer geplaatst in verband met overstromingsgevaar.

Ook de kraamkamer met twee bedsteden is geheel naar behoren ingericht. Naast wiegen, kraamvrouw en baakster in Hindelooper kostuum kunt u hier de baby bewonderen. De boreling is gewikkeld in de kleurrijke stoffen die ook het vrouwenkostuum sieren.

JOURE

Museum Joure, Geelgietersstraat 1-11.
Tel.: 0513-412283.
Open: ma t/m vr 10-17, za en zo 14-17.

t/m 19 mei

Vogels, mensen, menselijke vogels

- Expositie van keramist Koos Zwiers

t/m 30 juni

- Tentoonstelling van beelden in hout, brons en gips van Floor van der Leun

t/m 11 augustus

- Lichtobjecten van Henk de Lange

Oldtimermuseum "Select",

Mme. Curiewei 4, Woudfennen.
Tel.: 0513-415499.
Open: wo t/m zo 10-17.

Het Koperen Tijdperk

- Bijzondere expositie van old-timers uit het begin van deze eeuw met veel, heel veel koperwerk. Bijvoorbeeld aan de radiator of de koplampen. Tegelijkertijd is er koperwerk uit de jaren twintig van onze eeuw te zien.

KOLLUM

Oudheidkamer "Mr Andreae", Eyso de Wendtstraat 9-11. Tel.: 0511-452833.
Open: di t/m za 14-17.

Het gehele jaar*Glashelder*

- De titel van deze expositie spreekt eigenlijk wel voor zich. Deze tentoonstelling, waarin glas in allerlei vormen en soorten zijn te bezichtigen, is tot stand gekomen in samenwerking met Royal Leerdam.

KORNWERDERZAND

Kazemattenmuseum Kornwerderzand,
Tel. 0515-231422. Open: wo en za 10-17.
In juli/augustus ook op zo 13-17

Doorlopend

- Zeven kazematten zijn heringericht in de stijl van de meidagen van 1940. Achter betonnen muren van drie meter dik ziet u hoe het leven van de militairen op Kornwerderzand was. De slaappleaatsen zijn te zien en de originele telefooncentrale werkt weer.

De keuken, waar het eten voor 225 soldaten werd gekookt, is in de oorspronkelijke staat hersteld. De wapens die de Duitse aanval tegen hielden zijn weer teruggeplaatst.

Daarnaast zijn er tentoonstellingen te zien over verschillende onderwerpen, zoals de bouw van de Afsluitdijk, het verzet en de bevrijding.

15 mei

Officiële opening van het nieuwe bezoekerscentrum door Minister van Verkeer en Waterstaat, mevrouw A.M. Jorritsma.

LEEWARDEN

Fries Museum, Turfmarkt 11.

Tel. 058-2123001.

Open: ma t/m za 11-17,
zon- en feestdagen 13-17.

29 mei t/m 31 augustus*Saksisch bestuur in Friesland*

- Aan de hand van schilderijen, prenten en oude teksten wordt het historisch verloop van de Saksische periode belicht. Voor meer informatie zie artikel elders in dit nummer.

t/m 1 juni*De Rubberen Tijd Jam Karet*

- 350 jaar Nederlandse aanwezigheid in de Indonesische archipel.

Nederlands-Indië bestaat al lang niet meer. Het is verleden tijd, maar niet voltooid-verleden tijd. De geschiedenis van Nederlands-Indië, nog springlevend in de herinnering van velen, vormt een belangrijk en onlosmakelijk deel van de geschiedenis van zowel Indonesië als Nederland.

Het deel De Rubberen Tijd belicht de koloniale relatie vanuit de Nederlands-Indische optiek en is te zien in het Fries Museum.

Het deel Jam Karet geeft het Indonesische en het Indische standpunt weer en is te bezichtigen in het Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon.

Fries Natuurmuseum, Schoenmakersperk 2.
Tel. 058-2129085. Open: di t/m za 10-17,
zon- en feestdagen 13-17

t/m 27 september*Het beest in de mens*

- In een spectaculair decor wordt tijdens deze tentoonstelling duidelijk dat wij soms meer op dieren lijken dan we willen geloven.

In de natuur gaat het er niet altijd rustig en harmonieus aan toe. En wie dacht dat de 'beschaafde' mens boven het dier verheven is komt bedrogen uit! De expositie belicht de onderwerpen agressie en geweld, vechten of weglopen op bijzondere wijze.

Het lijkt een eng onderwerp, maar de presentie is zo dat jong en oud van de tentoonstelling kunnen genieten. Er kunnen verschillende spelletjes gespeeld worden, zoals bijv. 'armpje drukken' (een rituele krachtmeting), een 'opfokspel' etc.

Met deze tentoonstelling wil het museum aan vooral jongeren laten zien hoe agressie werkt en wanneer het uit de hand kan lopen.

**Frysk Letterkundich Museum en
Dokumintaasjesintrum (FLMD),
Grutte Tsjerkestrjitte 212. Tel.: 058-2120834.
Iepen: mo o/m fr 9-12.30/13.30-17.**

o/m 29 maaie*Fryske Klassiken*

- Útstalling oer de 'Fryske Klassiken', in rige boeken dy't sûnt 1992 op 'en nij útjûn wurde. Oanlieding ta de útstalling is it feit dat dizze maaitiid de earste dielen yn de twadde rige fan it projekt ferskine sille mei boeken fan Fedde Schurer, Ype Poortinga en Tjitte Piebenga. Yn de útstalling wurde eardere printingen en de útjefte yn de rige fan de klassiken mei elkoar fergelike. Ek hân-skriften of dokuminten dy't wat oer de eftergrûn fan boeken en skriuwers fertelle binne te sjen. Sa lizze der de bloknoatfallen dêr't Nyckle Haisma syn roman Pêke Donia op skreau en de skoalskriften fan Trinus Riemersma mei de tekst fan Fabryk.

MODDERGAT

Museum "'t Fiskershúske", Fiskerpaad 4-8a.

Tel.: 058-589454.

Open: ma t/m za 10-17.

t/m 18 juli*Kostuums van de Friese kust*

- Musea uit het hele Friese kustgebied, van Terschelling tot Esbjerg, hebben kostuums beschikbaar gesteld voor deze tentoonstelling, die in Esbjerg is begonnen. In Nederland is deze tentoonstelling alleen te zien in Moddergat en op Terschelling. De collectie van deze reizende tentoonstelling bestaat met name uit vrouwenkostuums met hoofdtooiën en accessoires. In diorama-achtige opstellingen wordt de kleding met toebehoren op aansprekende wijze getoond.

Naast kostuums uit Groningen en via de kust richting Esbjerg, kunt u uiteraard de Friese dracht bewonderen, zoals die van Hindeloopen, Ameland, Terschelling en natuurlijk het algemeen Friese kostuum.

NIJ BEETS

Laagveenderijmuseum "It Damshûs",
Domela Nieuwenhuisweg 49.

Tel.: 0512-461599. Open: di t/m za 13.30-16.30, groepen ook op afspraak.

t/m 17 juni*Ype Elgersma*

- Expositie van tekeningen en schilderijen van Friese landschappen, dieren en stillevens door Ype Elgersma in het Sudergemaal en It Damshûs

t/m eind juli*Turf maken*

- Oude tijden herleven in It Damshûs. In deze periode worden diverse demonstraties gegeven met betrekking tot de turfmakerij in het laagveen

OOSTMAHORN

Oerka I.V. Museum, Oostmahorn 15.

Tel.: 0519-321583.

Open: april t/m novem ber do t/m za 9.30-11.30/14-17 en op afspraak

Doorlopend*"Er was eens" "Diep"*

- Bijzondere expositie van werk van Irene Verbeek, zoals olieverf op doek, grafiek, schetsen, betonreliëfs, boeken en videofilms. De kunstenaar toont hier o.a. verrassende beelden over de wisselwerking tussen land en zee.

Verbeek is duidelijk wars van alle conventies. Haar stemgebruik, met eigen teksten en melodiën die zijn geïmproviseerd op het geluid van water, is een onderdeelje van haar werk geworden. Want met haar sobere heldere stem schildert Irene Verbeek de beelden opnieuw.

De beelden die verhalen over een andere wereld, over het leven van het dier langs de stroom van het 'diep' naar het Lauwersmeer. Vanuit die andere wereld breekt haar stem wanneer zij zingt over de dood van een zwaan en klinkt die stem onbezorgd verwonderd bij teksten als "Hé spreek, wat doe jij hier op mijn rug".



SNEEK

Fries Scheepvaartmuseum, Kleinzand 14.

Tel.: 0515-414057.

Open: ma t/m za 10-17, zo 12-17.

1e Paasdag, Hemelvaartsdag en 1e Pinksterdag gesloten.

t/m 17 mei

Het Sneker Wilhelminapark 100 jaar

- Expositie met veel beeldmateriaal over dit voor (oud)Snekers zo bekende en geliefde park.

t/m 4 oktober

- Tentoonstelling met werk van de bekende Friese schepenschilder *Dirk Piebes Sjollema* (1760-1840).

Cat.

SURHUISTERVEEN

Munt en Penningkabinet Spaar en Voor-schotbank, Jan Binne slaan 9a.

Tel.: 0512-369999.

Open: di t/m vr 14-17.

tot 1 januari 2002

De komst van de EURO

- Ondanks alle discussie nadert de invoering van de EURO in een razendsnel tempo. De vraag hoe de nieuwe munten en bankbiljet-

ten er uit gaan zien dringt zich op en steeds vaker houden de (veronderstelde) gevolgen van de eenheidsmunt de gemoederen bezig. Een goede reden voor het Munt en Penningkabinet dit onderwerp eens duchtig onder de loep te nemen.

VLIELAND

Museum Tromps Huys, Dorpsstraat 99.

Tel.: 0562-451600.

Open: wo, za-zo 14-17, tijdens schoolvak. di-zo 14-17 en op verzoek.

t/m 14 juni

Frida Holleman

- Expositie van aquarellen en schetsboeken van Frida Holleman. Haar werk getuigt van een veelvuldig en langdurig verblijf op Vlieland

De Noordwester, Vlielands Centrum voor informatie en documentatie, Dorpsstraat 150. Tel.: 0562-451700.

Open: tijdens schoolvak. ma t/m za 14-17.

Doorlopend

Schatten uit de Noordzee

- Wrakvondstenscholder; vondsten van de bodem van de Noordzee, vanaf eind 1800 tot 1996

ZWAAGWESTEINDE

Oudheidkamer Dantumadeel,

Sikke Boukesstraat 4. Tel.:

Open: wo en za 14-17 of op afspraak

1 juli t/m 1 september

Jan Alma exposeert

- Sinds enkele jaren houdt Jan Alma uit Zwaagwesteinde zich intensief met de schilderkunst bezig. Kunst met een 'kleine' k die zeer de moeite van het bekijken waard is.

Kopij voor Fryslân nr. 2 (juni)
inleveren uiterlijk 20 mei.

Fryslân nr. 3 verschijnt in
oktober.

Bij de voorpagina:

Hertog Hendrik van Saksen, alias 'der Fromme' (1473-1541). (Staatliche Kunstsammlungen Dresden en Klazien Schroor).

Bij de achterpagina:

Fragment (westelijke helft) van de kaart Frisia Occidentalis van Sibrandus Leo in zijn zogeheten derde staat uit 1579 (Fries Museum)

